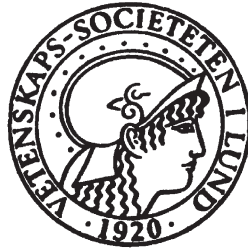

Vetenskaps societeten i Lund
Årsbok 2022

REDAKTION Daniel Möller

FORMGIVNING Stilbildarna i Mölle, Frederic Täckström

TRYCK Livonia Print Ltd, Riga, Lettland 2022

ISBN 978-91-985286-4-0

ISSN 0349-053X

Innehåll

Artiklar

<i>Per Bauhn</i>	
Osman Hamdi Bey – en osmansk orientalist?	5
<i>Göran Bexell</i>	
Harry Martinson och etiken	21
<i>Kenth Hansen</i>	
<i>Domina</i> och änkefru	41
<i>Göran Hermerén</i>	
Konst, konstvärlden och konstvärden	63
<i>Oscar Jansson</i>	
Mönster till ett mästerverk	85
<i>Håkan Jönsson</i>	
Alkohol på apotek	101
<i>Paul Linjamaa</i>	
Stagnelius och gnosticismen	113
<i>Per Erik Ljung</i>	
En indianbok	135

Tal

<i>Andreas Norlén</i>	
Talmannens anförande vid Vetenskaps societetens jubileumshögtid den 26 november 2021	165

Minnesord

<i>David Dunér</i>	
Gunnar Broberg	169

<i>Per Erik Ljung & Katarina Bernhardsson</i>	
Claes-Göran Holmberg	175
<i>Anders Ohlsson</i>	
Ulla-Britta Lagerroth	179
<i>Torbjörn Forslid, Bibi Jonsson, Anders Ohlsson, Birthe Sjöberg</i>	
Lisbeth Larsson	183
<i>Lars Berggren</i>	
Bo "Ossian" Lindberg	188
<i>Jonatan Wistrand & Nils Hansson</i>	
Bengt Lindskog	192
Vetenskaps societeten i Lund	
Matrikel	196
Stadgar	212
Skriftförteckning	216
Artikelförfattare	222

Osman Hamdi Bey – en osmansk orientalist?

Per Bauhn

1. Orientalism och osmansk orientalism

ENLIGT EDWARD SAID handlar orientalism om ”ett västerländskt sätt att dominera, omstrukturera, och utöva auktoritet över Orienten” (Said 2003, 3). Mer konkret menar Said att orientalism inbegriper ett sätt för västerlänningar (huvudsakligen fransmän och briter) att stereotypisera österlänningar (huvudsakligen muslimska araber) på ett sådant sätt att västerländsk dominans legitimeras. Till orientalismen hör, enligt Said, en bild av Orienten som en plats för sexuella utlevelser. Said pekar på hur Gustave Flaubert låter sina romanfigurer dagdrömma om en flykt undan det borgerliga livets konventionsbundna långtråkighet till en Orient befolkad av ”harems, prinsessor, prinsar, slavar, slöjor, dansande flickor och pojkar, *sherbet*, salvor, och så vidare” och där ”associationen tydligt görs mellan Orienten och friheten till utsvävande sex”. Här handlar det om en projicering: ”Orienten var en plats där man kunde söka sexuella erfarenheter som var ouppnåeliga i Europa” (Said 2003, 190; *sherbet* (sorbet) är en fryst fruktpuré).

Sammantaget ger orientalistiska föreställningar upphov till en ”doktrin om Orienten”, som kommer till uttryck i klichéer och stereotyper om ”den orientaliska karaktären, orientalisk despotism, orientalisk sensualism och liknande” (Said 2003, 203). Givet genomslaget av dessa stereotyper i Europa under 1800-talet drar Said slutsatsen att varje europé som under denna tid uttalade sig om Orienten måste vara ”en rasist, en imperialist, och nära nog fullständigt etnocentrisk” (Said 2003, 204). (Här ryggar Said alltså inte själv för stereotypisering.)

Osmansk orientalism – en term som myntats av historikern Ussama Makdisi (2002) – innebär då att dikotomin mellan väst och öst tillämpas *inom* det osmanska imperiet av dess eliter i deras möte med imperiets peri-

feri. Dessa eliter, som under 1800-talet söker reformera det sönderfallande imperiet, identifierar sig i en mening med ett västerländskt utvecklingsbegrepp, som får dem att se på folken i provinserna som ociviliserade, men i en annan mening vägrar de att acceptera en västerländsk bild som ser Orienten i allmänhet som efterblivet. De osmanska eliterna identifierar sig med såväl Orienten som islam och vill inte bli västerlänningar. Däremot skiljer de mellan ett primitivt och förmodernt orientalistiskt jag och ett upplyst, modernt och framstegsvilligt orientalistiskt jag (Makdisi 2002, 770). Och man ser som sin uppgift att civilisera de outvecklade grupperna (araber, kurder) för att därigenom skapa förutsättningar för en övergripande osmansk politisk gemenskap av jämlika medborgare. Man ville vara samhällsingenjörer, och det var ingen tvekan om att man såg sig själv som innehavare av ett tolkningsföreträde när det gällde vad som var i de icke-turkiska folkens intresse.

2. Osman Hamdi Bey

Osman Hamdi Bey (1842–1910) var son till Ibrahim Edhem Pascha (1818–93), som i sin tur var adopterad slav hos Hüsrev Pascha (1769–1855), storamiral i den osmanska flottan. Ibrahim Edhem hade som treåring tagits från den grekiska ön Chios, där den osmanska armén hade massakrerat civilbefolkningen, och köptes i Istanbul av Hüsrev Pascha, som på liknande sätt hade tagit till sig ett flertal andra barn, som sedan uppfostrades i hans familj.

Ibrahim Edhem skickades till Paris för utbildning med stipendium från sultanen. Han var en av de bästa studenterna på den prestigefyllda gruvingenjörsutbildningen på École des Mines. Återkommen till Istanbul gjorde han karriär i sultanens administration, som utrikesminister, handelsminister och senare storvesir (1877–78). Han var också aktiv som medlem i den turkiska Vetenskapsakademien (grundad 1851), författare till flera artiklar i geologi och matematik, översättare av historisk litteratur, initiativtagare till ett arbete om osmansk arkitektur, och ansvarig för ett tidigt försök att introducera metersystemet i det osmanska imperiet.

Den unge Osman Hamdi skickades 1860 av sin far till Paris för att lära sig franska och studera juridik och inhämta nyttiga erfarenheter till den fortsatta moderniseringen av det osmanska imperiet. Studiemotivationen vacklade emellertid, eftersom Osman Hamdi hellre ville lägga ned tid på att

utbilda sig till konstnärer. Man vet inte med säkerhet för vem han studerade, men två namn brukar nämnas: Jean-Léon Gérôme (1824–1904) och Gustave Boulanger (1824–88).

1868 kallades han hem av sin far, som såg det som angeläget att sonen gjorde sig nyttig i administrationen. Osman Hamdi skickades till Irak, då en provins i det osmanska imperiet, som biträde till guvernören där. Från tiden där (1869–70) finns en bevarad korrespondens mellan far och son på franska. Återkommen till Istanbul erhöll Osman Hamdi uppdrag för utrikesförvaltningen, bland annat med ansvar för det osmanska imperiets deltagande i Världsutställningen i Wien 1873. 1881 utnämndes han till chef för det som senare skulle bli det arkeologiska museet i Istanbul. Även om Osman Hamdi själv deltog i arkeologiska utgrävningar så kom han framför allt att ägna sig åt museets samlingar. Han förefaller ha varit medveten om att ”hans verkliga uppdrag låg mer i förvaltningen av institutionen än i en möjligen nedslående karriär som arkeolog” (Eldem 2004, 130). Som museichef gjorde han betydande insatser för att skydda det osmanska imperiets fornfynd från att exploateras av utländska intressen. Parallellt med arbetet som museichef fortsatte Osman Hamdi att måla. Han grundade 1882 ett institut för de sköna konsterna, vilket senare kom att bli Mimar Sinanuniversitetet i Istanbul.

3. Tanzimat

Osman Hamdi Bey, liksom Ibrahim Edhem Pascha före honom, är intimt förknippade med den period i det osmanska rikets historia som går under namnet *tanzimat* (omorganisation) 1839–76. Tanzimat handlar om att hantera såväl aggression utifrån som etnonationalism inom imperiet. Man söker förebilder i väst, och vill integrera västerländska villkor för utveckling i det egna riket. Det är ett elitprojekt, där man söker att uppifrån ingjuta nytt liv och ny energi i det sönderfallande imperiet. Man lanserar *osmanism* som en övergripande ideologi, som ska tillerkänna alla sultanens undersåtar likvärdiga rättigheter, utan skillnad på religion och etnicitet. Man ville också göra upp med milletsystemet, som innebar att människor organiserades, beskattades och lagfördes utifrån religiös grupptillhörighet, och ersätta det med ett system där varje individ stod i ett likvärdigt förhållande till sultanen och hans regering. Beskattning, utbildning och värnplikt skulle nu omfatta

alla, utan religiösa särbestämmelser. Tanzimat kulminerade med inrättandet av ett tvåkammarsparlament 1876, där andra kammarens ledamöter valdes med rösträtt för alla män med viss förmögenhet. (Första kammaren utsågs av sultanen.) Parlamentet upplöstes två år senare av sultan Abdülhamid II, som sedan styrde riket enväldigt under de följande trettio åren.

4. Osman Hamdi Beys progressivism

Osman Hamdis uppdrag i Irak har beskrivits som en form av ”upplyst kolonialism” (Eldem 2010, 38), med syfte att projektera kanaler och järnvägar, samt att utforska Eufrat. I mötet med det osmanska rikets utposter i Irak ger Osman Hamdi uttryck för en attityd som påminner om den som västerlänningar brukade tillämpa på det osmanska riket i stort: å ena sidan primitivt, ursprungligt och äkta, å andra sidan hopplöst efterblivet, korrupt och rättslöst (Eldem 2010, 44). För den osmanska elit som Osman Hamdi tillhörde stod Istanbul för civilisationen, de arabiska delarna av imperiet för det vilda, otämjda, som man ibland beundrar, ofta fruktar eller föraktar, men aldrig identifierar sig med, och som man vill få under sin kontroll. Viljan att främja framsteg och utveckling paradades med ett uppifrånperspektiv – inte helt olikt det som vi känner igen från 1900-talets socialingenjörer i vårt eget land. Detta har fått historikern Ethem Eldem, en sentida släkting till Osman Hamdi Bey, att hävda att ”Osman Hamdi Bey var orientalist därför att han trodde på en modernitet som han också praktiserade” (Eldem 2010, 67).

Om de arabiska nomadfolken i Irak skriver Osman Hamdi till sin far i augusti 1869: ”De är intelligenta, ärliga, modiga och tappra. Men tror ni att araben har tagit ett enda steg mot civilisation eller utveckling? Icke!” Men skulden för detta lägger han på tidigare provinsguvernörer som varit mer intresserade av att suga ut lokalbefolkningen än av att främja industri, handel och god administration. ”Vi ställs alltså inför ett folk som inte känner till, som inte har sett något annat än maktspråk. Givet detta, så frågar jag er om ett folk som fostrats på detta sätt kan se och bedöma regeringen utifrån dess armé eller utifrån dess förvaltning? Utifrån dess armé, eftersom de inte känner till något annat än maktspråk; för dem är armén regeringen” (Eldem 2010, 84).

Osman Hamdi har också synpunkter på den traditionella familjen och på arrangerade äktenskap. I ett brev till sin far i april 1870 uppmanar han sin

Osman Hamdi Bey.

far att se sig omkring: ”Vad ser du i familjerna? Fördärv, sedeslöshet, tvister, skilsmässor. Slaveriet hemsöker dem, haremsslavinnorna demoraliserar dem. Kvinnan underordnar sig inte sin make, maken respekterar inte sin hustru ... Barnen överges ... Anförtrodda åt slaven, som tror sig vara blott ännu en bra möbel, växer dessa stackars små upp ... Och allt detta därför att en löjlig konvention i våra urartade seder vill att mannen tar sig en hustru med slutna ögon. Den vill att äktenskapet ska vara resultatet inte av kvinnans och mannens fria samtycke, utan hellre av ett fördrag mellan föräldrarna” (Eldem 2010, 99).

Samtidigt är Osman Hamdi angelägen att hävda att hans kritik inte drabbar islam i sig, utan bara en förvanskad form av islam, och att han inte menar att västerländska seder i allt är att föredra framför de osmanska:

”Märk väl, min käre far, att när jag på detta vis slår mot våra seder, som inte längre är muslimers seder, så sjunger jag inte i stället de europeiska sedernas lov. Jag har mycket att säga om dem också, men icke desto mindre måste jag säga att jag föredrar dem med avseende på detta enda, att man vanligtvis inte är depraverad, korrupt och omoralisk annat än utanför äktenskapet. Den rike har inte, vid sidan om sin lagliga hustru, till sitt förfogande en rad unga slavinnor, utan om han vill ha ett illegitimt och olagligt umgänge, så har han det på gatan och med fria kvinnor, betecknade som prostituerade och följaktligen utanför lagen” (Eldem 2010, 99–100).

Osman Hamdi hävdar här också, att det han nu sagt gäller ”de stora, de rika, och inte folket”. När det gäller det europeiska borgerskapet, så är dess familjemoral ”nära nog oklanderlig, framför allt i Tyskland”. Detta för sedan över till en betraktelse över bristerna i det osmanska borgerskapet:

”Gå till moskén på fredagen och betrakta hantverkaren, borgaren – ett lands enda källa till rikedom. Han är olycklig, klädd i trasor, bara en skugga som väcker medlidande. Ingen företagsamhet, ingen handel, ingenting! Inget, utom en tålmodig fatalism! Allt kommer från Gud. Han går till ett till häften sammanstörtat skjul som utgör hans butik, han finner det utplundrat – detta kommer från Gud – han återvänder till ett ruckel som är hans hem och finner det i lågor – detta kommer alltid från Gud – och aldrig från förvaltningen! Se där hantverkaren, se där den skattskyldige, se där folket” (Eldem 2010, 100).

Större delen av Osman Hamdi Beys yrkesverksamma liv utspelades under Abdülhamid II:s envælde. Osman Hamdi Bey avhöll sig från öppet motstånd, men sympatiserade med den så kallade ungturkiska revolten 1908 som gjorde slut på enväldet och återinförde ett konstitutionellt styre. Han beskrev sig själv som ”den äldste av ungturkarna” (Eldem 2004, 124) och målade ett porträtt av Enver Pascha, en av ledarna för den nya regeringen.

Progressivismen hos Osman Hamdi Bey kunde dock inte förverkligas fullt ut, inte ens inom hans egen familj. Hans andra hustru, Marie Palyart Hamdi (1862–1943), var visserligen inte tvungen att överge sin kristna tro i samband med sitt äktenskap. Men det var otänkbart att hon eller hennes döttrar skulle uppträda obeslöjade på Istanbuls gator eller att de skulle kunna

uppträda tillsammans med Osman Hamdi Bey i offentliga sammanhang i Istanbul. Till en kvinnlig gäst i familjen Hamdis hem 1896 sade hon: ”Jag korsar aldrig gatan bakom mitt hus till min trädgård på kullen ovanför utom i *yashmak*” (Eldem 2014, 65; en *yashmak* är en dubbelslöja, som täcker huvudet och ansiktet under näsan, en sorts niqab). Marie Hamdi och hennes döttrar valde också att, efter Osman Hamdis död, leva utomlands under långa perioder för att få del av den frihet som han lovordat. I rättvisans namn bör man dock påpeka att det var det osmanska samhällets konventioner snarare än Osman Hamdi Bey personligen som satte gränser för dessa kvinnors frihet. Osman Hamdi själv var för övrigt under en lång period förbjuden att lämna riket, på grund av att han misstänktes för att vara fientligt sinnad mot sultan Abdülhamid II:s despotiska styre.

5. Osman Hamdi Beys konst

När det gäller orientalismen i Osman Hamdi Beys konst, så har det hävdats att han inte är att jämföra med sina läromästare Boulanger och Gérôme, som gärna avbildade nakna haremsslavinnor och därmed exotiserade Orienten, samtidigt som de tillgodosåg pornografiska begär hos sin hemmapublik. Denna form av orientalism vädjar till betraktarens voyeuristiska impulser, eftersom haremsmiljön i realiteten aldrig skulle vara tillgänglig för en utomstående manlig åskådare. Osman Hamdis konst är fri från sådan voyeurism. Den ”erbjuder inte tillträde till eller erövring av hemliga rum” utan tar oss i stället med till ”det privata rummet i hans eget hem” där den avbildade kvinnan ”vänder sig bort från oss” (Shaw 2003, 104). Det blir mer som att vi inbjuds att smyga oss på konstnären i hans arbete, snarare än att smyga på nakna kvinnor. Konsthistorikern Wendy Shaw, som gjort dessa iakttagelser, pekar också på något väsentligt, nämligen sambandet mellan Osman Hamdi Beys konst och hans arkeologiska intressen. Hans konst har en förkärlek för historiska, tillbakablickande teman, och ”han arbetar i ett rum som är inte bara anakronistiskt utan också något museilikt” (Shaw 2003, 103).

Frågan om huruvida Osman Hamdi Bey bör ses som en orientalist eller inte berör en annan fråga, nämligen om det finns något bestämt budskap i hans målningar. Historikern Edhem Eldem ställer sig här skeptisk. När det gäller en av Osman Hamdis mest berömda målningar, *Sköldpaddstränaren*, har den tolkats som en bild av Osman Hamdi själv (han står ofta modell för

Osman Hamdi Beys målning *Sköldpaddstränaren*.

sina egna målningar) och hans frustration över de osmanska myndigheternas ovilja att stödja honom i hans ambition att främja historisk forskning och utbildning. Eldem påpekar att när tavlan först ställdes ut hade den titeln *Mannen med sköldpaddorna*. Ingen referens till någon ”träning” alltså. Först efter Osman Hamdis död får den namnet *Sköldpaddstränaren* och med denna titel följer associationer till träning, utbildning, upplysning, kunskap, och så vidare. Eldem menar att ”helt klart finns det inget i målningen eller i dess namn som tillåter oss att hävda att Osman Hamdi Bey menade detta som en allegori eller metafor för utbildning och träning”. Enligt Eldem hade Osman Hamdi förmodligen ”ingen annan avsikt än att reproducera en komposition som han fann tilltalande och möjlig att anpassa till en osmansk omgivning” (Eldem 2012, 350). Eldem har inget problem med att se Osman Hamdi Bey som orientalist:

”Även om han var en patriot i själ och hjärta, så ägde han en mycket stark grund av ’förvärvat’ orientalism av västerländskt snitt” ... För en man som hade tillbringat åtta år i Paris, som två gånger gifte sig med franska kvinnor, och som hellre talade och skrev franska än turkiska i umgänget med familj och kollegor, så hade orientalismen troligen blivit både en bieffekt och ett uttryck för hans sätt att leva ... Hur nedslående det än kan låta, så tror jag att hans huvudsakliga motivation handlade om att tillgodose förväntningarna hos en västerländsk publik genom att erbjuda en estetiskt tilltalande, tekniskt övertygande, och kulturellt sammanhängande vision av en islamisk Orient” (Eldem 2012, 374).

Eldems beskrivning kan dock knappast ses som uttömmande. Förvisso kan man beskriva Osman Hamdi Beys konstnärliga stil som orientalistisk i en rent estetisk mening och förklara detta med att han utbildade sig hos konstnärer som odlade denna genre. Men det förefaller ytligt att reducera hans konstnärliga produktion till en fråga om att ge en västerländsk publik vad den vill ha. Det är dessutom att göra sig skyldig till ett logiskt felslut, nämligen att förväxla effekt med avsikt. Att Osman Hamdi Beys konst togs väl emot i Västerlandet innebär ju inte att hans (enda) avsikt med sin konst var att skapa något som västerlänningar kunde ta till sig. När allt kommer omkring, så hade han kunnat ha samma framgång med landskap och nakenstudier, men sådana ägnade han sig inte åt.

Det kan vara mer intressant att sätta in honom och den estetiska orientalismen i allmänhet i ett vidare perspektiv, som inte nödvändigtvis måste

reduceras till Saids konspiratoriska antagande om en vilja att producera rasistiska stereotyper om Orienten. Ahmet Ersoy har till exempel pekat på hur osmanska konstnärer i samband med den vilja till nystart som hör samman med tanzimatperioden också ägnade sig åt ”kollektiva dagdrömmar om ett avlägset och strålande osmanskt/islamiskt förflutet” (Ersoy 2010, 131). Dessa kollektiva dagdrömmar hade i sin tur sin grund i ”en grundläggande medvetenhet om förändring, en oåterkallelig känsla av uppbrott och, särskilt inom det lärda och konstnärliga fältet, en romantisk känslighet i förhållande till ohjälplig förlust” (Ersoy 2010, 132).

Detta förefaller stämma väl in inte bara på Osman Hamdi Beys konst utan också på det västeuropeiska historiemåleriet, inklusive dess orientalistiska former, vid samma tid. Inte bara i det osmanska riket upplevde man en period av förändring och uppbrott. Industrialism, urbanism, kommersialism, nyttotänkande – alla bidrog de till att skapa en längtan efter något obestämt förflutet, vare sig det handlade om medeltida riddarromantik, den romerska och grekiska antiken – eller den osmanska Orienten, som i Väst också kunde förknippas med en rikedom och praktfullhet som stod i kontrast mot den gråvädersrealism som industrialismen verkade föra med sig.

Man kan anklaga historiemålarna för naivitet, när de estetiserar slavmarknader och haremsmiljöer, men man misstar sig om man reducerar detta till ett uttryck för nedlåtenhet eller rasism. Det är snarare så att man drömmer sig bakåt i tiden, undan det man uppfattar som en överdrivet materialistisk samtids, liksom senare futurister och andra skulle drömma sig framåt i tiden, undan vad de uppfattade som en alltför förljugen och traditionstyngd samtids. Den föreställande konsten har aldrig varit enbart samtidsdokumenterande, utan också fungerat som fönster mot gångna eller kommande tider.

1800-talet, med dess snabba omvälvningar, väckte såväl konstnärernas som konstpublikens längtan efter något mer stillastående, meditativt, reflekterande – och tillbakablickande. Samtidigt hade just den rastlösa och dynamiska kapitalism som man ville distansera sig från gjort det möjligt för ett antal välbeställda privatpersoner att också betala för den historicerande konsten. Historicismen är en estetisk reaktion, inte ett moraliskt ställningstagande. Man är inte nödvändigtvis, som Said tycks tro, ute efter att hänga ut Orienten som ett efterblivet slavsamhälle när man avbildar haremsinteriorer. Man vill snarare ge sig hän åt estetiska drömmar och fantasier, fjärran från den pryda och nyttoinriktade samtids man levde i. Man kan kritisera

Osman Hamdi Beys målning *Ursprung*.

sådan konst för att den inte tar sig an verkligheten bakom de miljöer den skildrar, men i så fall bör man fundera på hur man ser på samspelet mellan konst och verklighet. Är god konst detsamma som sanningsenlig skildring och moraliskt korrekta perspektiv? Har konsten ingen annan uppgift än att vara ett samtidsreportage?

Osman Hamdi Bey ger onekligen uttryck för ett tillbakablickande nostalgiskt perspektiv i mycket av sin konst. Han skildrar miljöer som i stort sett redan var försvunna. Men det är inte hela sanningen om hans konst. Edhem Eldem vill ogärna tillskriva sin gamle anförfant något större motiv än att tillfredsställa en västerländsk publik som redan var såld på orientalistiska motiv. Men det finns en målning som Eldem har svårigheter att få in under detta reduktionistiska perspektiv, nämligen *Ursprung* (1901).

På denna målning sitter en kvinna, i de första månaderna av sin graviditet, på ett koranställ, med en bönenisch (*mihrab*) bakom sig och med uppslagna koraner och zoroastriska böcker framför och under sina fötter. Denna bild handlar om något annat än att ge en tilltalande bild av Orienten. Här vill Osman Hamdi Bey något mer än att bara avbilda en historisk miljö. Intressant nog verkar budskapet ha gått förbi betraktarna när målningen först ställdes ut i Berlin och London. I London noterade man i utställningskatalogen bara att den föreställde en kvinna ”i citrongul orientalisk dräkt, sittande upprätt i ett x-format säte på ett podium. Bakom henne är en blåkaklad väggbakgrund i Kairostil; ett rökelsekar och ett antal arabiska böcker är spridda vid fötterna” (Eldem 2012, 359).

I själva verket är målningen uttryck för något som måste sägas vara ett radikalt humanistiskt perspektiv. Det är människan, inte religionen, som står i centrum. Människan, kvinnan, är livets ursprung. Livet står över religionens anspråk på helighet, inte tvärtom. Hon sitter där koranen skulle ha varit placerad. Hennes fötter vilar på de heliga skrifterna. Hon vänder ryggen mot Mecka och placerar sig mellan religionens sfär och oss. Motivet avvisar inte religionen som sådan, men den visar tydligt att religionen är underordnad i förhållande till människan. Kanske *Ursprung* ska förstås också så, att religionen har sitt ursprung i människan?

Det under senare år uppmärksammade utbildningsförbudet inom sunnitisk islam verkar Osman Hamdi Bey ha kunnat sätta sig över utan risker för eget liv. Sannolikt skulle han ha försvarat sig mot religiös kritik genom att peka på att bildförbudet inte måste tolkas som ett förbud mot alla sor-

ters avbildningar. Detta var också ett argument som framfördes av Osman Hamdi Beys vänner i hans egen samtid. Konstkritikern Adolphe Thalasso (1858–1919) skriver till exempel i inledningen till sin bok om osmansk konst att det förbud som nämns i haditerna inte bör förstås som riktat mot ”målning som *konst*, utan mot målning som medel att sprida avgudadyrkan” (Thalasso 1911, 6).

Thalassos bok är också, intressant nog, dedicerad till ”Hans kejsrerliga höghet Abdülmecid, son till sultan Abdülaziz”, med förtydligandet ”Till den lysande prins av blodet som glänsande för paletten och som, den förste av Osmans ättlingar, har odlat färgernas konst”. Denne Abdülmecid II (1868–1944) var en framstående porträttmålare och ordförande i det osmanska konstnärsförbundet. Han stod i tur att bli sultan när sultanatet avskaffades 1922. Han hann däremot att bli den siste osmanske kalifen (1922–24) innan denna värdighet avskaffades av Mustafa Kemal. Islams högste beskyddare var alltså själv en bildkonstnär, och verkar inte ha haft något problem med att förena dessa båda roller.

Thalasso refererar för övrigt också till Osman Hamdi som en orientalistisk konstnär, men då menar han helt enkelt en konstnär som målar motiv från Orienten och det ligger inget negativt i termen. För Thalasso finns den viktiga kvalitetsskillnaden mellan trovärdiga och fuskande orientalister, mellan dem som är noga med detaljerna i sina bilder och de som fuskar med rekvisitan. I detta avseende menar han att Osman Hamdi är en framstående orientalistisk konstnär, som ger prov på en närmast vetenskaplig noggrannhet och trovärdighet i sina kompositioner (Thalasso 1911, 21–22).

Just denna syn på Osman Hamdis konst kom att utmanas under den turkiska republikens tidiga år, då nationalistiska och kemalistiska konstkritiker tvärtom hävdade att hans målningar hade ”presenterat ämnen vars sannfärdighet är mycket tvivelaktig” och att de ”representerar en Orient för marknaden”, eller rentav antydde att hans konst var ”oren och korrupt” (Eldem 2011, 242–243). Vad dessa kritiker hängde upp sig på var att Osman Hamdis stil var så uppenbart influerad av västerländska konstriktningar och därmed brast i ”turkiskhet”. Så småningom kom vinden emellertid att vända igen och hans konst lyftes fram som ett förtjänstfullt hävdande av turkiska skönhetsvärden.

Osman Hamdi Bey höll dock själv en låg profil när det gällde förhållandet mellan bildkonst och islam. Hans utställningar ägde rum utomlands och han

var obenägen att låta utomstående besöka ateljén i hans hem, eftersom han, som en besökare noterade, ”fruktade fanatismens monster” (Eldem 2014, 191).

När det gäller att sammanfatta Osman Hamdi Bey som konstnär och människa, så finns det anledning att hålla fast vid bilden av humanisten, snarare än av orientalisten. Han är ett exempel på mångkultur i en person – något helt annat än den mångkulturalism som idag är en politisk ideologi för hur etniska och religiösa grupper ska bevara sin autenticitet. Osman Hamdi Bey var förvisso angelägen om autenticitet i betydelsen att hans konst skulle ge en trovärdig bild av den miljö han avbildade. Men han var inte fast i en bild av det förflutna som ett ideal för framtiden.

Hans bärande vision förefaller ha varit en hyllning till *människans* förmåga till skönhet i skapande. För honom är kultur inte en historisk tvångströja, där individen har att anpassa sig till en given tradition. Kultur är för honom i stället något som påminner om den engelske kritikern och författaren Matthew Arnolds definition, nämligen ett ”sökande efter vår totala fulländning genom att lära känna det bästa som har tänkts och sagts i världen, och, genom denna kunskap, vända en ström av friskt och fritt tänkande över våra invanda föreställningar och vanor” (Arnold 2009, 5). Det humanistiska kulturbegreppet påstår inte att alla yttringar av mänsklig kultur är lika bra. Men det pekar på värdet av att gå bortom det givna och söka efter det sanna och det sköna varhelst vi kan finna dessa värden. Osman Hamdi Bey var en sådan sökare efter sanning och skönhet, och det är som sådan han bör ses, inte som en habil men osjälvständig imitator av västerländsk konst.

Referenser

- Arnold, Matthew. 2009. [1869.] *Culture and Anarchy*. Oxford: Oxford World's Classics.
- Eldem, Edhem. 2004. An Ottoman Archaeologist Caught between Two Worlds: Osman Hamdi Bey (1842–1910). I Shankland, David (red.). *Archaeology, Anthropology and Heritage in the Balkans and Anatolia: The Life and Times of F. W. Hasluck, 1878-1920*, vol. I. Istanbul: Isis Press, 121–149.
- Eldem, Edhem. 2010. *Un Ottoman en Orient: Osman Hamdi Bey en Irak, 1869–1871*. Arles: Actes Sud.
- Eldem, Edhem. 2011. Quand l'orientalisme se fait oriental: Osman Hamdi Bey, 1842–1910. I Basch, Sophie, Seni, Nora, Chuvin, Pierre, Espagne, Michel och Leclant, Jean (red.). *L'orientalisme, les orientalistes et l'empire ottoman*. Paris: Académie des inscriptions et belles-lettres, 239–273.

- Eldem, Edhem. 2012. Making Sense of Osman Hamdi Bey and His Paintings. *Muqarnas* 29: 339–383.
- Eldem, Edhem. 2014. *Nazlı's Guestbook: Osman Hamdi Bey's Circle*. Istanbul: Homer Kitabevi.
- Ersoy, Ahmet. 2010. Osman Hamdi Bey and the Historiophile Mood. I Inankur, Zeynep, Lewis, Reina och Roberts, Mary (red.). *The Poetics and Politics of Place*. Seattle, WA: University of Washington Press, 131–141.
- Makdisi, Ussama. 2002. Ottoman Orientalism. *American Historical Review* 107(2): 768–796.
- Said, Edward. 2003. [1978.] *Orientalism*. London: Penguin.
- Shaw, Wendy. 2003. *Possessors and Possessed*. Oakland, CA: University of California Press.
- Thalasso, Adolphe. 1911. *L'art ottoman: les peintres de Turquie*. Paris: Librairie artistique internationale.

Harry Martinson och etiken

Göran Bexell

I DEN POSTUMA SAMLINGEN *De tusen dikternas bok* finns en liten inbördsrädd prosaberättelse som säger mycket om Harry Martinsons författarskap och etiken men förmodligen också något om Martinson själv.¹ Den bär rubriken "Försonande rymd":

I en by där jag levde fanns en bonde som jag hatade. Jag hade beslutat att innan jag lämnade byn kasta en sten i hans ansikte. En kväll såg jag honom köra hem från arbetet. Jag stod inne mellan några träd och han såg mig inte. Men plötsligt höll han in hästen och stannade den kracklande arbetsvagnen.

Han satt länge alldeles stilla. Och efterhand gick det upp för mig att han lyssnade till själva aftonens tystnad omkring sig; till den frid som kan höras bara av den ensamma människan. Då smög jag mig bort.²

Berättelsen är en typisk Martinsontext. Där finns både konkreta detaljer och rymd. Berättarens jag står mellan några träd. Det kommer en kracklande vagn, som tystnar, när hästarna hålls inne. Har man hört en kracklande vagn stanna, hör man också hur tyst det blir. Då lyssnar bonden och berättaren säger att bara den ensamma människan kan lyssna till aftonens tystnad. Naturen är scenen och det gäller som ofta relationen mellan människa och natur och mellan människa och människa. Det är först en dramatik i den mellanmänskliga relationen, kasta en sten i hans ansikte, men sen en helt annan dimension i relationen mellan människa och natur, som ger effekt på relationen mellan bonden och pojken.

Feghet eller försoning?

”Då smög jag mig bort”. Här finns en läsningens tvetydighet: är detta ren feghet och rädsla för konsekvenserna eller är det tvärtom en drabbande ingivelse som får styra handlandet, så att det som kan synas vara feghet i själva verket är en nyvunnen insikt som leder till övervinnelse av hatinstinkten?

Vad menade Martinson och hur är det i andra texter? Nära till hands ligger att jämföra med *Nässlorna blomma*. Notisen ”innan jag lämnade byn” ger en naturlig association till författarens barndom som sockenbarn, då han gick från gård till gård i olika byar. Där möter samma starka känslor mot de bönder som behandlade pojken illa. I sin fina analys av *Nässlorna blomma* skriver Staffan Söderblom att Martinson genom sin fenomenala språkbehandling hittar ett sätt att bearbeta de tärande minnena.³ En oerhörd självövervinnelse är det, hantering av alla minnen i kroppen och själen av barndomen, moderns svek, vreden och sorgen, vilket gör att hatet och hämnden inte får utlopp. En förklaring till det trots innehållet flytande språket ger Martinson i samtal med Tora Dahl. Han skrev *Nässlorna blomma* som ett brev till en kvinna han var förälskad i. ”Därför var den så lätt att skriva, därför andas den en sådan lustfylldhet i språket trots det smärtsamma och bittra ämnet.”⁴

Det finns dock goda skäl uppmärksamma att *Nässlorna blomma* också kan läsas som en tillbakablickande rättegång av författaren gentemot sig själv, pojkens feghet och lismande inställning till plågoandarna; det fanns ett förakt i vänligheten. I *Harry Martinson. Mästaren* framhåller Kjell Espmark detta och att den förment blide Martinson hade aggressiva energier mot sig själv.⁵ Om bara den citerade berättelsen får tala finns dock ingen antydning om feghet eller lismande. Berättelsen behöver inte ses som en rättegång med pojken utan tvärtom som en öppning åt en annan möjlighet. Rubriken, händelseutvecklingen, aftonens tystnad och ingivelsen ger denne förhatlige bonde mänskliga drag. Det var som om en ”Försonande rymd” sänkte sig över situationen och huvudpersonerna och tog udden av hatet och hämnden.

Men tvetydigheten kvarstår. Den harmoniska idyllgropen är farlig att falla i vid all läsning av Martinson. Det finns en populär föreställning om författaren som en sommardiktare som skrev vackert om daggdroppar och universum. men hans författarskap sker mot en långt ifrån idyllisk bakgrund. Georg Svensson menar att titeln ”Dikter om ljus och mörker” kunde vara rubriken på allt han skrev. Berättelsen är en sak, men hur det var med Martinson själv vet vi en del men inte särskilt mycket om. Man kan läsa texten som ett uttryck för hur

han menar det borde vara, men kanske inte hur han själv kände eller levde. Texten med dess försonande hållning kan vara en vädjan till författaren själv och till läsarna att ta till sig den livssyn som berättelsen utsäger. Li Kan under trädet talar till sin författare, som själv sagt ”Jag skriver från katakomberna”.

Hur mycket hans eget liv som avslöjas i diktningen är naturligtvis svårt att veta men jag tillhör dem som tror på ett ganska starkt samband mellan liv och dikt, inte så att författaren alltid skriver om sitt liv utan så att det egna livet är en ständig bakgrund och påverkare. Desto märkligare är det att den citerade berättelsen fick den utformning den fick. Till det förunderliga med Harry Martinson och hans diktning hör att han, som med moderns svek som formande bakgrund hade en så hård uppväxt och taget fegheten och självkritiken i beaktande, ändå i dikt och till synes ofta, men långt ifrån alltid i liv, kunde uppehålla och förmedla en sådan mjuk, försonlig och bejakande hållning till tillvaron och de människor han mötte. Han ”ägde en äkta sinnets godhet”⁶ skriver en som stod honom nära. Det blev ingen cynisk etik. Men hans liv är fullt av flykter, självkritik, sjukdom, kriser i författarskapet och så kom kritiken vid nobelpriset, avtyningen och harakirin. Självmordet var i själva verket mentalt förberett sedan många år. Den tidigt övergivne och sensible Martinson med sin ”hunger efter kärlek, förståelse och erkännande”⁷ kunde uppleva sig som oönskad; kritiken kom som yxhugg.

Sett mot den biografiska bakgrunden blir längtan efter jämvikt och harmoni än mer förklarlig. Han skriver ibland i sina brev att han har ett erfarenhetsfång som sjuder: ”För mig sjuder allting och jäser. Endast sällan frid. Jag går som i getingsvärmor. Elefant sitter på fjärils vinge.”⁸ Hans dikt och inte minst hans liv är fyllda av den mörka fond mot vilken en försonande rymd avtecknar sig med desto större klarhet. Kanske är det just därför han insett att försoningen är den enda möjligheten.

En drabbande insikt

Det finns en etiskt belysande iakttagelse. Det är inte berättarens jag som aktivt beslutar sig för att inte kasta stenen; det står i varje fall inget om att han valde att inte göra det. Det var något som drabbade honom, en upplevelse som, menar jag, i sig inneslöt en moralisk tydning av situationen: ”efterhand gick det upp för mig att han lyssnade till själva aftonens tystnad” (kursiv här). Ingivelsen förändrar upplevelsen av bonden och situationen.

Det är en klassisk etisk fråga om det egna subjektiva valet eller andra faktorer ytterst ska anses avgöra vad som är en moraliskt rätt handling, hur den enskilde handlar rätt och hur etisk insikt och kunskap vinnns. I en tid då individen och det egna valet står i centrum är det värt att lägga märke till att Martinson hör till dem som insett att viktiga etiska fenomen som glädje och sorg, hat, kärlek och barmhärtighet inte bara eller kanske inte alls är något jag väljer aktivt. De kommer snarare till mig som en insikt, en spontan upplevelse eller känsla. Tilliten kan erfaras spontant som något gott och som jag följer; det är inte jaget som tilldelar tilliten egenskapen att vara moraliskt god. Det är inte jag som först beslutar att jag ska vara glad över glädjen, att glädjen är god eller ska infinna sig. Martinson skriver:

Glädjen kommer nästan alltid av sig själv.
Plötsligt står den på trappstenen
sällsam som första klara dagen efter månadslångt regn.⁹

Ingenting jag lockar, allting kommer själv.
Stilla flyter molnen högt på himlens älv.¹⁰

Det betyder inte att människan inte har ett ansvar. Hon ska följa ingivelsen, men hon väljer inte alltid själv, blir snarare drabbad eller får insikt som får direkta moraliska konsekvenser.

Naturen ger läkedom

I berättelsen lägger vi märke till att det är naturen som är berättelsens plats; en skog, en väg och han stod mellan träden, aftonens tystnad. Tydningen av situationen kommer till honom i den inramningen och det är ingen tillfällighet hos Martinson. Naturen och särskilt sommaren var en ständig läkedom i hans liv och diktning. Naturen är människans räddning, morgonsolen som går upp är alltid mer än kärlek, mer än hat och sorg; den är sanningen bortom alla fakta, hennes livgivande går genom världen. Det som solen står för bildar bakgrund och ger motivation till en god moral, som står över människornas kategoriseringar och grymheter.

Det fundamentala alternativet

Även om den korta berättelsen pressas, kan jag få fram att alternativet mellan att kasta stenen och att låta bli kan läsas som en situation, där ett förståelse av Martinsons etik fundamentalt alternativ står på spel: mellan det nerbrytande och det uppbyggande, mellan den iskalla mekanikens ödslighet och den sköna blomsterängens livstydning, gott och ont, liv och död. Så här heter det 1947: ”Människan leker liksom universum två lekar, uppbyggandets och nedbrytandets, men universum eller kosmos behärskar genom sina lagar lekens regler på ett långt fullständigare sätt än vad mänskan någonsin kan tänkas kunna.”¹¹

Martinson och etiken

Sedan den korta berättelsen fått introducera ska jag ge några fördjupningar och fler perspektiv på temat Harry Martinson och etiken. Det är ingen regelrätt etisk analys av hela hans författarskap, ingen prövning av litterär påverkan eller eventuella förändringar i hans lyrik. En avgränsning är att det är främst om än inte bara lyriken och korta prosatexter som uppmärksammas. Mer kan utvinnas av prosan, vilket senast Björn Larsson visat,¹² men det finns en kontinuitet mellan prosans och lyrikens tankevärld. Det är vidare så, som Björn Larsson påpekar, att etiken i litterära texter ofta är gestaltad snarare än utsagd.¹³ Just så kan det vara även i en till synes etiskt ointressant naturdikt, som ändå gestaltar en etisk hållning och livssyn.

Artikelns rubrik ”Harry Martinson och etiken” är mångtydig för att inte säga oklar. Syftet är inte att påstå något om hur Martinsons liv gestaltade sig ur moralisk synpunkt, inte heller om hans kunskaper i ämnet etik. I huvudsak är det Martinsons litterära texter och inte författaren som är föremål för studiet, men dessutom används sådant material som ger kunskap om hans uppfattning i etiska frågor, t.ex. brev, artiklar och intervjuer som bekräftar att det finns goda skäl påstå att Martinsons egna uppfattningar återfinns i hans texter, men strikt sett kan vi inte veta exakt i text efter text. Dessutom bör vi givetvis skilja mellan hans uppfattning om hur det borde vara, och hur han själv levde och upplevde tillvaron.

Texterna i denna artikel är inte valda efter rent litterära kvaliteter utan efter deras värde ur etisk synpunkt. Martinsons litterära mästerskap visar

sig främst i korta naturlyriska dikter, i *Nässlorna blomma* och flera sånger i *Aniara*. Några naturlyriska strofer är bland det mest fulländande på det svenska språket liksom i sitt slag Stagnelius' dikter. Martinson har också skrivit lärodikter med moralisk undervisning. Det ur etisk synpunkt värdefulla är minst lika mycket – och ofta mer – de dikter där läroinnehållet inte dominerar, men där likväl ett självständigt moraliskt innehåll kan avläsas. Lärodikter har inte samma litterära inspiration och är därför inte heller lika givande ur etisk synpunkt. Inspirationen till lyriska mästerverk kommer till honom och flödar ur honom utan att han först bestämt sig för att driva ett visst innehåll, men han är en i hög grad reflekterande och självständig tänkare, även om han inte är någon systembyggare. Likväl finns det en i sina grunder sammanhållen åskådning. Ur etisk synpunkt är detta mer originellt och givande än att läsa konventionell etiklitteratur.

Etikens landskap

Etiken är i kulturer, samhällen och individer nästan alltid innesluten i kulturella och sociala kontexter, som är vidare än själva etiken; det kan vara en humanism, socialism, en religiös eller kulturell tradition eller vanligen bara kulturella och sociala konventioner. Låt oss med en använd terminologi kalla det etikens landskap.

Ur strikt etisk synpunkt är landskapet på gott och ont. Det kan förstärka en god moral men också inspirera till sådant som kan bedömas som moraliskt orätt och ont. Världens stora religioner har globalt sett en enorm moralisk betydelse, men de kan inspirera till krig och diskriminering likaväl som till omsorg och vård, fred och rättvisa. Ideologier utnyttjas av maktlystna ledare för att legitimera våld och krig.

Harry Martinson var inte aktiv eller passiv ateist eller troende i en speciell religiös tradition, även om han ibland lutade åt buddhismen men också åt kristna inslag. Han var emot både materialism och en dogmatisk och snäv religion. Han hade hemma i Blekinge mött kristen, luthersk tradition och dogmerna stod som så ofta i vägen för tron, men han hade också mött personer med en stilla och äkta fromhet, som gjorde intryck på honom och som han skrev om. Han hade en djup känsla för att tillvaron har osedda dimensioner och att det finns en helhet av materiellt och andligt. Han hade vad som kallats en kosmisk livskänsla. Han skriver själv 1933 till Sven Stolpe

att det behövs en väckelse, inte en religiös eller kategoriskt fanatisk, inte en materialistisk utan en kosmisk syntes, en enhet av kropp och ande.¹⁴ Han säger så här 1973 till vännen Arne Forsberg (originalet är i kursiv): ”*Jag har för stor respekt för Gud för att jag skulle förkasta någon trosriktning. Jag tror på honom men jag är inte kristen. Jag kan överhuvudtaget inte ansluta mig till någon konfession.*”¹⁵ I en intervju 1957 säger han: ”Min religion är inte hinsides. Den är här och nu. Religion är för mig samklang med kosmos, så att jag upplever en klarhet och handlar ur en klarhet och en övertygelse om kärlek och rättfärdighet.”¹⁶ Han förväntar sig inget av teologin men desto mer av religionen.

Det har sagts att den stora frågan framför andra är: Varför finns något överhuvudtaget? Betänker man universums i bokstavlig mening ofattbara oändlighet grips man lätt av kosmisk svindel. Martinson förmedlar en kosmisk förundran och häpenhet inför tillvarons enorma komplexitet och snillrikhet, just förundran är ett nyckelord. Gåtan är större än tvivlet och tron.

Det jag vill framhålla är att hos Martinson finns en uppfattning om att tillvaron har okända, hemlighetsfulla dimensioner som vi inte helt känner eller kan uttrycka direkt med språket. På ett unikt sätt för han samman en i god mening kosmisk och religiöst färgad mystik med naturvetenskaplig förankring. Inte mystik i den mening som ett fattigt vardagsspråk känner som konstigheter, oklarheter och mirakel utan en ”samsklang med kosmos”. I sin avhandling *Sången om Aniara. Studier i Martinsons idévärld* har Johan Wrede har uttryckt att det är i mystiken som Martinsons genialitet har en av sina starkaste stödjupunkter.¹⁷ Diktsamlingen *Vagnen* innehåller fyra i detta avseende för Martinson själv centrala rader, som också hänvisar till en *inre* rymd bortom tid och död, där ”hjärtats stjärna” finns, som står i samsklang med den kosmiska syntesen:

Föd mig inåt, inåt ifrån världen
 Föd mig inåt ned till djupa hav.
 I den inre rymd finns hjärtats stjärna
 Föd mig inåt, hän från tid och grav.¹⁸

Vilken betydelse har detta etikens landskap för temat Martinson och etiken? Det har stor och avgörande betydelse. Några av etikens frågor är: Behöver etiken ha sin grund i något som är mer än själva etiken och som ger den sta-

bilitet, inspirerar och motiverar människor att handla? Varför ska vi handla moraliskt rätt och vad innebär det att vara en god människa? Hur kan vi veta vad som är moraliskt rätta och orätta handlingar och vilka värden som ska gälla?

Ur samklangens med kosmos rinner moralen upp och har sin grund och inspiration, menar Martinson. Den kosmiska livskänslan, de yttre och inre dimensionerna, ger en inramning åt etiken och inspirerar, ger motivering och bakgrund. Det nyss citerade är ett centralt inslag i hans etik: han ”handlar ur en klarhet och en övertygelse om kärlek och rättfärdighet”. Det blir etikens centrala innehåll. Etiken får därmed både grund och rymd, centrum och öppenhet. Ur detta centrum härleds andra etiska normer och värden. Det svarar mot en drivande både hemlängtan och frihetslängtan i Martinsons författarskap.

Det är med detta perspektiv inte människan som skapar etikens innehåll, men hon har att ta sitt ansvar. Martinson upprepar att människan är en handlande och ansvarig person, men inte som en nutida egocentrerad individ utan som insatt i ett stort kosmiskt sammanhang. Det innebär att etiken har ”bärande och universella” källor, som finns ”oberoende av människan”. Han skriver i en central formulering:

”Nu om aldrig förr är vi i behov av en etik som kunde uppstå direkt ur kosmisk gripenhet och förundran, en etik bottnande i en livssyn som alltid håller i sikte de självklara källorna, de bärande och universella, de som finnas där oberoende av människan och som inte människan skapat. En sådan etik skulle om den i tid hade varit levande verklighet i vår värld ha kunnat rädda världen och mänskligheten från oändligt mycket av allt den fått genomlida.”¹⁹

Det är därmed inte människans val som avgör vad som är etiskt gott och rätt, men hon måste ta ansvar och låta sig gripas av den kosmiska syntesen. Förundran är som visats hos Martinson en central dygd. Även samvetet har en viktig funktion och omnämns ganska ofta i hans texter. Samvetet beskrivs en gång som en moralisk energiform, som kan tröttnas ut och nötas ner av allt ont som dagligen strömmar ut ur genom moderna media.²⁰ Samvetet behöver tränas och bli minst lika skickligt som förnuftet. Med samvete följer också en uppövad skuldinsikt och ansvarstagande.

I lärodikterna heter det att den goda människan inte föraktar godhet och inte larvar bort den. Det är brist på fantasi att inte se godhetens möjligheter. ”Sanningen” och etikens grund ska inte sökas i ögonblicket, i tillfälliga

stormar utan i en över kultur och religion stående gripenhet av det kosmiska sammanhanget. Sinnesändring, besinning, vaka är typiska värdeord. Det till synes självklara är inte självklart, att vaka och besinna sig är vad människan bör ägna sig åt:

Sanningen inträder i sinnena när sinnesändringen sker,
den dag då människan fattar solens självklarhet som uppenbarelse,
inte som en slentrianens lampa över struntsjälur och struntbegär.
Sanningen är i den goda viljan att i besinning
vaka och vara.²¹

I slutstrofen i samma diktsvit, ”Li Kan talar under trädet”, formuleras:

Bäst är människan när hon önskar det goda hon inte förmår.
Då har hon dock en riktning. Den har inget mål.
Den är fri från hänsynslös strävan.²²

Martinson sa en gång att han i den strofen formulerat sitt credo som mänskliga och diktare.²³ Bara det som kan läka, förkovra och harmonisera varje mänsklig ande blir fullviktigt. Han skriver vid ett tillfälle att han arbetar på att klarlägga den harmoni som hans ande fordrar, samtidigt som han vill finna ett grundkosmos som är väsentligt för alla.

Moralens baksida är moralismen, som perverterar moralen för destruktiva syften. Den används då, med en typisk formulering, ”som ett tillhygge mot glädjen”, den blir ”ett moralkategoriernas hat” då den goda moralen vänds till sin motsats, den illasinnade moralismen.

I den kinesiska visheten, i buddhism och taoism, liksom i bergspredikan och evangeliernas barmhärtighet och kärlek, fann han själsfränder, en kosmisk och nära fromhet, glädje, skydd av det obestämda, det veka livet, en förankring som ger etiken berggrund och rymd, som förhindrar, som han skriver, ytlighetens bländverk och materialismens snäva nyttotänkande men också leder till rättfärdighet och ansvar. Denna livssyn ger etiken grund och inspiration och drar upp riktlinjerna för dess innehåll.

Etik på det konstruktiva livets grund

Martinson söker en god livets etik med medkänsla och livsbefrämjande. En etik som mot en mörk bakgrund av lidande och nerbrytande tar fasta på de konstruktiva och livsbejakande inslag som också finns i den mänskliga tillvaron och som bjuder människans sinne att inte ge upp, inte ge efter för sorgen och vreden utan låta en etik som svarar mot det konstruktiva och livsbejakande vara styrande. Naturen är en ständig kraftkälla och inspiration. På ett typiskt sätt kan Martinson hämta stöd för sin etik från blomsterängen, där det inte bara är idyllisk sommarfrid utan också de rastlösa solglimtarnas kamp, som kämpar ner dödstankar och melankolier: ”De strider om ens sinnen, segrar aldrig, men kastar tusen segerglimtar. Så samlar ängarna åt sinnet lyckliga sommandagar, framställda under minuter, levande under år som minnets blomma.”²⁴

Det är en strid. Solglimtarna segrar aldrig men kastar tusen segerglimtar. Just det illustrerar Martinsons budskap med grund i hans egen upplevelse av tillvaron. Det är återigen inte någon menlös idyll men det är vackert. Med insikt i melankolins, vemodets och dödens närvaro är det att ta vara på och stödja sin livshållning och etik på allt som ligger i linje med de tusen solglimtarna. Om människan förlorar kontakten med naturens ständigt livgivande och förnyande kraft förlorar hon de kanske viktigaste stöden för denna livshållning.

Martinson skriver 1935 i brev till Tor Bonnier med en klarsynt självsyn om en oro som en gång ska döda honom. Hans liv och dikt har en sådan bakgrund av sorg, vrede, oro och flykt, men har en enastående förmåga att ta vara på och fästa ett livsmod vid de konstruktiva inslagen i tillvaron. Men dualismen, det dubbelbottnade finns som en bakgrund. Följande strof är typisk i frågan om ljus och mörker, glädje och sorg:

Varje djup sorg har förlorat glädje till föremål.

Tappa inte bort denna riktning.

Låt inte sorgen glömma sitt ärende.

Sorgen är den djupaste ära som glädjen kan få.²⁵

Det finns på ett förunderligt vis ofta en underton av glädje och barmhärtighet i hans diktning, inte banalt och förskönande utan så att diktaren kan se sorgen och vemodet i ögonen ända tills dess han till slut förlorade sitt livsmod.

Barmhärtigheten gror på livets grunder

En till innehåll central sång, den näst sista i *Aniara*, är ovanlig till form, ordval och innehåll. Mittstrofen var mest citerad i recensionerna och tolkningarna av strofen och hela *Aniara* drar åt motsatta håll, beroende inte minst på bedömarnas egna uppfattningar om tillvaron:

Stjärnhimlens eviga mysterium
och den celesta mekanikens under
är lag men inte evangelium.
Barmhärtigheten gror på livets grunder

Sången har ett enkelt versmått, ett klassiskt rim abab; författaren har likväl lyckats få med pregnanta ord som celesta, mysterium, evangelium. Kjell Espmark har visat att Martinson i *Aniara* använder tre olika språk med varsin ämneskrets.²⁶ Den tredje varianten finns i slutsången 103 ”Jag skruvar lampan ner och bjuder frid”, som har en enkel form med ett överblickande innehåll, vilket ger en stark verkan. Samma gäller i stort för denna näst sista sång 102, bortsett från det föga vardagliga ordvalet. Särskilt mittstrofen ger i enkel form ett sammanfattande innehåll av *Aniara*: ”Barmhärtigheten gror på livets grunder”.

Denna sång har jag alltid uppfattat som central i *Aniara*, även om den inte tillhör de främsta som dikt, och det bekräftas av Wredes avhandling, som har en välgrundad tes att den avancerade teknologin och astronomin i *Aniara* är ett ramverk. Poängen är inte den fascinerande rymdfärden utan beskrivningen av människans belägenhet och det etiska budskapet. Johan Wrede träffar rätt, när han skriver ”att mänskligheten avlägsnat sig från Livet självt. Kring detta tema har han byggt sin rymdskeppsallegori.”²⁷ Författaren har själv sagt att det är också en inre resa och att de olika rummen och salarna i gondolen är, om man så vill, olika sätt att känna, tänka och leva.²⁸ Det kan observeras att *Aniaras* undertitel är just att det är en revy om *människan* i tid och rum.

Begreppen lag och evangelium är det tolkningsgivande motsatsparet i den citerade sången. Wrede behandlar inte dialektiken mellan lag och evangelium, men den är onekligen en central tankefigur i den lutherska tradition där Martinson växte upp och får en central plats i strofen. Jag är inte ute efter att ge strofen någon särskilt religiös eller luthersk tolkning. Begreppet ”lag” kan syfta också på naturens universella lagar. Martinson använder motsat-

sen för att få fram ett etiskt budskap. Lagen är krav och lagbundenhet men ger inte liv. Skönhetens stjärnhimmel och den celesta mekanikens under "är lag"; en hisnande parallell. Trots skönheten är det bara ödslighet, tomhet, en icke-livgivande mekanik. Den goda etiken, barmhärtigheten, finner inget fäste där och ingen inspiration.

Evangelium däremot är motsatsen, ett livgivande budskap, som bryter lagbundenheten och skapar nytt, som inspirerar till goda gärningar. Trefalden livet-barmhärtigheten-evangelium ställs emot mekaniken och lagen. Eftersom det finns också små inslag av liv och goda minnen i *Aniara* är det litet förenklat att tolka hela verket som totalt dominerat av död, lag och undergång. Det är tvärtom så att just med tanke på *Aniaras* väg mot den undergång människan själv förorsakat blir det desto tydligare att liv-barmhärtighet-evangelium är den hållning som människor bör eller borde följa, deras alternativ till undergången, och som läsaren kan ta till sig. Wrede menar att det viktigaste ärendet för *Aniaras* diktare var "att predika Naturens och Livets evangelium"²⁹. Det ska bäst förstås mot bakgrund av idén om naturen som livgivande inspirationskälla. Med tanke på vad Martinson själv sagt 1969 finns det mycket mer att upptäcka och utforska om *Aniara* och många läsningar har hamnat fel: "Min innersta tro kommer fram i *Aniara*. Ännu har man inte förstått den. Kanske man först om hundra år ska begripa den oerhörda dialog som där ständigt pågår mellan tro och tvivel."³⁰

Mot bakgrund av färden mot undergången blir minnesglimtarna från juniljuset i det susande Karelen fyllda av vemod liksom blomsterängens solglimtar som inte segrar, liksom det var i Martinsons eget liv. Ändå är de människornas hopp och glädje på vägen mot utslocknandet.

På tal om evangelium finns i andra sammanhang hos Martinson tanken att evangelium har missbrukats som en befriare från krav och ansvar. Det har dragits "alldeles för stora växlar på det kristna evangeliet, så att vi har predikat evangelium och förlåtit oss själva, som tagit bort de rättmätiga kraven". Han vill inte ha en gammaltestamentlig form av lagiskhet men en hederskodex för världen. Vi kan inte få evangeliet gratis, säger han på tal om *Aniara*, som "är en grym dikt. Den ger lagen inte evangeliet. När det gått så långt för mänskligheten som *Aniara*, då kan vi inte få evangeliet gratis. Vi kan bara återfå det genom att bättra oss."³¹

Ungefärlighetens balanssinne

I brev till Hans Larsson 1938 skriver Martinson att människan behöver ha vad han kallar ett etiskt mått, ett ”ungefärlighetens balanssinne” då man är samvetsgrann och ungefärlig, inte rätlinjig, kategorisk och dogmatisk utan ungefärlig och söker det litet vaga, mellansvävande; just detta är originellt och karakteristiskt för Martinson. Människan behöver utveckla en ungefärlighetens konst och mått, inte först plikt och rätlinjighet: ”Men detta etiska mått är som ett ögonmått, det har ingen metergradering. Konsten att handskas med ett sådant etiskt mått är och förblir ingenting annat än att vara samvetsgrant ungefärlig.”³²

Den välkomponerade formuleringen att vara ”samvetsgrant ungefärlig” torde innebära dels att vara ytterst noggrann i samvetet, dels vara ungefärlig med hänsyn till de yttre omständigheterna. Det måste finnas utrymme för det vaga och mångtydiga i kombination med en hos den enskilde djup vördnad, förundran och känsla för människorna och tillvaron. Detta är en för Martinson karakteristisk uppfattning och överensstämmer inte med vare sig strikt konsekvensetiska, regeletiska eller dygdetiska uppfattningar, men det är en poäng att etiken hos Martinson inte låter sig pressas in i gängse teorier. Det finns inslag av alla tre typerna; Wrede framhäver de konsekvensetiska inslagen, men att beteckna hans etik som ren konsekvensetik håller inte.³³

Livet har en balans och helhet, en jämviktsförmåga, och människan ska försöka förverkliga en sådan balanskonst i sitt liv. Ett begrepp för detta, som Martinson tycker mycket om, är ”gyro”; livet är fullt av gyrala anordningar och etiken ska också vara ett uttryck för gyro. Detta ligger nära den betydelse som ”passaden” har i författarskapet, inte minst i romanerna, vilket Björn Larsson visat. Naturen och Livet framstår ”som ett organiserat mysterium, ett metafysiskt balanserat system”.³⁴

Etikens allmängiltighet

Det verkar som om Martinson inte skriver för en viss kultur, religion eller grupp utan har en för många etiker typisk strävan efter allmängiltighet. Om något ska hålla ur etisk synpunkt ska det vara hållbart för alla, en icke-särskiljande och djupt mänsklig etik utöver gränser mellan religioner och kulturer. I motsats till civilisationernas och samhällenas flyktiga sanningar har dikten och etiken samband med det allmängiltiga. Det utmärker Martinsons etik.

Redan utgångspunkten i den kosmiska syntesen och det skenbart självklara ger etiken förankring utöver kulturella och religiösa begränsningar.

Martinson vill föra fram en ”en ny form av lagiskhet, som på sitt sätt vore absolut och som gällde som en absolut global hederskodex för världen”.³⁵ Denna går i sin tur tillbaka på universella lagar, större än dem människan stiftar. Han menar till och med att det i lyriken behöver formuleras en *codex ethicus*, en etik som är just allmängiltig, som knyter an till ”de självklara källorna, de bärande och universella”.³⁶ Han skriver att ”vår värld är och förblir en värld av möjligheter, friheter och ansvar”. De närmast liggande yttre villkoren kan och bör förändras, men själva grunddragen i de mänskliga villkoren förblir: ”Det är vårt öde och vår glädje”.³⁷

I taoismen sökte man inte sanningen och inte heller meningen. Varför skulle man det? Solen lyste ju på ens arm, floderna rann och skogarna grönskade. Man utgick från att sanningen finns och att visheten skulle sökas; det är en allmängiltighet med grund i det skenbart självklara. Det gäller att ansluta sig till en naturenlig rytm, solens rytm, en livsväg med förtroende, besinning lugn och tillit.

Martinson och tidsaktuella etikfrågor

Det finns de litteraturkritiker som menar och till och med kräver att en författare ska ta tydlig politisk ställning och skriva emot till exempel miljöförstöring och diskriminering. Det har drabbat Tomas Tranströmer och Harry Martinson, båda nobelpristagare. Diktsamlingen *Vagnen* 1960 fick inte bara positiv kritik utan också negativ. Martinson skrev verkligen samhällskritiska texter, men hans kritik av sådant som bilism och teknikens utveckling uppfattades som bakåtsträvan och romantiserad dåtid. Hans under många år nära vän och medarbetare Georg Svensson skriver: ”Den då femtiosexårige diktaren, folkets idol och den poetiska lyckans gullgosse, kändes för många yngre lyriker nu mogen för ett mindre fadermord.”³⁸ Martinson själv skriver:

Den närmaste tiden är våldtagen och belagd med alla tänkbara bojor
inte minst nyttans och den fadda trevnadens
med dess andligt billiga trygghetsvadd och dess leksaksvagn åt alla.³⁹

Georg Svensson har uttryckt förhållandet på ett sätt som jag gärna instämmer i: Martinson ville inte delta i alla möjliga proteströrelser och ville undvika konfrontationer, men han var ”på ett djupare plan en protestant, en varnare och misströstare som ingen annan i vår moderna litteratur, därtill före alla andra när det gällde att urskilja de onda tendenserna i utvecklingen.”⁴⁰ Han var bland de främsta att med sin civilisationskritik inse vart en icke-human teknikutveckling kunde föra mänskligheten. På 2020-talet är det alltför lätt att säga att han fick rätt.

Det finns förvisso uttryck för tacksamhet för teknikens goda sidor, men mest uppehåller sig författaren vid riskerna för samhället och inte minst för människorna, som dras med i teknikens fart, mekanik och ytlighet. Det leder till själlöshet; vi söker inte längre djupare och tystare inom oss själva. 1933 skriver han till Hans Larsson i Lund: ”Tidens elände trycker mig som en mara och det är väl frågan om jag ens uthärdar att leva längre i denna till omåttlighet stupida tidsålder. [...] På två månader har jag av vanmakt inte kunnat skriva en enda rad.”⁴¹

För att återvända till förundran menar Martinson 1944 att det är som om den moderna människan blivit så förblindad av teknikens landvinningar att hon kommit att förlora sin häpenhet inför allt det som är givet av naturen och universum och därmed en levande andakt inför tillvarons oerhördhet.⁴² Hastigheten tycks vara en tidens starka uttryck liksom effektivitetskulten. Fartdären på sin motorcykel är en symbol för detta. Människans frihet är att välja sin egen rytm, att besinna sig. Så tänker författaren, när han en vacker sommardag i sakta mak rör sin familj i en eka, och den djupaste glädjen är att familjen känner sig tillfreds med den blygsamma fart som ekan gör.⁴³

Hans civilisationskritik utgick från en genuin känsla för naturen och vad människan bäst behöver. Människan behöver enkelhet, inte en naiv och för komplikationer lättledd sådan utan, som Johan Lundberg visat i sin avhandling *Den andra enkelheten*, en enkelhet som är erfaren, mogen, väsentlighetstörstande och som står över tillfälligheterna.⁴⁴ Redan på trettioalet kunde han varna för de snabba motorbåtarnas framfart. Insjön var förr om sommar-natten en källa för tystnad, men nu hörs nattskärnan alltmera sällan. Med kunskap om nutida buller som en vanlig orsak till sjukdom och död blir det svårt att avfärda honom som en romantisk teknikfiende.

Att Martinson inte höll på med att i sin dikt kritisera politiken och samhället är uttryck för ett medvetet poetiskt och etiskt program. I polemiken

mot Viktor Svanbergs kritik menade han att dikten ska ge livet en dimension som politiken aldrig kan ge. Nyttan är nog bra, men fantasilivet ska inte vara underställd nyttan; det estetiska är viktigare för dikten än det sociala och just därigenom fyller den en etisk uppgift att formulera och värna själva människovärdet, skriver Martinson i september 1945.⁴⁵

”Diktarens liv är i allmänhet att gå omkring och undra”.⁴⁶ Då ska man veta att han själv undrade mot bakgrund av en enorm kunskap och erfarenhet. Dikten är det främsta motmedlet mot teknifiering och ekonomism, inte i icke-intellektuell mening och med bara känsla utan med kombination vetenskap, intuition och känsla. Med karakteristiska formuleringar skriver Martinson att lyrikern vet att månen är ett stenklot utan liv men kan dikta en sång, där månen blir en glödande augustifrukt. Göken ropar inte ut skogens marknadsvärde. Solen upplever vi utan samhällsförmedling. Livet är större än staten. Han kan inte tänka sig något mer olidligt än att dikten skulle vara idépolitisk. Det är ett mycket klart poetiskt program.

Etiken och estetiken hör ihop

Martinson tillhör dem som har den ingalunda självklara uppfattningen att det finns ett nära och nödvändigt samband mellan etik och estetik. Estetiken ger etiken form och färg, skrudar och gör levande till exempel det värde vi kallar människovärdet. Om man hävdar att människan har ett värde för sig och i sig, har man också enligt Martinson menat att värdet ska visas och konstitueras i kulturen och det sker genom det konstnärliga gestaltandet. Också de estetiska värdena blir mer givande och segrande om de uttrycker de etiska, annars vore det i längden meningslöst att ställa upp etiska värden, om inte också de estetiska skulle omfattas av dessa.⁴⁷ Relationen mellan etik och estetetik generellt och hos Martinson är värd att undersöka vidare.

Slutord

Harry Martinson står för en originell och djuplodande etik och ett rikt etiskt landskap. Han var en enastående rik begåvning och kunde förena naturvetenskap, dikt, filosofi, religion och civilisationskritik. Med imponerade kunskaper i särskilt astronomi och botanik förhöll han sig alltid sakligt fri från vad han en gång kallade akademiska piruetter.

Han bar på ett sprängfyllt erfarenhetsmaterial, känd för att muntligen i vänners krets långt och länge berätta och berätta. Han ville en gång bli filosof och det var han i viss mening men ingen teoribygare. Jag tror ändå, som jag delvis har visat, att det hela hänger ihop. Det finns en profil och grunder i en livssyn som också innesluter en etik, ofta framförd med nyskapande språkliga formuleringar som bär budskapet. Han var naturligtvis först och främst en språkets mästare.

Noter

- 1 Artikeln bygger på en föreläsning vid årsmöte med Harry Martinson-sällskapet i Jämshög den 5 maj 2012 och artiklar i *Doris*, nr 22, 2012, och nr 26, 2014.
- 2 Harry Martinson, "Försonande rymd", *De tusen dikteras bok*, s. 141. I fortsättningen sätts inte författarnamnet ut, när Harry Martinson är författaren.
- 3 Staffan Söderblom, *Harry Martinson*, s. 80 ff.
- 4 Jesper Högström, *Jag vill skriva sant. Tora Dahl och poeterna på Parkvägen*, s. 88.
- 5 Kjell Espmark, *Harry Martinson. Mästaren*, s. 12 ff.
- 6 Georg Svensson, *Harry Martinson – som jag såg honom*, s. 109.
- 7 Kjell Espmark, *Harry Martinson. Mästaren*, s. 11.
- 8 Brev till Georg Svensson, 1937, *Poetiska törnbuskar i mängd*, s. 213.
- 9 "Ur de tusen dikternas bok", 1986, *De tusen dikternas bok*, s. 177.
- 10 "Afton", citerad efter Georg Svensson, *Harry Martinson som jag såg honom*, s. 19f., införd i *Bonniers Litterära Magasin*, juni 1933.
- 11 "Den kosmiska frågan", *Bonniers Litterära Magasin*, nr 1, 1947, s. 19.
- 12 Björn Larsson, *Harry Martinson. På luffen i ett författarskap*.
- 13 Björn Larsson, "Harry Martinson och etiken", *Doris*, nr 25, 2014.
- 14 Brev till Sven Stolpe 1933, *Poetiska törnbuskar i mängd*, s. 146.
- 15 Arne Forsberg, *Spång till evighet. Så minns jag Harry Martinson*, s. 22. Begreppet "kosmisk livskänsla" kommer från Harald Höföding.
- 16 Elly James, "Stor ömhet mot allt skapat", *Kring Aniara*, s. 83.
- 17 Johan Wrede, *Sången om Aniara*, s. 138.
- 18 "Till Isagel", *Dikter 1953–1973*, s. 162.
- 19 "Naturen, samhället och dikten", *Avsikter. 18 författare om sina verk*, s. 146.
- 20 "Sommarbrev", *Kring Aniara*, s. 52.
- 21 Li Kan talar under trädet, VIII, *Dikter*, s. 174.
- 22 Li Kan talar under trädet, X, *Dikter*, s. 179.
- 23 Georg Svensson, *Harry Martinson som jag såg honom*, s. 100.
- 24 "Ur de tusen dikternas bok", *De tusen dikternas bok*, s. 178.
- 25 "Sorg och glädje", *Dikter 1953–1973*, s. 177.

- 26 Kjell Espmark, "Aniara som konstverk", *Efter femtio år: Aniara 1956–2006*.
- 27 Johan Wrede, *Sången om Aniara*, s. 133f.
- 28 Marie-Louise Ramnefalk, "Den inre resan. Om Harry Martinsons Aniara", *Efter femtio år: Aniara 1956–2006*, s. 79.
- 29 Johan Wrede, *Sången om Aniara*, s. 143.
- 30 Arne Forsberg, *Spång till evighet*, s. 39.
- 31 Elly James, "Stor ömhet mot allt skapat", *Kring Aniara*, s. 82.
- 32 Brev 1938 till Hans Larsson, *Poetiska törnbuskar i mängd. Brev 1929–49*, s. 131f.
- 33 Jfr avsnittet "En etisk analys" i Johan Wrede, *Sången om Aniara*, s. 158ff.
- 34 Johan Wrede, *Sången om Aniara*, s. 160.
- 35 "Rymden och människans dröm", intervju, *Kring Aniara*, s. 75.
- 36 Citerat efter Johan Lundberg, *Den andra enkelheten*, s. 60.
- 37 "Stjärnsången", *Kring Aniara*, s. 18f.
- 38 Georg Svensson, *Harry Martinson som jag såg honom*, s. 60.
- 39 "Att verkligen leva", *Dikter 1953–1973*, s. 162.
- 40 Georg Svensson, *Harry Martinson som jag såg honom*, s. 97.
- 41 *Poetiska törnbuskar i mängd. Brev 1929–49*, s. 133.
- 42 "Var är vår häpenhet?", *Vecko-Journalen* 1944, i *Kring Aniara*, s. 30.
- 43 "Sommarbrev", *Kring Aniara*, s. 52f.
- 44 Jfr Johan Lundberg, *Den andra enkelheten*, s. 207ff.
- 45 Johan Lundberg, *Den andra enkelheten*, behandlar Martinson och den samtida diskussionen om civilisationskritik.
- 46 "Stjärnsången" *Kring Aniara*, s. 15.
- 47 "En framtid i överraskningens tecken", *Kring Aniara*, s. 63.

Litteratur

- Bexell, Göran, "Harry Martinson och etiken", *Doris. Från Harry Martinson-sällskapet*, nr 22, 2012.
- , "Martinson inspirerar till fortsatt dialog", *Doris*, nr 26, 2014.
- Efter femtio år: Aniara 1956–2006*, Föredrag vid ett symposium i Kungl. Vitterhetskademien 12 oktober 2006, red. Bengt Landgren, KVHA Konferens 67, 2007.
- Espmark, Kjell, *Harry Martinson. Mästaren*, Norstedts förlag, Stockholm 2005.
- Forsberg, Arne, *Spång till evighet. Så minns jag Harry Martinson*, Bokförlaget Åsak, Stockholm 1993.
- Högström, Jesper, *Jag vill skriva sant. Tora Dahl och poeterna på Parkvägen*, Weyler förlag, Stockholm 2021.
- James, Elly, "Stor ömhet mot allt skapat", *Kring Aniara*, 1989.
- Kring Aniara. Dikter, essäer, betraktelser och programförklaringar av Harry Martinson*,

- sammanställd och kommenterad av Stefan Sandelin, Vekerum förlag, Lund 1989.
- Larsson, Björn, ”Harry Martinson och etiken”, *Doris*, nr 25, 2014.
- , *Harry Martinson. På luffen i ett författarskap*, Carlssons Bokförlag, Stockholm 2021.
- Lundberg, Johan, *Den andra enkelheten. Studier i Harry Martinsons lyrik 1935–1945*, Vekerum förlag 1992.
- Martinson, Harry, *Aniara. En revy om människan i tid och rum*, Bokförlaget Aldus/Bonnier, första utgåvan 1956, Delfinböckerna 1963.
- , *De tusen dikternas bok. Efterlämnade dikter*, Albert Bonniers förlag, Stockholm 2004.
- , *Dikter 1953–1973*, Albert Bonniers förlag, 1998.
- , *Nässlorna blomma*, första utgåva 1935, Delfinsserien, Bonniers 1966.
- , *Poetiska törnbuskar i mängd. Brev 1929–1949*. Urval och kommentar av Paulina Helgeson, Albert Bonniers förlag, Stockholm 2004.
- Svensson, Georg, *Harry Martinson som jag såg honom*, Alba, Stockholm 1980.
- Söderblom, Staffan, *Harry Martinson*, Natur och Kultur, Stockholm 1994.
- Wrede, Johan, *Sången om Aniara. Studier i Harry Martinsons tankevärld*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 410, Helsingfors 1965.

Domina och änkefru

Studie av det medeltida frälsets änkor i Lund och Malmö

Kenth Hansen

Inledning

KVINNOR VAR UNDER medeltiden och tidigmodern tid underställda en man. En dotter hade sin fader som förmyndare, även som äldre om hon förblev ogift. Fadern var giftoman för sin dotter, dvs han fattade beslut och träffade avtal om äktenskap för hennes räkning även om hon normativt inte kunde tvingas till äktenskap. När sedan dottern blivit gift underställdes hon sin make. Han förestod förvaltningen av såväl boets gemensamma egendom som den egendom som var hustruns egen arvejord. Först om och när en gift kvinna blev änka kunde hon själv träffa beslut om sin egendom. Då kunde hon också bli ansvarig och förvaltare för sina barn och deras tillkommande egendom. Men även som änka fanns begränsningar i självständigheten och efter ett omgifte blev kvinnan åter underställd sin nye make (Hasselberg 1958:682; Luul 1958:681; Jørgensen 1976a:312; Jørgensen 1976b:482ff; Sawyer 1998:96f; Stadin 2004:89f).

Detta var det legala, normativa läget för kvinnorna, men det faktiska handlingsutrymmet kunde vara större. Äktenskapet sågs som ett kollektivt förhållande där varje part – mannen och hustrun – hade sina respektive befogenheter och ansvarsområden. Mannen var hushållets överhuvud, förvaltade dess egendom och produktionsmedel samt ansvarade för hushållets folk. Kvinnan ansvarade för den praktiska skötseln av hemmet, symboliserat av gårdens nycklar. När verkligheten förändrade förutsättningarna tvingades denna uppdelning att anpassas för att livet skulle fungera och för att egendom skulle kunna hanteras på ett förnuftigt och resurseffektivt sätt (Wallén 1962:133f; Andersson & Ågren 1996:34f; Stadin 2004:72f, 88ff).

Detta var särskilt tydligt under 1600-talets krigiska sekel när många män var utomlands för att kriga, blev tillfångatagna eller dog. Då fick de hemmavarande hustrurna ett utökat ansvar för förvaltningen av makarnas egen-

dom. Inom aristokratin finns från den tiden otaliga exempel på driftiga och maktfulla kvinnor – hemmavarande fruar eller änkor – som ansvarade för stora värden och egendomar. Adelsfruar under den svenska stormaktstiden har blivit särskilt uppmärksammade och omskrivna. Exempel från Skåne är Maria Sofia De la Gardie och Christina Piper som på ett framgångsrikt sätt själva förvaltade och ansvarade för stora rurala godsegendomar (Ullgren 2000; Stadin 2004:143, 152, 154).

Medeltida frälsekvinnor har inte lyfts fram i samma utsträckning. De verkade förvisso i en mer begränsad kontext, men är väl värda att uppmärksamma. Likaså har fokus varit på stora lantliga gods, medan urban egendom inte belysts på samma sätt. Mitt syfte med denna artikel är därför att göra en kronologisk exposé över medeltida frälsekvinnor, som i sitt änkestånd förvärvade, bebyggde, förvaltade och/eller bebodde gårdar och hus i Lund och Malmö. Avsikten är att försöka utröna hur änkorna brukade sin självständighet och beslutanderätt, hur de i den nya situationen valde att forma sina liv och disponera sin egendom, särskilt hur de valde att materiellt gestalta sin omgivning, sitt boende och sin närmiljö.

Det medeltida skriftliga källmaterialet är för otillräckligt och fragmentariskt för att ensamt svara på dessa frågor. Genom att även ta in materiellt, arkeologiskt, källmaterial och analysera det i ljuset av det skriftliga kan i bästa fall mer förståelse erhållas. Förhoppningsvis går det att få ihop bitar som går att pussla ihop till en hypotetisk bild av en, med all säkerhet, mångfasetterad verklighet.

Domina Lucie

Redan från 1266 finns ett bevarat diplom, ett vittnesbrev (DD 2:2:9), som visar på kvinnligt aristokratiskt ägande. Då överlät nämligen *domina* Lucie sin gård i Lund till dominikanerna i staden. *Domina*-titeln (fru-titeln) visar att Lucie tillhörde frälset, men till vilken släktkrets hon hörde är okänt. Rimligtvis tillhörde hon aristokratins övre skikt, högfrälset, eftersom överlåtelsen ägde rum i Roskilde inför rikets yppersta elit, bestående bland annat av kung Erik Klipping, änkedrottning Margrete Sambiria och rikets drots herr Niels. *Domina* Lucie var inte själv närvarande vid den högtidliga överlåtelseceremonin utan representerades av sin son, Lundakaniken Gudmund.

Diplomets skrivning tyder på att det var *domina* Lucies eget beslut att

överlåta egendomen; sonen fungerade bara som ombud, vilket inte var ovanligt (Iuul 1958:681). Normalt hade det varit maken som både fattade beslut och genomförde en sådan egendomstransaktion, vilket indikerar att *domina* Lucie var änka vid tillfället och därmed själv kunde disponera och hantera sin egendom. I dokumentet omnämns ingen ersättning för överlåtelsen, vilket bör innebära att det rörde sig om en gåva, en donation till dominikanerna. Överlåtelsen avsåg en gård som låg i anslutning till dominikankonventet och i närheten av domkyrkan, men från det givna gjordes ett tydligt undantag för byggnaderna. Det är oklart hur detta skall tolkas, men en rimlig förklaring är att *domina* Lucie tills vidare, troligen för hennes resterande livstid, förbehöll sig dessa för egen disposition.

I samband med de arkeologiska undersökningarna i kvarteret S:t Mikael 2019 erhöles ledtrådar till vilken gård det var som *domina* Lucie var innehavare av och hur hennes residensbyggnad såg ut. Tre donationer av mark-egendom till dominikanerna är kända. Utöver *domina* Lucies donation 1266 donerade ärkebiskopen Andreas Sunesen en gård i Lund för etablering av konventet 1222 (Larsson 2022b:84f) och 1329 donerade ärkebiskopen Karl Röde ytterligare en gård i kvarteret (DD 2:10:112). Andreas Sunesens donation bör avse den mark som dominikanernas kyrka och dess anslutande konventsbyggnader uppfördes på.

Bakom denna konventsbebyggelse, upp mot Stora Algatan, påträffades vid utgrävningarna rester efter en grundmur som sträckte sig in under grannfastigheten i väster. Kombinerat med tidigare arkeologiska observationer tillsammans med raseringslagren efter huset gjorde arkeologerna tolkningen att det rörde sig om ett tegelhus som låg utmed Stora Algatan, uppfört i slutet av 1100-talet eller början av 1200-talet. Fynd av profiltegel, blylämningar och fönsterglas visade på ett hus med visst mått av dekoration (Larsson 2022a:70ff). Alltså ett hus i den ganska nyligen introducerade tegelbyggnadstekniken med kvalitativ utformning. Under senare delen av 1200-talet revs bebyggelsen utmed Stora Algatan och marken röjdes av. I början av 1300-talet uppfördes ett nytt tegelhus, som synes ha svarat för köksfunktioner åt konventet (Larsson 2022b:141ff).

Dessa dateringar korresponderar väl med *domina* Lucies donation. Hypotetiskt har hennes residenshus i tegel alltså uppförts i slutet av 1100-talet eller början av 1200-talet. Hon donerade bort egendomen 1266 men förbehöll sig rätten att själv bo kvar. Efter hennes död under senare delen av 1200-talet revs huset och dominikanbröderna tog marken i anspråk för att i början av 1300-talet uppföra ekonomibygnader för konventet.

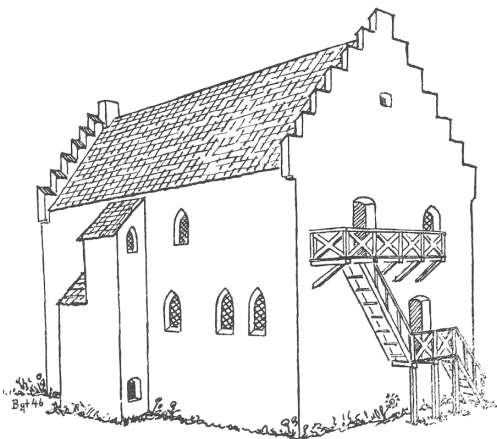
Sammanfattningsvis tyder dokumentet på att *domina* Lucie, en änka tillhörande högfrälset, innehade en egendom belägen på en ur religiös synpunkt säkert attraktiv och åtråvärd plats, då den var belägen i närområdet till domkyrkan och dess östkor. Arkeologiska rön tyder på att hennes residenshus kan ha varit ett fashionabelt tegelhus beläget strax norr om dominikankonventet. Genom egen disposition donerade hon gården till dominikanerna, men förbehöll sig besittningsrätten till gårdens byggnader. Därmed befäste hon sina band till den religiösa sfären samtidigt som hon stärkte den religiösa kontext i vilken hon residerade och vistades i.

Ingerd Madsdatter

Mer tydliga och materiella bevis på kvinnligt disponerad egendom finner vi i Dekanhuset i Lund. Det medeltida stenhuset låg ursprungligen i det nuvarande kvarteret Glädjen, S:t Nikolaus socken. Delar av huset finns kvar idag efter att det 1908 flyttats till Kulturen och där restaurerats.

Två tomter i S:t Nikolaus socken, liggande i anslutning till varandra, ägdes av Ingerd Madsdatter, benämnd *honesta domina* (hederliga frun) och änka, respektive av hennes son Oluf Nielsen. Att Ingerd tillhörde frälset framgår av epitetet *honesta domina*, men vilken släktkrets hon och hennes son skall kopplas samman med har inte kunnat utrönas. Ingerd och Oluf överlät sina båda egendomar 1325 till dekanen Jakob Esbensen, som i sin tur sammanslog och samma år donerade dessa, tillsammans med annat gods, till domkapitlet. I Jakob Esbensens gåvobrev framgår det att på egendomen som han förvärvat från Ingerd Madsdatter fanns ett stenhus (DD 2:9:175, 176, 189).

Det ursprungliga stenhuset tillbyggdes under medeltidens gång så att det slutliga Dekanhuset bestod av tre huskroppar. Den äldsta delen har daterats

Figur 1. Rekonstruktionsförslag av det högmedeltida Dekanhuset, sett från nordväst.

Källa: Blomqvist 1947:100.

Figur 2. Dekanhuset. Kvarstående delar av ursprungshuset hitom till vänster, tillbyggt tornhus bortom till höger. Foto: Irene Hansen, 2014.

till andra halvan av 1200-talet (Blomqvist 1947:96). Det bör ha varit detta hus som i början av 1300-talet innehades av Ingerd Madsdatter (fig. 1) och som avyttrades till Jakob Esbensen. Huset utgjordes av en tvåvånings tegelbyggnad med källare. Första våningen bestod av tre rum, vilka funktionellt har tolkats som en förstuga med en ingångsdörr, ett mindre förrådsrum samt ett större bostadsrum med fyra kryssvalv. Ovanvåningens troligen enda rum kan ha varit festsal eller förråd. Under 1400-talet anslöts ett kvadratisk tornliknande hus till det äldre huset och under 1500-talet skedde ytterligare ett tillbygge. Idag kvarstår bara en mindre del av den äldsta huskroppen samt tornbyggnaden (fig. 2).

På Franz Hogenbergs kopparstick över Lund från 1580-talet kan sannolikt den äldsta husdelen av Dekanhuset ses (Han-

Figur 3. Det medeltida Dekanhuset sett från sydost på Franz Hogenbergs kopparstick (detalj). Källa/foto: Universitetsbiblioteket i Lund. Alvinpost nr 76516.

sen 2020a:15f). På bilden syns ett tvåvånings tegelhus med fyra fönster på ovanvåningens långsidesfasad samt ett brant sadeltak med skorsten och vimplor eller vindflöjlar på gavelspetsarna (fig. 3). Då inget idag återstår av ursprungshusets södra vägg skulle bildens fönster kunna utgöra en grund för att tolka ovanvåningens rum som en stor fönsterförsedd sal med eldstad som ledde till skorstenen på kopparsticket.

Dekanhuset är numera mest förknippat med den medeltida kyrkan i Lund, vilket är förståeligt då det, som sagt, redan 1325 genom donation tillfördes domkapitlet. Men ursprungshuset har inte tillkommit genom domkapitlets försorg utan var med stor sannolikhet uppförd av en välsituerad världslig elit. Den siste sekulära ägaren av huset, tillika den genom skriftliga källor äldsta och enda kända innehavaren, var Ingerd Madsdatter. Av bevarade dokument (DD 2:9:175, 176, 189) framgår att änkan *Domina* Ingerd varit gift två gånger, i tidsföljd med respektive Niels och Albert. Utöver sonen Oluf hade hon dessutom en bror (Didrik Madsen) samt en vid tiden avliden fader (Mads Jonsen). Mycket talar för att det var inom denna släktkrets som huset tillkommit. Släktkretsens aristokratiska status styrks ytterligare genom karaktären på stenhuset; en arkitektur och byggnadskvalitet som avvek från stadens mer ordinära bebyggelse i trä och lerklining.

Den tidigare stadsantikvarien i Lund, Ragnar Blomqvist, som grundligt undersökt Dekanhuset skriftligt och arkeologiskt, noterar att det är okänt vem som var husets byggherre. ”[H]an måste ha tillhört de mera välbärgade i samhället. Det kan ha varit en skånsk jorddrott, som i gården haft sitt stadsresidens, men det kan också ha varit en förmögen köpman” (Blomqvist 1947:99) fortsätter han. Samtidigt var han väl medveten om Ingerd Madsdatters försäljning av gården med tillhörande stenhus (Blomqvist 1947:70), men reflekterar inte på sambandet mellan detta ägarskap och stenhusets tillkomst trots närheten i tid. Han fastställer husets högre ståndskaraktär, men lyfter inte fram den tydliga statusmarkering som *domina*-titeln utgör. Den mest närliggande slutsatsen – att stenhusets byggherre var Ingerd Madsdatter eller någon tidigare ägare i släktkretsen kring henne – blir därmed inte ens ventilerad och har så förblivit. Möjligen är orsaken till denna underlåtelse att söka i den forskningskontext som rådde på 1940-talet, där man ännu inte uppmärksammat den roll som kvinnor, och då särskilt änkor, haft i det medeltida samhället.

Tegelhuset kan ha fungerat som ett stadsresidens, en urban sätesgård, för ett ruralt baserat frälse med primär sätesgård på landsbygden, precis som

Blomqvist var inne på. Huset vände sin öppning från det offentliga rummet, inåt tomten, där fler beståndsdelar till en urban sätesgård kan ha funnits. Man får förmoda att fler men enklare byggnader – köksenheter, stall och liknande – har supplerat gårdens residensbyggnad. Likaså kan fruktträdgård och kållhagar ha kompletterat byggnadsbeståndet. Dock fanns inga arkeologiska spår av detta när tomten exploaterades i början av 1900-talet.

***Domina* Cecilie (rosensparre)**

I den senare under 1300-talet snabbt växande handelsstaden Malmö fanns flera exempel på aristokratiska änkor som innehade betydande egendomar. Flera av dessa tillhörde det skånska landsbygdsfrälset, men några hade sin hemhörighet i det lundsiska stadsfrälset. En sådan var *domina* Cecilie, änka efter borgaren i Lund Henrik Frederiksen. Detta par tillhörde släktkretsar som förde rosensparre respektive vingat svärd som vapenbild. Att Cecilie sannolikt hade sitt ursprung i en ruralt besutten rosensparre-släkt framgår av att när hon som änka inrättade ett diakon- och kanikprebende åt sonen Jens i Lunds domkyrka donerade hon en stor mängd gods spritt över stora delar av Skåne, bland annat de två huvudgårdarna Hunneberga och Grevie (DD 3:3:159; Hansen 2020b:280ff).

1338, fyra år efter att *domina* Cecilie blivit änka, förvärvade hon en stor egendom i Malmö. Egendomen bestod av två enheter som kallades för Skagemands gård och Skagemands ladegård. Dessa låg bredvid varandra i västra delen av kvarteret Gråbröder, söder om Adelgatan (nuvarande Västergatan), och några kvarter väster om platsen för det nuvarande Stortorget. Den äldst kända innehavaren av gården och ladugården är Henneke Skagen, sannolikt en jyllänning från Skagen, ett innehav som grundats i slutet av 1200-talet eller i början av 1300-talet. Efter hans död hade egendomen förvärvats av en Peder Witte, vilken sedan sålde den vidare till *domina* Cecilie (DD 2:12:93).

Belägenheten och benämningen av de båda gårdsenheterna tyder på en ruralt utformad gård med såväl residensbebyggelse som ladugårdsbyggnad. Fastigheten kan därför ha innehållit stall för hästar och annan djurhållning. Tomtstorleken tyder också på att det fanns anslutande trädgårds- och betesmark. Likheten, om än i begränsad skala, med frälsets sätesgårdar på landsbygden är uppenbar. En urbant belägen sätesgård således, som det

finns flerfaldiga exempel på i de medeltida städerna, inte minst i Lund och Malmö (Hansen 2020b:293ff).

Omständigheterna ger intryck av att *domina* Cecilie några år efter makens död ville omlokalisera sig från Lund till Malmö och därför förvärvade en urban sätesgård i den för henne nya staden. Gården kan ses som en motsvarighet till de huvudgårdar hon ägde i Hunneberga och Greve. Kanske ville hon upprätthålla en aristokratiskt och agrart präglad livsstil även i staden. Kanske varierade hon sin rumsliga omgivning genom att växla mellan de olika huvud- och sätesgårdarna. Hur hennes boendemiljö i Malmö såg ut, hur gården var strukturerad och gestaltade sig, vet vi emellertid inte säkert då det inte finns några materiella eller arkeologiska spår efter denna urbana gård.

Efter hennes död ärvdes fastigheten av sonen Jens Henriksen som sedermera delade upp den i två enheter och sålde dessa vidare. Ladugårdsdelen, den ytmässigt största enheten, såldes 1359 till riddaren Iver Nielsen (Rosenkrantz) till Hevringsholm på Jylland (DD 3:5:244). Denna försäljning var starten på en serie ekonomiska trassligheter och rättsliga strider för Iver Nielsen och hans son Niels, som kom att pågå ända till början på 1400-talet (Hansen 2020b:342ff). Detta är dock en annan historia.

Margrete Strangesdatter (Jordbergasläkten)

På den tomtyta i Malmö som är belägen sydväst om korsningen Västergatan – Frans Suellsgatan, byggdes i början av 1500-talet Kockska huset. Men egendomen har en medeltida historia för tiden före Jørgen Kocks förvärv och residensbygge, känd genom *Sorøkrøniken* (Ranvig 1986). Denna historia börjar i slutet av 1300-talet då gården innehades av Margrete Strangesdatter av den lågfrälse Jordbergasläkten. Hon var änka efter borgaren Henrik Jakobsen i Lund som tillhörde den släkt som förde en rosensparre som vapen. Dessa båda släkter är väl kända som aristokratisk stadselit i Lund sedan mitten av 1300-talet, men deras släktnätverk omfattade frälse såväl i Malmös ledande skikt som ruralt lågfrälse i Skåne och på Själland (Hansen 2020b:280ff).

Änkan Margrete bebodde inte själv gården – sannolikt residerade hon i Lund – utan arrenderade ut den. 1392 föranstaltade hon om omsorg för sin själ genom att instifta årtid och mässor i Lunds domkyrka efter hennes bortgång. För att finansiera dessa religiösa aktiviteter utfäste hon en årlig

avgift till domkapitlet om en mark silver. Avgiften knöts direkt till Malmöegendomen såtillvida att alla framtida ägare av densamma förbands att svara för denna förpliktelse, ett belastande servitut (DD 4:4:578).

Då hon snart därefter avled övergick ägandet av gården till hennes arvingar. Sonen, väpnaren Peder Henriksen (rosensparre) till Søftøfe, ärvde en del samt inlöste resterande parter från sina systrar. Peder Henriksen, som var ordensbroder i Mariaklostret i Sorø och vars vapensköld återfinns i dess klosterkyrkas omfattande vapenfris (Ranvig 1986:II:30), donerade gården 1395 till klostret för att värna sin, sina föräldrars och sina syskons själar. Enligt *Sorøkrøniken* förtegs det äldre åliggerandet om en årlig avgift på en mark silver i samband med donationen och förhållandet fortfor att vara obekant för klostret då Peder årligen själv svarade för denna avgift. Först efter hans död en bit in på 1400-talet blev sakläget känt, varför klostret tvingades lösa ut domkyrkans rättighet med ett engångsbelopp på 10 mark silver (Ranvig 1986:II:158).

Det är okänt om Margrete Strangesdatter själv förvärvade gården eller om den kom under hennes förfoganderätt i och med makens död. Till skillnad från *domina* Cecilie och Skagemands gård nyttjade inte Margrete Strangesdatter Malmöegendomen för eget boende utan som en intäktskälla via uthyrning. När hon skulle finna medel till själämässor kunde denna avkastning brukas.

Barbara Brahe

En av de mest kända änkorna under medeltiden med anknytning till Lund var Barbara Brahe, som varit gift med Stig Olufsen av släkten Krognos. Krognosläkten var en av Danmarks ledande frälsesläkter. Den kan spåras tillbaka till början av 1300-talet och frambringade ett antal riddare och riksråd under medeltiden. Under 1300- och 1400-talen byggde den upp en ansenlig godsformögenhet i Skåne med de stora huvudgårdarna Krapperup och Bollerup i spetsen (DAA 1893:271ff).

I Lund var släkten sedan 1300-talet innehavare av Kronosgården, en urban sätesgård med egen patronatskyrka. Gården var belägen i den medeltida socknen S:t Botulf och omfattade bland annat det nuvarande Mårtensstorget. Den tvåvånings tegelbyggnad som idag står i torgets nordvästra hörn (fig. 4) antas ha uppförts i slutet av 1200-talet eller början av 1300-talet. Huset har tolkats som en ursprunglig salsbyggnad, möjligen med köks- och förrådsfunktioner eller borgstuga i källaren. I husets tegelfasader

kan man utläsa att byggnaden under medeltiden utsatts för partiell rasering, återuppbyggnad och ombyggnader. Den sista medeltida ombyggnaden antas ha skett under 1400-talet, då huset erhöll trappstegsgavlar och fönster flyttades. Det sistnämnda antyder att även interiören och husets funktion kan ha förändrats. Möjligen omvandlades salsbyggnaden då till ett boningshus (Pedersen 1998:27ff; Johansson Hervén 2001:47f; Carelli 2012:455).

Under slutet av medeltiden tillkom ett tegelhus strax norr om ursprungshuset. Huset, vars båda öst-västliga långsidors grundmurar påträffades vid grävningsarbeten 1915, hade

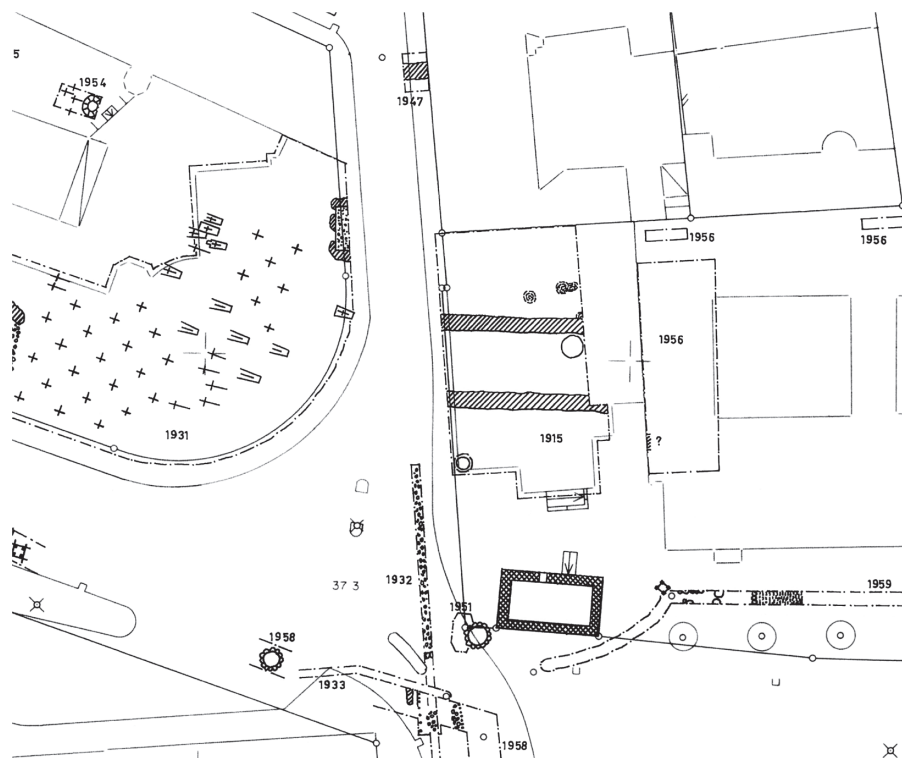
samma orientering som Krognoshuset men var betydligt större (Johansson Hervén 2001:49; fig. 5). Det norra huset tros ha uppförts under 1400-talet (Johansson Hervén 2001:48) eller i början av 1500-talet (Andrén 1980:45) och tog troligtvis över funktionen som gårdens salsbyggnad om och när det södra blev bostadsenhet. Kring de båda residensbyggnaderna har säkerligen flera mindre hus med olika funktioner varit uppförda. Väster om residenshusen låg den tillhörande patronatskyrkan S:t Botulf (Blomqvist 1951:352; Pedersen 1998:36; Johansson Hervén 2001:48; Carelli 2012:455f).

Resten av den stora Krognostomten hade en lantlig karaktär. Arkeologiska spår indikerar att tomtmarken under senmedeltiden brukats för bete eller slätter. Ett vattenhål i tomtens sydöstra del grävdes och vidgades till en anlagd damm, troligen nyttjad för fiskodling och eventuellt även till kvarndrift (Johansson Hervén 2001:29).

Det förefaller fullt möjligt att omdispositionerna av det södra huset och tillkomsten av det norra huset har skett under Barbara Brahes änketid, att

Figur 4. Krognoshuset. Foto: Irene Hansen, 2014.

Figur 5. Delar av kvarteret S:t Botulf med lämningar efter S:t Botulfs kyrkogård (ovan till vänster) samt kvarteret Döbeln (ovan till höger) och Mårtenstorget (nedan till höger). I söder det kvarstående Krognoshuset och norr därom de parallella byggnads lämningarna efter Krognosgårdens norra hus. Källa: Kulturens generalkarta.

hon har drivit ett byggprojekt för att uppgradera en daterad sätesgårdsbebyggelse till ett större och mer tidsenligt aristokratiskt residens.

När Stig Olufsen dog och Barbara Brahe blev änka 1460 övertog hon nämligen ansvaret för familjens stora godsbestånd, sannolikt den vid den tiden största skånska samlade godsmassan. Bland dessa egendomar ingick den lundensiska sätesgården. Bevarade medeltida dokument visar att Barbara Brahe var en aktiv och sannolikt hårdför förvaltare av familjens förmögenhet och dess egendomar. Hon köpte och arrenderade gårdar (DDL 4:136; Rep 2:1212, 2939, 3070), hon bedrev handelssjöfart med egna skepp (Rep 2:1400), hon sysslade med finans- och utlåningsverksamhet (Rep 2:5387, 6590), hon ägnade sig åt rättsliga tvister både avseende fast och lös egendom (Rep 2:2772, 3310, 4847). När sonen Oluf Stigsen kom

upp i vuxen ålder i början av 1470-talet framträdde mor och son tillsammans på tinget (Rep 2:3130, 3133, 4304), men med tiden tog sonen över alltmer i diplommaterialen.

Även på det religiösa planet var Barbara Brahe aktiv och månade om sin familjs välgång. Hon donerade medel för daglig mässläsning i evighet för sin släkt (DDL 4:5, 4:384) och hon doterade kyrkor i socknar där hennes stora huvudgårdar låg. Bollerups och Krapperups kyrkor försågs med nya gotiska valv samt omfattande kalkmålningar (bland annat bilder av Barbara själv och sonen Oluf i Bollerups kyrka) (Malmberg 1993:8f; Wienberg 1993:162). Doteringarna var en följd av den resa som den danska drottningen företog till Italien 1475 vid vilken Barbara Brahe utgjorde en del av hennes resällskap (Dahlerup 2003:228). Under besöket i Rom lyckades Barbara Brahe utverka ett omfattande påvligt indulgensbrev (dokument där avlat knöts till exempelvis en kyrka; DDL 4:246). Avlaten gällde ett flertal kyrkor och altaren kopplade till Krognossläkten, bland annat patronatskyrkan i S:t Botulfs socken i Lund.

Det går inte att veta i vilken utsträckning Barbara Brahe bodde på Krognosgården i Lund. Sannolikt reste hon mellan sina olika sätesgårdar i Skåne och vistades där i omgångar. Det är dock rimligt att tro att gården i Lund var viktig för hennes verksamhet. Det omfattande godsbeståndet och det därur flytande varuflödet krävde tillgång till juridiska och ekonomiska arenor. Viktiga religiösa kontaktytor fanns därtill i Lund med dess många kyrkor, kloster och konvent likväl som domkyrka, domkapitel och ärkebiskop.

Barbara Brahes faktiska hantering av förvaltningen av familjens egendom tycks ha minskat med åren allteftersom sonen Oluf med stigande ålder, myndighet och erfarenhet blir alltmer synlig och kom att dominera i källmaterialen. 1483 omnämns till exempel gården i Lund som hans (DDL 4:439). Men det är tänkbart att övergripande beslut om egendomsmassan fattades av Barbara eller gemensamt dem emellan även om Oluf var den som genomförde besluten i praktiken och därmed omnämns i dokumenten. Familjens godsbestånd hölls samman under lång tid utan att skiftas efter Stig Olufsens död till förfång för Barbara Brahes svärsöner, som ville få ut sina makars egendom ur boet. Trots att kung Christian I gjorde påstötningar om att verkställa arvskifte redan 1465 (Rep 2:1921) och sedan flerfaldiga gånger under de kommande åren, dröjde det över 25 år, ända till 1491, innan boet skiftades (Rep 2:6940). Då hade Barbara Brahe avlidit och det är kanske inte

en alltför vågad tanke att det var hon som motsatt sig ett skifte under alla dessa år. Så länge egendomen fanns samlad och oskiftad var hennes makt-position och ekonomiska bas intakt.

Anne Pedersdatter (Lilliefeld)

Rosenvingeska huset, beläget norr om Adelgatan (nuvarande Västergatan) i kvarteret Jörgen Kock tillhör ett av de bäst bevarade 1500-talshusen i Malmö (fig. 6). Huset var föremål för omfattande byggnadsarkeologiska undersökningar under flera decennier med början 1950 i samband med en genomgripande restaurering av huset (Bager 1969; Reisnert 1993:26) varför vår kännedom om dess ursprungliga karaktär och gestaltning är mycket god. Det är därför ett lämpligt objekt för en djupare och mer omfattande diskussion om den boendemiljö en frälseänka valde att omge sig med under 1500-talet.

Huset kan knytas till sin aristokratiska grundläggare genom den stentavla som finns ovanför husets västra ingång mot Adelgatan. Det aristokratiska bruket att sätta upp sådana tavlor på sina urbana byggnader hade sin upprinnelse under renässansen och var ett sätt att uppvisa sin status och iden-

Figur 6. Rosenvingeska huset från sydväst. Foto: Irene Hansen, 2019.

titet kopplat till en bakgrund av traditionella ideal (Hansson 2022:16, 27).

På tavlans övre del finns en textinskrift som knyter an till tidens fromhetsliv och den andliga föreställningsvärld där döden ständigt var närvarande. Den undre delen har ett Jesusmonogram och året 1534 omgivet av två vapensköldar. Dessa uppvisar vapnen för två frälsesläkter, nämligen Rosenvinge och Lilliefeld. Konstellationen pekar på det äkta paret Mogens Jensen (Rosenvinge) och Anne Pedersdatter (Lilliefeld). Vid tillfället, 1534, var Mogens Jensen död och Anne Pedersdatter änka. De avlödade grenar sköldarna synes vara upphängda på har tolkats som ett tecken på död, på att livet var avslutat. Detta gällde definitivt Mogens Jensen, men kan också ha avspeglat Anne Pedersdatters situation som sörjande änka (Reisnert 1993:13).

Anne Pedersdatters far var borgmästare och tullare i Helsingör. Trots sin borgarprofil hade han erhållit frälsebrev (Bartholdy 2007:140f). Även Mogens Jensen hade som fogde i tronföljaren Christians tjänst förlänats frälsestatus 1505 (Bartholdy 2007:174ff). Mogens Jensen blev sedermera borgmästare i Helsingör och avled 1528. Därefter levde Anne Pedersdatter som änka resten av livet (DAA 1955:37; 1974–75:26). Båda dessa familjekretsar tillhörde således Helsingörs borgerskap, men med frälsestatus. De är därför ytterligare exempel på den typ av urbant lågfrälse som redovisats tidigare avseende Jordbergaslakten och slakten som förde rosensparre som vapen.

Med tanke på inskriftstavlans datering är det rimligt att tänka sig denna i samband med husets byggnation. Det bör således ha varit Anne Pedersdatter som var byggherre och hon gjorde det utifrån en väl etablerad aristokratisk plattform samtidigt som hon tillhörde de högsta borgerskapskretsarna i Helsingör. De frågor man kan ställa sig är av vilken orsak hon beslöt att investera i ett stenhus i Malmö och hur en sådan både aristokratisk och borgerskapsanknuten änka valde att utforma huset.

Rosenvingeska huset ligger centralt i staden med entré- och långsida utmed Adelgatan. Det kan liknas vid ett parhus med två i stort sett identiskt utformade bostadsdelar. Gatufasaden uppvisar en symmetri i dörr- och fönsteröppningar med två dörröppningar som leder in i husets bottenvåning. De båda centralt placerade fönsteröppningarna, numera ombyggda, utmärkte sig genom sin storlek och löpte hela vägen ner till rumsgolvet. Det har diskuterats om de utgjorde salubodar med nedfällbara diskar eller del i en burspråksliknande anordning (Bager 1969:26ff; Reisnert 1993:10f). Med tanke på husets utformning i övrigt, och inte minst med den påkostade inre

dekorationen i rummen, förefaller det mindre sannolikt att de skulle utgjort öppningar för minuthandel. Min bedömning är därför att de utgjort mer visuellt kommunikativa delar mellan en mindre privat del av bostaden och en offentlig gatumiljö i form av stora fönster, kanske ytterligare förstärkt i form av burspråk.

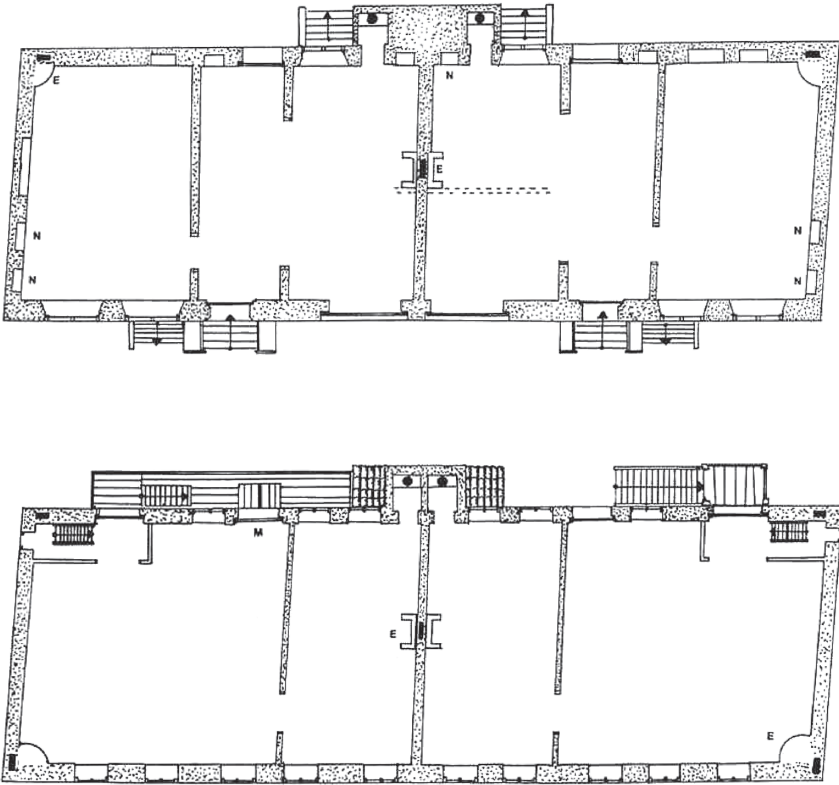
Ovanvåningen uppvisade en enhetlig rad med tio likformade mindre fönsteröppningar, ställda på en kalkstenslist. Det branta sadeltaket avslutades i gavlarna med tinnat murverk. Fasadens murverk av tegel var, med undantag av listverk och inskriptionstavlan, kalkslammad i rött (Bager 1969:28ff; Reinsnert 1993:11).

Husets gårdsfasad hade ingångar till såväl bottenvåning som ovanvåning. De övre dörrarna nåddes via trätrappor och var de som förmedlade kommunikationen mellan husets båda våningsplan. Utmärkande på gårdssidan var den centralt placerade privetanläggningen som betjänade båda bostädernas båda våningsplan (Bager 1969:30f; Reinsnert 1993:13ff).

Husets inre planlösning (fig. 7) var i stort sett identisk mellan de båda bostäderna. I bottenplanet fanns en genomgående förstuga mellan de båda ingångsdörrarna på gatu- respektive gårdssidan. Mellan förstugan och husgavlarna fanns ett större rum, med dekorativt väggmåleri, hörnbelägen eldstad och ett flertal nischer med hyllplan för förvaring och/eller exponering av inventarier, skrifthandlingar och utensilier. Taket i det västra gavelrummet var dessutom klädd med papperstapet, Nordens äldsta kända papperstapet, mönstertryckt och handkolorerad med blomstermotiv (Bager 1969:36f, 40ff; Reinsnert 1993:15ff; 2008:634). Sammantaget tycks detta rum ha utgjort respektive bostads mest påkostade och representativa utrymme. Det går att se en viss högre kvalitativ nivå i den västra bostaden (fler väggnischer, taktapet) som gör att denna bör betraktas som den förnämre av dem båda. Detta förhållande understryks ytterligare av att inskriptionstavlan var placerad över den västra lägenhetens ingångsdörr. Denna bostad bör därför ha varit förbehållen husets byggherre och ägare.

På andra sidan förstugegenomgången, husets mittersta del, fanns ett, eller möjligen två, rum. Ut mot gatan fanns de tidigare omnämnda förstoraade fönstren, vilket kan tyda på att rummet hade en mer offentlig karaktär. Möjligen var rummet avdelat så att ett inre rum med anslutande privet tillskapats. Dessa rum hade samma väggmåleri som gavelrummen (Reinsnert 1993:19).

Ingångsdörrarna på ovanvåningen ledde till en mindre förstuga varefter

Figur 7. Rekonstruktion av ursprunglig planlösning i Rosenvingeska huset. Överst bottenvåning, nederst ovanvåning. Källa: Baserad på Reinsert, 1993:7.

följde en större sal med öppen spis i hörnet ut mot gatan. In mot husets mitt fanns ett något mindre husgenomgående rum med eldstad centralt mot husets mellanvägg. Rummet hade utgång till privetanläggningen, möjligen med en inre avbalkning som därmed avgränsade ett toalettutrymme, ett förhållande som tyder på att detta kan ha varit bostadens sovrum. Även i ovanvåningens rum fanns samma typer av väggmålningar som i bottenvåningen (Reinsert 1993:20).

Husets visuellt mest utmärkande interiöra drag är de väggmålningar som påträffats i de flesta av rummen. Speciellt välbevarade var de i bottenvåningens västra gavelrum, i synnerhet i väggnischerna. Nederst, från golvet och till nischernas underkant, fanns en grå sockelmålning. Därefter följde en panelimiterande, geometrisk målning avslutad med en bård av stiliserade blommor. Hela övre delen av väggmåleriet utgjordes av fritt målade slingrande

akantusrankor som täckte hela väggytan. Några avvikelser från det i övrigt enhetliga motivtemat kunde konstateras, t.ex. ett kvaderindelad blom- och vågmönster i en av nischerna (Bager 1969:49ff; Reinsnert 1993:16ff).

Inga andra byggnader på tomten har belagts arkeologiskt med tidsmässigt samband till husets uppförande. Troligen har huset från början varit helt fristående. Erforderliga kompletterande funktioner som t.ex. kök torde därför ha funnits i enklare byggnader uppförda på gårdssidan, möjligen anslutande till huset (Reinsnert 1993:8, 13).

Varför valde då Anne Pedersdatter att uppföra ett påkostat, till och med luxuöst inrett, tegelhus i Malmö? Hennes anknytning tycks i första hand ha varit till Helsingör, där hennes make varit borgmästare och hennes far likaså borgmästare och ansvarig för Öresundstullen. Också andra medlemmar av hennes familj var eller kom att bli representerade i Helsingörs råd och fungera som tullare. En närmare granskning av släktmedlemmarna i familjerna Liliefeld och Rosenvinge visar emellertid att de verkade på lokalt ledande nivå i ett bredare urbant sammanhang kring Öresund med affärskontakter, fastighetsinnehav och boende i städer som Helsingör, Köpenhamn, Landskrona och Malmö. Genom ämbetsinnehav, affärsverksamhet och äktenskapsallianser utgjorde de båda familjerna och deras närmaste nätverk en betydande del av flera av dessa städers ledande skikt. I sin verksamhet utövade de också en omfattande interaktion med den regionala högadeln (DAA 1955:20ff).

Anne Pedersdatter hade tillika nära släktingar som bodde i Malmö. Hennes dotter Anne Mogensdatter (Rosenvinge) var ingift i stadens högre borgerskap och hennes systerdotter hade äktat den mäktige och ambitiöse myntmästaren och borgmästaren Jørgen Kock (Hansen 2020b:175). Även om vi inte vet hur Anne Pedersdatter i sitt änkestånd valde att förlägga sitt residerande över tid mellan Helsingör och Malmö hade hon uppenbarligen både kapital och familjemässiga orsaker för att uppföra och utnyttja ett fashionabelt stenhus i Malmö.

En möjlighet hade varit att hon uppfört huset för uthyrningsändamål. Ett närliggande exempel på en sådan hyresfastighet är den bodlänga som fanns utmed Adelgatan i det Kockska huset. Denna länga var ursprungligen indelad i tre bostadsenheter, vardera i två våningar. Bostäderna var dock betydligt mindre och saknade dekorativa väggmålningar. Således tyder både bostädernas storlek och deras utsmyckning på att det Rosenvingeska huset uppfördes för eget boende, inte för uthyrning. Detta förhållande understryks

ytterligare av frontfasadens relieftavla. En sådan personligt präglad tavla hade knappast satts upp eller kanske ens varit önskvärd om andra personer skulle bebo fastigheten. Om, mot förmodan, man ändå valt att markera husets ägarskap genom en inskriptionstavla hade denna sannolikt satts upp centralt på huset så att den omfattat ägarskapet över hela huset, inte just markerande den ena bostaden.

Husets utformning, dess högkvalitativa inredning och dess personliga markörer talar således starkt för att huset uppförts för ägarens egen räkning. Vidare markerar inskriptionstavlan, stärkt av den något högre inrednings- och utsmyckningsnivån, på att den västra bostadsdelen tillhörde husets byggherre och innehavare, Anne Pedersdatter. Det har förmodats att den andra bostaden var tänkt för någon annan familjemedlem, där hennes dotter Anne Mogensdatter har föreslagits (Bager 1969:7; Reisnert 1993:9). Hon hade äktat Malmöborgaren Hans Tommisen, men var vid husets färdigställande nybliven änka, varför ett sådant arrangemang förefaller plausibelt.

Det byggnadsarkeologiska arbete som utfördes i samband med husets restaurering ådagalade till största delen bostädernas planlösning. Utifrån denna kan Anne Pedersdatters förmodade nyttjande av bostaden och dess olika rum diskuteras. Som nämnts ovan förefaller det mindre troligt att bottenvåningens östra rum med den stora fönsteröppningen, alternativt burspråk, var tänkt att fungera som salubod för hantverksprodukter eller minuthandel, med tanke på ägarinnans sociala position. Anne Pedersdatter var uppenbarligen solvent eftersom hon kunde finansiera ett så påkostat stenhus. Som änka kunde hon säkert själv förfoga över denna förmögenhet, vilket medförde att hon sannolikt bedrev affärsförhandlingar och hade behov av administrativa tjänster. Rummet kan därför ha fungerat som kontor och lokal för att administrera hennes kapital och affärer. Hela bottenvåningen kan ha haft en mer publik karaktär med dess närmare knytning till Adelgatan utanför. Det påkostade västra gavelrummet stämmer bra in i en sådan kontext, med dess väggmålningar, tryckta taktapeter och ett flertal hyllförsedda nischer, sannolikt fyllda med föremål, böcker, dokument och andra saker, syftande till att exponera och förmedla ägarens sociala position. Rummets funktion kan därför sannolikt kopplas till mer publika sammankomster och representationer i form av affärsförhandlingar eller dylikt.

Ovanvåningen bör ha varit bostadens mer privata sfär. Det östra rummet, möjligen med en avskärmad toalettavdelning, har uppenbarligen varit

innehavarens privata sovrums. Det större västra rummet kan ha haft, precis som i motsvarande rum i den nedre våningen, mottagnings- och representationsfunktioner, men av mer personlig karaktär samtidigt som det också fungerat som privat uppehållsrum.

Avslutning

Dokumentet speglar bara en mycket liten del av de sex presenterade änkornas liv och leverne, och det som framskyntar är huvudsakligen deras ekonomiska dispositioner. Genom att granska materiella lämningar efter dem, deras hus och gårdar, har bilden hypotetiskt kunnat kompletteras.

Ett återkommande tema är gårdar som utformats som frälsets rurala sätesgårdar, men dimensionerade och anpassade till en urban miljö. Det gäller uppenbart Krognosgården, men kanske också Ingerd Madsdatters och *domina* Cecilies gårdar. Rosenvingeska huset var dock mer kopplat till det högre borgerskapets arkitektur, men med tydliga aristokratiska inslag. Sammantaget speglar detta en önskan att föra och uppvisa en aristokratisk livsstil, vilket så klart föll sig naturligt för den högaristokratiska Barbara Brahe. För de tre andra, som kan sägas ha tillhört det urbana lågfrälset, var det säkert av vital betydelse att markera sin aristokratiska position och identitet visavi det övriga borgerskapet.

I denna livsstil, som i sig var grundad på traditionella aristokratiska ideal, framskyntar dock en strävan efter modernitet, prakt och komfort. Rosenvingeska huset är ett tydligt exempel, men även omgestaltningen av Krognosgården kan ha haft sådana syften. Boendemiljön var säkert viktig för frälsets änkor. I flera av fallen får vi dessutom förmoda att de alternerade sitt boende med sina rurala sätesgårdar och kanske hus i andra städer.

Religionen svävade över änkornas liv, liksom för många andra under medeltiden. De drog försorg över sitt eget, men också familjens, öde efter döden genom att föranstalta om och finansiera själamässor och årtider. Margrete Strangesdatter använde avkastningen från sin utarrenderade egendom i Malmö för sådan finansiering.

Flera av änkorna bodde och levde i eller nära en religiös miljö. *Domina* Lucie kan ha säkrat att bo kvar i en sådan miljö när hon donerade bort sin gård. Barbara Brahe hade sin patronatskyrka bredvid residenshuset, och liknande kopplingar vid sina landsbygdsgårdar. Och hade man ingen kyrka

i sin närmiljö kunde man, som Anne Pedersdatter, sätta upp en inskriftstavla på sitt hus för att inte glömma bort att man var en vanlig, dödlig människa trots sin aristokratiska identitet:

Ack, människa, betänk din lott
Hur Gud har skapat dig av jord
Och hur döden kommer smygande
Rycker bort den fattige med den rike

(Översättning från originalets lågtyska; Hansen 2020b:170)

Referenser

- Andersson, G. & Ågren, M. 1996. Kvinnor och egendom under tidigmodern tid – forskningsläge och forskningsstrategier. *Scandia* 1996:1.
- Andrén, A. 1980. *Lund*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, Rapport, Medeltidsstaden 26. Stockholm.
- Bager, E. 1969. *Rosenvingeska huset*. Malmö.
- Bartholdy, N. 2007. *Adels- og våbenbreve udstedt af danske (unions-)konger indtil 1536*. Köpenhamn.
- Blomqvist, R. 1947. Dekanernas residens i Lund. *Kulturen. En årsbok till medlemmarna av Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige* 1946.
- Blomqvist, R. 1951. *Lunds historia. 1, Medeltiden*. Lund.
- Carelli, P. 2012. *Lunds historia. Staden och omlandet. 1. Medeltiden. En metropol växer fram*. Lund.
- Dahlerup, T. 2003. *De fire ständer 1400–1500. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bind 6*. Köpenhamn.
- (DAA) *Danmarks Adels Aarbog*. Köpenhamn 1884-.
- (DD) *Diplomatarium Danicum*. Utg. Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Köpenhamn 1938–2000.
- (DDL) *Diplomatarium diocesis Lundensis. Lunds ärkestifts urkundsbok. 3–6*. Utg. Weibull, L. Lund 1900–1939.
- Hansen, K. 2020a. 1500-talets Lund ur ett nytt perspektiv. *Ale. Historisk tidskrift för Skåne Halland och Blekinge* 2020:1.
- Hansen, K. 2020b. *Medeltida stadsaristokrati. Världsligt frälse i de skånska landskapens städer*. Lund.
- Hansson, M. 2022. Byggnader med inskrifter och bilder i renässansens Skåne cirka 1450–1658. *Ale. Historisk tidskrift för Skåne Halland och Blekinge* 2021:3–4.

- Hasselberg, G. 1958. Enke (Sverige). *KLNM* 3.
- Juul, S. 1958. Enke (Danmark). *KLNM* 3.
- Johansson Hervén, C. 2001. *Mårtenstorget i Lund. Arkeologisk undersökning 1997. En kulturhistorisk redogörelse*. Arkeologiska rapporter från Lund 21. Lund.
- Jørgensen, J.U. 1976a. Værge I. *KLNM* 20.
- Jørgensen, J.U. 1976b. Ægteskab. *KLNM* 20.
- (KLNM) *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid. Band 1–21*. Red. Andersson, I. & Granlund, J. Köpenhamn 1956–1978.
- Larsson, S. 2022a. Tidig medeltid i kvarteret Sankt Mikael. Larsson, S. (red.), *Kvarteret Sankt Mikael. Arkeologi 1904–2020*. Lund.
- Larsson, S. 2022b. Dominikankonventet i Lund – bearbetning och rekonstruktion. Larsson, S. (red.), *Kvarteret Sankt Mikael. Arkeologi 1904–2020*. Lund.
- Malmberg, C-A. 1993. *Brunnby kyrka i Kullen. En vandring genom århundradena kring kyrkan i bygden*. Helsingborg.
- Pedersen, B. 1998. *Krognoshuset – en familjesaga utifrån ett murverk?* C-uppsats i medeltidsarkeologi, Arkeologiska institutionen, Lunds universitet.
- Ranvig, S. 1986. *Sorøkrøniken*. Köpenhamn.
- Reisnert, A. 1993. *Rosenvingeska huset och Beijerska huset. Underlag för byggnadsminnesförklaring. Fastigheten Frans Suell 13, Malmö*. Malmö.
- Reisnert, A. 2008. Luxury in Malmö in the medieval period. Gläser, M. (red.), *Lübeck-er kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum VI. Luxus und lifestyle*. Lübeck.
- (Rep) *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen med Udtog af de hidtil utrykte*. 1–2. Utg. Erslev, K. & Christensen, W. Köpenhamn 1894–1939.
- Sawyer, B. 1998. *Kvinnor och familj i det forn- och medeltidiga Skandinavien*. Trondheim.
- Stadin, K. 2004. *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige*. Lund.
- Ullgren, P. 2000. "Sitt köns efterdöme och sitt stånds prydnad". *Starka adelskvinnor i Skåne under 1600-talet. Skånes renässans. Kulturen. En årsbok till medlemmarna av Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige 2000*.
- Wallén, P-E. 1962. Husfru. *KLNM* 7.
- Wienberg, J. 1993. *Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkerne i Danmark*. Stockholm.

Konst, konstvärlden och konstvärden

Göran Hermerén

Inledning

EN UNG PERSON ställer ut två halvfulla glas på ett galleri, i det ena finns vatten, i det andra absolut rent brännvin. För blotta ögat syns ingen skillnad mellan dessa glas. Det är denna persons första konstutställning. Är det konst? Är det bra konst? I så fall varför? Vilken är relationen till etablerade konst kategorier eller konstformer? Gör det någon skillnad om en känd konstnär ställt ut glasen och presenterat detta som konst? På ett välkänt galleri? Sådana frågor ska diskuteras i denna artikel.

Tre typer av svar ska presenteras och kommenteras. Först diskuteras några traditionella svar, sedan ett nutida svar och avslutningsvis ett alternativt svar. Fokus är på följande fyra frågor, som hänger ihop på intrikata sätt och som alla är lättare att ställa än att besvara: Vad är konst? Vad är bra konst? Vem avgör detta? Vilka värden kan konstverk ha eller främja?

Dessutom kan några av frågorna ("Vad är konst?" respektive "Vad är bra konst?") delas upp i definitionsfrågor och kriteriefrågor. Till de förra hör: Vad menas med "konst" respektive "bra konst"? Exempel på de senare är: Vad kännetecknar konst respektive bra konst? Att definiera begrepp är en sak, att ange kriterier eller kännetecken på en företeelse något annat.

Konsten under de senaste 100 åren har utmanat många föreställningar om vad konst och bra konst är, vad som skiljer konst från annat, och vilka kännetecknen på bra konst är. Naturligtvis finns det många okontroversiella och oproblematiske fall, som Leonardo da Vincis *Mona Lisa*, Paul Cézannes stilleben eller Henri Matisse's målningar, liksom – för att ta några nordiska exempel – Hammershøjs interiörer, GANs målningar från Paris, Staffan Hallströms gula hundar eller Helene Schjerfbeck's självporträtt.

Men det finns också en rad mer kontroversiella exempel. Några av Marcel Duchamps målningar – nu i Philadelphia – var omdebatterade när de visades först men är det knappast idag. Mer kontroversiell var naturligtvis hans idag ikoniska och välkända urinoar, *Fountain*, utställd första gången 1917 i New York, jämte Andy Warhols Brillo-lådor en viktig inspirationskälla för dadaismen och konceptkonsten.

Ett sätt att nalkas frågan vad som skiljer konst från annat kan vara att skilja mellan olika intressen. Antag att läsaren nu har en bok i sin hand. Då kan följande frågor vara rimliga: Vem har skrivit den? Vad handlar den om? Vad kostar den? Var kan jag få tag i den? Hur många sidor har boken? Man kan naturligtvis också beträffande en målning av en bok fråga: Vem har målat bilden? Vad kostar den? Var kan jag se den? Men betraktar man en målning, blir också delvis andra frågor relevanta. De kan gälla färg, form, komposition, estetiska egenskaper, inspirationskällor, tolkningar, relation till andra målningar av samme konstnär, kritikers bedömningar...

Men på vilket sätt hjälper detta påpekande om olika intressen oss att besvara de fyra frågorna i inledningen? Låt oss börja med att titta på några traditionella svar.

Traditionella svar

Dessa olika slag av intressen bottnar i att ett äpple har andra egenskaper än en målning av ett äpple. Traditionellt har man sökt efter egenskaper som finns hos konst och endast hos konst. Detta är utgångspunkten för ett svar på de fyra frågorna. Men vilka är dessa egenskaper? Det finns flera varianter: det kan handla om vissa egenskaper hos *verket* (till exempel motiv, gestaltning, färg, form, harmoni, komposition ...), om egenskaper (till exempel avsikter eller budskap) hos *konstnären*, eller om egenskaper (till exempel reaktioner som intresselöst välbehag) hos *betraktaren*. Kombinationer är också möjliga.

I den klassiska estetiska litteraturen finns dessa svar utvecklade och kommenterade. Teorier om "significant form", "organic unity", "unity in variety", det gyllene snittet med mera har presenterats, kritiserats och försvarats till i vår tid. Men det finns också många motexempel, det vill säga sådant som är konst och som inte har några eller alla dessa stipulerade egenskaper. Konsten har under det senaste århundradet utvecklats i riktningar som inte riktigt passar in i eller uppfyller dessa traditionella kriterier. Det gäller redan

målare av så olika slag som Jackson Pollock, Frank Stella, Barnett Newman och Donald Judd.

Ännu svårare blir det att hantera vågen av postmodernistisk och konceptuell konst. Den centrala idén är ju här att det finns ingen kanon. Vad som helst kan vara konst, konst kan se ut hur som helst. Föregångare är Marcel Duchamp och Andy Warhol med deras 'ready-mades', exempelvis Warhols *Brillo Boxes*. Ett nutida svenskt exempel bland många – utställt i en glasmonter på Moderna museet i Stockholm 2013 – är Karl Holmqvists *Give poetry a try*, en uppsättning vinflaskor, alla försedda med en orange etikett med texten "Give poetry a try".

Lars Vilks skiljer i *Art* (2011) mellan den postmoderna konsten (1980–1992) och den internationella samtidskonsten (från cirka 1993). Den senare karakteriserar han på följande sätt: "Den är markerat internationell och inriktar sig alltid på att säga något om vår egen tid. Dess riktmärke är att vara social(civilisations)kritisk och den verkar genom "undersökningar" och genom att ställa "angelägna frågor". Dess signifikanta medium är ett icke-medium, installationen. Innehållet är primärt och det estetiska sekundärt..." (Vilks 2011:19; jfr även 112, 138–139).

En enkel och för en del frestande lösning är att förneka eller ifrågasätta att detta är konst (Tilghman 1984), men det är en strategi som är dömd att misslyckas – och i alla händelser inte ska användas här. I stället blir frågan: om detta betraktas som konst, på vilka grunder sker det, när eller om de traditionella kriterierna i estetisk teori inte fungerar? Låt oss börja med att skärskåda ett nutida svar.

Ett nutida svar

Ett nutida svar, omhuldat av många gallerister, kritiker och teoretiker kan sammanfattas i ett ord: "Konstvärlden". Detta är kärnan i den så kallade institutionella konstteorin. Teorin formulerades först av den amerikanske estetikern George Dickie och har presenterats i lite olika versioner. Den har också blivit föremål för en livlig diskussion (Wollheim 1980, Isemenger 1995, Yanal 1994 och andra).

Dickies första version av den institutionella konstteorin i *Aesthetics: An Introduction* sammanfattas i följande definition:

A work of art in the classificatory sense is 1) an artefact 2) upon which some person or persons acting on behalf of a certain social institution (the artworld) has conferred the status of candidate for appreciation. (Dickie 1971: 101)

En senare version presenterades i boken *The Art Circle*:

An artist is a person who participates with understanding in the making of a work of art. A work of art is an artefact of a kind created to be presented to an artworld public. A public is a set of persons the members of which are prepared in some degree to understand an object which is presented to them. The artworld is the totality of all artworld systems. An artworld system is a framework for the presentation of a work of art by an artist to an artworld public. (Dickie 1984: 80)

Dickie har fått kritik för att han i sin teori bortser från att ”konst” är värde-laddat, från ”the value component of art”. I ett försök att bemöta denna kritik har han i sitt senaste försök att modifiera den institutionella teorin föreslagit följande omformulering av den institutionella definitionen av konst:

A work of art in the classificatory sense is an *evaluable* artifact of kind created to be presented to an art world public. (Dickie 2001: 107)

Kandidat för uppskattning (”candidate for appreciation”) har fallit bort i den andra versionen. Den återkommer i något förändrad form (”evaluable”) i den tredje och senaste versionen. Men idén att konstverket är en artefakt finns i alla tre versionerna.

På svensk botten har teorin försvarats och vidareutvecklats av Lars Vilks i flera skrifter och senast i *Art*, 2011. Jag ska här uppmärksamma även dessa senare varianter av teorin.

För konstnärer – liksom för många andra – är det viktigt att synas. Den som inte syns finns inte. För samtidskonstnären sker detta inte minst genom nätverkande. Konstnärlig kvalitet – vilket i Vilks språkbruk är detsamma som att bli sedd och bekräftad av konstvärlden – skapas enligt Vilks genom samverkan och kontakter med gallerister, kuratorer, kritiker, museer... Det är också nödvändigt att det som skapas och ställs ut är relevant i den meningen att det handlar om av konstvärlden sanktionerade politiska och socialkritiska

teman som genus, identitet, feminism, kritik av kapitalismen, postkolonialism, det sociala exkluderandet, ... (Vilks 2011: 112, 145–146, 184,190).

Den institutionella teorin kan verka bestickande, trots att de definitioner som sammanfattar teorin innehåller åtskilliga vaga och oklara uttryck som ”understanding” (av vad? vilket slag?), ”appreciation” och ”evaluable” (vilket slag? Tekniskt, moraliskt, ekonomiskt, estetiskt eller konstnärligt?) och ”in some degree”. Teorin beskriver hur som helst säkert någorlunda riktigt hur konstlivet i vår tid och konstvärlden fungerar, eller är åtminstone ett embryo till en sådan deskriptiv teori, även om artefaktvillkoret är svårt att förena med den inom konceptkonsten grundläggande tanken att ett konstverk kan vara en idé, och en idé kan vara ett konstverk.

Några problem

Men det finns en rad problem i institutionella teorier. Fyra invändningar som i något varierande grad drabbar olika versioner av institutionella teorier ska nu presenteras och diskuteras.

Invändning 1: Teorin är cirkulär

En uppenbar invändning anmäler sig genast. Teorin har med rätta kritiserats för att vara cirkulär. Den centrala formuleringen är: ”Konst är det som konstvärlden uppfattar som konst.” (Vilks 2011: 221). Det som ska förklaras, begreppet konst – vad konst är – återkommer ju oförklarad i förklaringen. Om definitionen av konst är en cirkeldefinition påverkar detta rimligtvis också definitionen av ”konstvärlden”. Det kan då bli svårt att skilja mellan denna sociala institution (”konstvärlden”) och andra sociala institutioner i samhället.

Invändning 2: Teorin ger en persuasiv definition av konst

”Konst” är liksom ”konstvärlden” både vagt och värdeladdat. Dessa begrepps deskriptiva innehåll kan anges på mer än ett sätt. Avgränsar man ’konst’ till en viss sorts konst, exempelvis konceptkonst, och konstvärlden till en viss konstvärld, exempelvis den som utgöres av aktörerna på de stora biennalerna och deras handlingar, har vi ett klockrent exempel på en persuasiv definition. Syftet är att föra över den positiva värdering som det allmänna begreppet förknippas med till den avgränsade variant som anges i definitionen.

Specifisering av ”Konst är det som konstvärlden uppfattar som konst” hos Vilks (2011: 221 ff) blir en persuasiv definition, då han definierar eller avgränsar konst till den internationella samtidskonsten och konstvärlden endast omfattas av aktörerna i den internationella samtidskonsten. Det är i och för sig inget fel att lansera och argumentera för en persuasiv definition av konst – många sådana finns av andra värdeladdade begrepp som humor, demokrati och religion – om definitionen presenteras som en sådan och inte utges för att vara något annat, exempelvis en neutral klassifikation, en lexikografisk definition eller en realdefinition.

Invändning 3: Det centrala begreppet 'konstvärlden' är otydligt

Det är oklart vilka som ingår i eller utgör konstvärlden. Den har inte alltid sett ut på samma sätt. Aktörerna har inte varit desamma och de har heller inte haft samma resurser och intressen. Det som är intressant är dessutom inte i första hand vad konstvärldens aktörer gör utan skälen till deras val och handlingar. Vilka är de skäl som konstvärldens aktörer använder för att motivera att något är konst eller bra konst?

Eftersom det är lite obestämt och oklart vilka som ingår i eller utgör konstvärlden ger teorin inte alltid vägledning i konkreta fall. Alternativt är många svar möjliga. Då kan man välja så man får det utslag man önskar. Vill man att Damien Hirsts haj i formalin ska vara konst, kan man avgränsa konstvärlden på ett sätt. Vill man att den ska betraktas som provokation eller spektakel men inte som konst, kan konstvärlden avgränsas på ett annat sätt, vilket Spalding (2012) illustrerar.

För övrigt är konstvärlden – hur den än avgränsas – inte alltid enig, vilket också Lars Vilks eget fall visar. I kontroverserna kring vad Moderna museet ska köpa in och visa av Vilks arbeten finner man på ena sidan Moderna museets överintendent Gitte Örskov (SDS 9.10.21) och på andra sidan konstkritikern Thomas Millroth (SDS 11.10.21) och flera andra. Särningar och 'outsiders' av olika slag kan också bli svåra att hantera, som Vilks också nämner. (Vilks 2011: 38)

Invändning 4: Fel att konstvärlden aldrig har fel

Lars Vilks skriver i *Art* (2011:11) att konstvärlden aldrig har fel. Det är den första meningen i boken, och den anger tonen för det följande. Men en invändning blir då: att få rätt är inte alltid detsamma som att ha rätt. Det

finns en rad historiska motexempel till påståendet att konstvärlden aldrig har fel: van Gogh, behandlingen av Sigrid Hjertén, fientliga beteckningar på nya riktningar: barock, mannerism, impressionism, fauvism...

Hur ska invändningarna hanteras? Det är lättare att hantera de motexempel som presenteras och därigenom rädda teorin ju vagare och mer obestämd den är särskilt beträffande följande två aspekter.

(a) **Inträdeskravet: vilka ingår i, eller utgör, konstvärlden?**

(b) **Tidsdimensionen: Kan konstvärlden ha 'fel' idag och få 'rätt' senare, till exempel om 100 år?**

Det senare är naturligtvis en rimlig tanke. Om det är konstvärldens medlemmar som avgör vad som är konst och bra konst, och det med tiden kommer att finnas olika medlemmar i konstvärlden, oavsett hur den avgränsas, är det inte förvånande att konstvärldens bedömningar ändras över tid.

Det är också en strategi Vilks själv använder. Han menar att konstvärlden nu bestämmer vad som är konst och bra konst nu. Men då måste man också räkna med möjligheten att konstvärlden ibland har fel, exempelvis beträffande van Gogh – vilket motsäger första meningen i Vilks *Art*: "Konstvärlden har aldrig fel."

Sammanfattningsvis

Den institutionella konstteorin är en teori om konstvärldens aktörer, deras handlingar och dessa handlingars konsekvenser. Som sådan är den – eller kan den i varje fall tolkas som – en skiss till en deskriptiv sociologisk teori som inte löser de normativa problem som aktualiseras av frågorna 'Vad är konst?' och 'Vad är bra konst?' Teorin besvarar däremot frågor om vad konstvärlden eller specificerade delar av den ("kärnan", "eliten", "de tongivande") anser vara konst och bra konst vid en viss tid och på en viss plats.

Kontroverser kring konst och teorier om konst handlar också om makten över konstlivet. Även här är det viktigt att skilja mellan två frågor: Vem har makten i eller över konstlivet (deskriptiv fråga), och vem bör ha den (normativ fråga)? Den normativa frågan aktualiserar kulturpolitiska problem av betydande dignitet. Vem som har makten i konstvärlden och hur den används spelar naturligtvis en viktig roll för såväl konstnärer som konstintresserade.

Ett alternativt svar

Det finns ett alternativt svar som jag lanserat i föreläsningar på olika håll och som jag har kallat paraplyteorin. Teorin är på en del sätt traditionell och anknyter till några tidigare idéer om konst och försöker samtidigt ge dem en lite ny inriktning. Tre utgångspunkter är särskilt viktiga.

En central idé är att under konstens stora paraply finner vi många olikartade företeelser. Dessa har inte alltid nödvändigtvis så mycket gemensamt, särskilt i ett historiskt och rent av globalt perspektiv. Om ”konst” kommer av ”kunna”, så är det konstnären kan och visar upp, liksom vem det visas upp för och deras reaktioner, varierande.

En annan central idé är teorins fokus på värden. ”Konst” är positivt värdeladdat. Men det utesluter inte att man kan tala om dålig eller medioker konst utan att göra sig skyldig till själv motsägelse. ”Konst” är heller inte detsamma som ”bra konst”. Men konst kan vara värdefull på flera sätt och av flera skäl. En utgångspunkt för teorin är därför en inventering av de värden konstverk kan främja, ha eller exemplifiera. En sådan inventering kommer att presenteras i ett följande avsnitt.

En tredje utgångspunkt är ett historiskt perspektiv på konsten. Här finns en yttlig likhet med många institutionella teorier. Men man behöver inte ansluta sig till den institutionella konstteorin eller någon variant av den för att betrakta konst som ett historiskt begrepp. Konstbegreppets historiska karaktär har betonats av flera som inte förespråkar den institutionella konstteorin, exempelvis Davies och Levinson. Det historiska perspektivet i paraplyteorin är alltså inte detsamma som i institutionella teorier, vilket framgår av nästa avsnitt.

Jag vill tillägga en kort kommentar om ett alternativ som kan förefalla beslätat med paraplyteorin. Berys Gaut (2000) anger 10 kriterier för att något skall vara konst. Han bestrider möjligheten att åstadkomma en adekvat definition av konst (Gaut 2000: 41). Gaut skriver även i en senare artikel (2005), där han bemöter kritik, att den teori han skisserar ’... ’entails that art cannot be defined’ (2005, p 278). Det är huvudbudskapet i hans artikel och det som många följande kommentatorer (Adajian 2003, Davies 2004, Meskin 2007) också tagit fasta på.

Hur som helst är Gauts lista över kriterier inte identisk med den lista över konstvärden (värden som konst kan främja, ha eller exemplifiera) som kommer

att presenteras i denna artikel. Dessutom är fokus i min artikel inte på frågan om konst kan definieras eller om de försök som gjorts av Stephen Davies (1991) och andra att definiera konst tidigare har lyckats eller misslyckats.

Skillnader mellan paraplyteorin och institutionella teorier

Nu till skillnaderna mellan institutionella teorier och paraplyteorin. Hur skiljer sig denna teori från institutionella teorier om konst?

Skillnad 1: Paraplyteorin är pluralistisk

Under paraplyet ryms konst av många slag, inte bara den som visas på Venedigbiennalen, Dokumenta, Tate Gallery i London och Museum of Modern Art i New York. Nya konstformer etableras: video, performance, happenings, graffiti, installationer, digital konst, ... Det finns flera konstvärldar och olika konstpubliker. Teorin är alltså pluralistisk i den meningen att den inte räknar med att det finns bara ett konstupbegrepp, en konstvärld, en konstpublik och ett konstvärde (dvs ett värde som konst kan främja, ha eller exemplifiera) – utan flera.

När det gäller det senare riktar sig teorin både mot de klassiska formalister (Clive Bell, Roger Fry med flera) som hävdade att det finns bara ett värde som konstverk kan ha, ett estetiskt värde, och mot en del konceptkonstnärer som på analogt sätt hävdar att det enda värde ett konstverk kan ha är ett kognitivt värde. Elisabeth Schellekens skriver ”In fact, conceptual art makes things very difficult for itself by holding that the only kind of artistic value that is entirely legitimate is cognitive value.” (Schellekens 2017)

Skillnad 2: Ett annat historiskt perspektiv

Det finns flera historiska perspektiv som kan anläggas på det som händer i konstlivet och som man bör skilja åt. Det historiska perspektiv som den institutionella teorin inbjuder till är konstvärldens historia, vad de många aktörerna i konstvärlden gjort under olika perioder och vilka konsekvenser detta haft på kort och lång sikt.

Men det finns också alternativ. En utgångspunkt kan då vara föreställningar om hur konstnärliga traditioner skapas och vidmakthålles. Två ingångar ligger nära till hands. Den ena baseras på påverkan-relationer, den andra på konstnärens avsikter. Den första innebär något tillhör att en viss tradition,

exempelvis kubistiska målningar, om det har påverkats av tidigare målningar av detta slag. Denna strategi kan vara frestande för en som skrivit en bok om påverkan i konst och litteratur (Hermerén 1975; jfr också Hermerén 1990: 90–96, där en liknande åsikt framförs). Det finns emellertid flera invändningar mot detta förslag. Inflytande är graderbart och kan ske i många olika avseenden. Påverkan från olika håll kan kombineras. Allt som påverkas av konst är inte konst. Ett mer fruktbart grepp kan vara att utgå från vissa konstnärliga avsikter. Jag väljer nu här, liksom Jerrold Levinson det senare, alltså ett intentionellt perspektiv.

Vilken roll spelar konstnärliga traditioner i intentionella perspektiv? Det gäller för konstnärer i varje tid att på någon eller några punkter anknyta till föregångarna, och att samtidigt på någon eller några punkter avvika från dem. Det totalt nya är obegripligt. Den som inte på någon punkt avviker från föregångarna blir ointressant. Det historiska intentionella perspektivet innebär att konstnärer sätts in i ett sammanhang, en tradition, och karakteriseras med hjälp av begrepp som normföljare och normbrytare i specificerade avseenden.

Två varianter av detta perspektiv bör hållas isär, en deskriptiv och en normativ. Den centrala idén i den deskriptiva varianten kan beskrivas på följande sätt: den som gör ett konstverk avser att åstadkomma, presentera eller iscensätta något som på någon punkt anknyter till vad som tidigare presenterats som konst, och vill att det ska betraktas och hanteras på samma sätt som tidigare konstverk betraktas eller betraktats.

Den normativa varianten skiljer sig från den första genom att ordet ”korrekt” skjuts in framför ”betraktas eller betraktats” i slutet av föregående mening. Medan Jerrold Levinson (1989) förespråkat den senare varianten, har jag i olika föreläsningar förespråkat den förra, helt enkelt därför att ”korrekt” skapar problem som jag om möjligt vill undvika att fastna i, problem som Levinson återvänt till och kommenterat senare (1993).

Begreppet ”familjelikhet”, lanserat av Wittgenstein och använt bl a av Morris Weitz (1956) i en uppmärksamman artikel, räcker inte för att förklara varför konstverk kan se mycket olika ut i ett historiskt perspektiv. Konstverk har inte bara interna utan också relationella egenskaper (i termer av intentioner och effekter) och det finns radikala brott i utvecklingen. Arthur Danto (1964, 1973 och senare) har hävdats att två föremål kan vara omöjliga att skilja åt med blotta ögat – en Brillobox utställd av Warhol och

en annan – och likväl kan den ena vara konst, den andra inte. Det är alltså enligt Danto inte verkens interna eller estetiska egenskaper som avgör om de är konst i dessa fall.

Vad är det då som gör att somliga radikala brott med traditioner hamnar under paraplyet, det vill säga betraktas som konst eller till och med som bra konst – och andra inte? Det kan säkert variera från fall till fall. Varje situation, inklusive de aktuella verkens interna och relationella egenskaper, vilka aktörer som är verksamma, vad de gör eller underlåter att göra, liksom vilka tekniska, sociala, kulturella och ekonomiska förutsättningar som då råder, får klarläggas genom historiska undersökningar. Duchamps *Fountain* hade varit totalt obegriplig på Rembrandts tid – om ett sådant föremål funnits då. Detsamma gäller installationer. Varken ready-mades eller installationer var etablerade konstformer vid denna tid.

Skillnad 3: Fokus på värden

En annan skillnad mellan paraplyteorin och institutionella teorier är vidare att vad som är konst och bra konst inte är en sociologisk fråga, en fråga om vad konstvärldens aktörer gör, utan en värdefråga.

Fokus på värden – en central punkt i paraplyteorin – kan också förklara varför konst är en viktig angelägenhet för många av oss. Konst kan bidra till att främja värden viktiga i vår kultur. Debatter om vad som är konst och bra konst gäller i grunden vilka och vems värden som bör främjas, och hur det bör ske. Ändamålet helgar inte alltid medlet, så frågan om vilka metoder som kan, får och bör användas i konstnärlig verksamhet blir också relevant att belysa och diskutera.

Det kan tilläggas att några värden är subjektiva och ligger i betraktarens ögon, andra är oberoende av betraktaren. Påståenden om vissa av ett konstverks estetiska egenskaper är objektiva i den meningen att de är oberoende av betraktaren. Att karakterisera ett verk som ”intressant” förutsätter att någon är, blir eller skulle kunna bli intresserad, och ”gripande” förutsätter på liknande sätt att någon är, blir eller skulle kunna bli gripen. Men ”harmonisk”, ”dynamisk” och flera andra estetiska egenskaper förutsätter inte att betraktaren blir harmonisk eller dynamisk, inte heller att konstnären var det när verket skapades (Hermerén 1988: 215 ff).

Förväntningar på teorier om konst

Det gäller emellertid att ha rimliga förväntningar även på paraplyteorin. Matematiska och logiska begrepp är precisa och har skarpa gränser. Konstbegreppet är vagt, värdeladdat och historiskt föränderligt. Detta begrepp kan karakteriseras och ringas in med hjälp av tydliga exempel på sådant som faller under paraplyet. Det är fåfängt att använda rakkniv eller sax för att åstadkomma skarpa gränser mellan exempelvis konst och konsthantverk. Gråzoner och oklarheter kommer alltid att finnas.

Konstvärden och värden i vår kultur

En viktig skillnad mellan institutionella teorier och paraplyteorin gäller som tidigare sagts paraplyteorins fokus på värdefrågor. Vilka och vems värden är relevanta i detta sammanhang?

Värden i vår kultur inkluderar hälsa, skönhet, rättvisa, solidaritet, frihet, begåvning, kunskap, originalitet... liksom kärlek, vänskap, pengar, harmoni, sinnesfrid, välbefinnande, trygghet. Dessa värden kan definieras på olika sätt och även kombineras med varandra. Värdehierarkier är också möjliga. En del värden kan vidare vara medel till att uppnå andra. (Hermerén 2015: 165–74.)

När det gäller relationerna mellan konst och värde, är det uppenbart att konst kan vara värdefull, det vill säga ha eller främja värden av skilda slag. I det följande ska jag koncentrera mig på några centrala familjer av värden i konsten: estetiska, konstnärliga, kognitiva, ekonomiska, terapeutiska och historiska.

Estetiska värden

Den klassiska estetikens grundläggande kategorier inkluderar ”Det sköna”, ”Det sublimes eller upphöjda” samt som underavdelningar ”Det tragiska” och ”Det komiska”. När det gäller måleri eller bildkonst, inklusive skulptur, ligger det nära till hands att koncentrera sig på kategorin ”Det sköna”, inom vilken man också traditionellt skiljer mellan det konstsköna och det natursköna. Kring kategorin det sköna har många djupsinniga teorier utvecklats som avsåg att fånga in konstens identitet och väsen.

Men teorier om estetiska objekt, estetiska erfarenheter, estetiska attityder och estetiska omdömen har – bortsett från svårigheten att förstå dem – tappat något i intresse sedan utvecklingen inom konsten visat att allt som är

vackert inte är konst och att all konst inte är vacker. I stället för att granska dessa teorier och deras relevans ska i det följande en mer praktisk aspekt på det estetiska värdet utvecklas.

Det centrala estetiska värdet, skönhet i klassisk estetik, handlar i detta praktiska perspektiv om att allting sitter på rätt plats i ett verk, att ingenting irriterar ögat, att ingenting kan läggas till, ändras eller tas bort utan att verket blir sämre. Detta är ingen ny idé. Den kan följas tillbaka till renässansen och längre. Ett enkelt estetiskt test som ofta användes, åtminstone förr, i utbildning av bildkonstnärer var att systematiskt täcka över olika bildelement och se om bilden som helhet blev bättre eller sämre med eller utan detta element – respektive att på analogt sätt lägga till något i bilden och undersöka hur detta tillägg påverkar upplevelsen, om det gör bilden bättre eller sämre.

När det gäller estetiska värden kan vi sammanfattningsvis med utgångspunkt från mångfalden av teorier identifiera flera varianter av estetiska värden.

Konstnärliga värden

En på sin tid populär idé om vari det konstnärliga värdet består, lanserad av författaren Leo Tolstoy och många andra, hänvisar till konstverks förmåga att uttrycka och förmedla känslor: "Art begins when a man, with the purpose of communicating to other people a feeling he once experienced, calls it up again within himself and expresses it by certain external signs" (Tolstoy 1995 (1897): 38.) Denna teori finns i flera varianter och har kanske sett sina bästa dagar, också på grund av oklarhet i nyckelbegreppet "känslouttryck" ("expression of emotion").

Men ett dominerande konstnärligt värde i vår tid och kultur är originalitet. Den idén kan följas tillbaka till romantiken, till Edward Youngs *Conjectures on original composition*, 1759. Denna idé om vari konstnärligt värde består är alltså inte särskilt gammal. Det gäller att göra något som ingen annan gjort, vilket inte ska förväxlas med att få medial uppmärksamhet. Detta är något man kan få av många skäl.

Men originalitet har inte varit alltid ett konstnärligt värde, än mindre ett centralt sådant. Ibland har det handlat om teknisk skicklighet. Att kunna imitera de stora mästarna, att måla exempelvis ett bambusnår lika skickligt som de, har i en del kulturer varit ett viktigt konstnärligt värde. Men även i vår kultur och efter romantiken har skicklighet av det slag som Anders Zorn demonstrerat i sina målningar och i sin grafik betraktats som ett viktigt värde.

Det finns också andra idéer om vari det konstnärliga värdet består. En tanke som lanserats av kritikern John Berger (2001) är denna: konstnären har sett något som han eller hon lyckas gestalta – ge form åt – på ett sådant sätt att verket får eget liv. Det för en dialog med konstnären under arbetets gång och sedan med betraktare under skilda tider. Verket säger kanske i denna dialog inte detsamma till alla generationer, men det är viktigt att det säger något till alla.

Sammanfattningsvis kan vi även på detta område skilja mellan flera idéer om vari konstnärligt värde består, där ”känslouttryck”, ”skicklighet”, ”originalitet” och ”dialog” kan vara några av nyckelorden.

Kognitiva värden

Paul Klee framhåller och betonar konstens kognitiva eller kunskapsmässiga värde i *Schöpferische Konfession* (1920): ”Konst återger inte det synliga, den gör synligt.” („Kunst gibt nicht das Sichtbare wieder, sondern Kunst macht sichtbar”, Klee, 1920: 28). Konst kan alltså ge oss nya insikter, nya kunskaper, ifrågasätta val och livsstilar. Den kan rikta vår uppmärksamhet på sådant vi annars kanske missat. Den kan ge nya perspektiv, ställa nya frågor, stimulera till eftertanke – kanske på olika sätt och i olika grad, beroende på vilken konstart vi har i tankarna.

Här gäller det emellertid att vara medveten om de många varianter som finns och de olika förutsättningar som görs. I vissa fall kan konsten presentera en metafor eller en analogi som får oss att lägga märke till sådan som vi annars förbisett. I andra fall kan vi dra slutsatser om företeelser och processer i omvärlden med utgångspunkt från vad som är avbildat i ett verk. I åter andra fall kan betraktare dra slutsatser om konstnären, om hans eller hennes mentala tillstånd då och där verket gjordes. I dessa två senare fall bygger slutsatserna på antaganden och/eller konventioner när det gäller tolkning av bilder.

Vi tolkar exempelvis Otto Dix bilder från första världskrigets fasor i *Der Krieg* på ett annat sätt än Hieronymus Boschs målningar. I det ena fallet handlar det om självupplevda skräckscener, i det andra fallet fantasier eller religiöst inspirerade bilder. Vi kommer inte till bilden obehäpnade; vi har en för-förståelse av hur bilder från den aktuella perioden skapades, uppfattades och tolkades.

Vi ser filmer, läser romaner, betraktar målningar inte bara för att för-

driva tiden eller för att bli underhållna utan också – som många framhållit – för att de hjälper oss att bättre förstå den värld vi lever i. Det kan i detta sammanhang finnas anledning att skilja mellan ospecificerade och specificerade varianter när det gäller de frågor som ställs och de insikter som söks, gestaltas eller ifrågasätts. Enligt de förra specificeras inte frågor och kunskaper. Ett exempel är Schellekens (2017) beskrivning av kognitivt värde i artikeln om ”Conceptual art” i *Stanford Encyclopedia of Philosophy*: ”By cognitive value, what is meant is simply the value an artwork may have in virtue of enhancing or increasing our understanding of some topic, notion or event.” Vilka ämnen, föreställningar eller händelser förståelsen kan avse specificeras inte.

Däremot finns en specificerad syn på vilka frågor och insikter som är relevanta i Vilks beskrivning av vad han kallar den kontemporära samtidskonsten, en beskrivning som såvitt jag förstår han ställer sig bakom. Det kognitiva värdet förutsätter att de teman som behandlas och de frågor som ställs och anses angelägna gäller aktuella problem i samtiden och – som tidigare nämnts – särskilt sådant som är sanktionerat av konstvärlden: feminism, postkolonialism, biopolitik, etnicitet, genus, identitet, kritik av kapitalismen, ... gärna från ett politiskt perspektiv till vänster. (Vilks 2011: 112, 138–9).

Sammanfattningsvis finns även här flera varianter av kognitiva värden beroende på vad slags kunskap och vilka kunskaper konstverken förmedlar, vilka frågor de ställer och vilka antaganden som görs när frågorna besvaras.

Ekonomiska värden

Konst är också en vara på en marknad, en marknad där utbud och efterfrågan gäller. Det är emellertid en marknad som kan manipuleras, åtminstone kortsiktigt, genom skicklig marknadsföring. För somliga är konst ett investeringsobjekt, som aktier eller andra värdepapper, och en källa till välstånd för en del samlare. Svindlande priser på konstauktioner för vissa verk slår rekord efter rekord, samtidigt som en stor mängd konstnärer har svårt att försörja sig på sitt arbete.

Har marknaden alltid rätt? Ja, säger vissa ekonomer. Men samtidigt säger de att vissa aktier nu är felvärderade. Eller får marknaden alltid rätt? Här återkommer en del av de tidigare diskuterade problemen. Det kan tilläggas att Vilks i sin diskussion av konstnärlig kvalitet skriver att det pekuniära värdet av en konstnärs verk också är en kvalitetsstämpel (Vilks 2011:150).

Vad marknaden är beredd att betala är alltså enligt honom även en indikation på konstnärlig kvalitet.

Tidsperspektivet är viktigt här, eftersom det ekonomiska värdet av ett verk i hög grad kan variera över tid. Frida Kahlo (1907–1954) kunde säkert inte föreställa sig att ett av hennes självporträtt skulle säljas för en rekordsumma på över 300 miljoner kronor drygt 60 år efter hennes död.

Terapeutiska värden

Konst utställd på väggar i lasarett och väntrum på vårdcentraler kan bidra till att öka trivsel och välbefinnande hos patienter och vårdpersonal, och kulturaktiviteter av skilda slag har gynnsamma effekter på människors hälsa och deras förmåga att hantera sociala relationer (Wikström 2006, Theorell 2006). För konstnärer kan ibland skapande vara ett sätt att bearbeta traumatiska upplevelser. Men konst kan också användas systematiskt som terapi för att främja hälsa, livskvalitet, kommunikationsförmåga och/eller personlighetsutveckling. Detta värde är då ett tämligen klart exempel på ett instrumentellt värde. Kanske är det också ett sekundärt värde i den meningen att det förutsätter att konsten också har eller främjar vissa andra värden, exempelvis estetiska eller kognitiva.

Den terapeutiska insatsen kan riktas mot individer, familjer eller grupper av olika storlekar och aktualiseras exempelvis i samband med psykisk ohälsa, utmattning, autism och demens. Medan bildterapi liksom musik- och dansterapi huvudsakligen fokuserar på och använder sig av en konstform, utnyttjar andra terapiformer, särskilt det som kallas ”Expressive arts therapy” (Speiser 1996), alla eller flera typer av konstnärliga uttrycksätt.

Det skulle föra för långt att här gå in på detaljer och diskutera de olika varianter som finns och de förutsättningar de bygger på. Till sådana förutsättningar hör exempelvis antagandet att känsla, tanke och handling utgör en sammanhängande enhet, och att sambandet mellan medvetna och omedvetna skikt inom människans själsliv gör det möjligt att genom olika konstnärliga uttryck och aktiviteter medvetandegöra sådant som förträngts.

Det får i det här sammanhanget räcka med konstaterandet att det också finns ett stort antal musikterapeutiska metoder och inriktningar (Wigren m fl 2002) samt att SBU (2020) i rapporten ”Musikbaserade terapeutiska insatser för personer med demenssjukdom” sammanfattat, kommenterat en kunskapsöversikt av van Steen et al. (2018) och konkluderat: ”Åtminstone

på kort sikt kan återkommande terapeutisk musikaktivitet vid demens troligen dämpa depressiva symtom och vissa beteenden som kan vara svåra att hantera... Kortsiktigt förbättras möjligen även personernas välbefinnande och livskvalitet.” Det finns enligt SBU måttligt vetenskapligt stöd för dessa konklusioner.

Sammanfattningsvis kan vi också här skilja mellan flera varianter beroende på vilken eller vilka konstformer som terapin bygger på, vilken metod som används, vilka specifika värden den terapeutiska insatsen avser att främja – och/eller faktiskt främjar – och på vilka diagnostiska indikationer terapin används.

Historiska värden

Avslutningsvis har vi historiska värden, som hänger ihop med vad eller vem verket associeras med. Det kan exempelvis gälla att ett verk är en kvarleva från eller dokumenterar en historiskt viktig händelse, är associerat med en historiskt känd person, exempelvis har skapats av Winston Churchill eller har tillhört Napoleon – eller har gjorts av en bortgångna nära släkting och därför betyder mycket för de efterlevande. Proveniensen när det gäller artefakter är generellt viktigt och kan också bidra till att öka det ekonomiska värdet av ett konstföremål.

Kombinationer

Kognitiva, konstnärliga och estetiska värden kan kombineras. Komplexa budskap kan förmedlas på ett intellektuellt utmanande sätt. Att se och jämföra konst kan innebära träning i att utvidga och utveckla fantasin, egenskaper som kan berika livet och som kan bidra till annorlunda förståelse av världen. Här kan också finnas en koppling till det konstnärliga värdet originalitet, om verket presenterar ett sätt att se världen som ingen annan gjort på riktigt samma vis.

I sina försök att lägga grunden för en objektiv och inkluderande kanon för konst diskuterar Paul Crowther kombinationer av estetiska och konstnärliga värden: hur ett konstverk eller en konstnär ”opens up new possibilities of aesthetic experience” och ”new ways of presenting the world” (2007: 56). Vissa verk – särskilt från äldre tid – kan också fungera som tidsdokument och ge upplysningar om vapen, verktyg, klädedräkt, arkitektur med mera.

Många värden kan alltså kombineras med varandra på flera sätt. En

målning av Rembrandt, exempelvis *Nattvakten, Dr Tulps Anatomi...* eller av Picasso, exempelvis hans *Guernica*, för att ta några uppenbara exempel, kan exemplifiera eller ha många värden samtidigt: estetiska, konstnärliga, ekonomiska, kognitiva... Några av dessa värdekategorier och deras subkategorier är begreppsligt distinkta, andra inte. I det senare fallet finns inga klara gränser, det ena värdet övergår gradvis i det andra. Kombinationer av värden är möjliga, vare sig gränserna mellan dem är skarpa eller suddiga.

Antag vidare att det med modern reproduktionsteknik går att göra en kopia av en målning av Vermeer van Delft som är omöjlig att med blotta ögat skilja från originalet. Då har kopian och originalet verket samma estetiska värde men inte samma ekonomiska värde. Påverkar kunskapen att det ena verket är en kopia dess konstnärliga värde? Dess ekonomiska värde? Svaret på dessa frågor är enligt min mening ja. Det kan inte gärna finnas ett i princip oändligt antal – för ögat perfekta – reproduktioner av en Vermeer målning med samma konstnärliga och ekonomiska värde som originalet.

De olika värdebegreppen kan definieras på mer än ett sätt. De flesta värden kan dessutom graderas. Det som kunde kallas ”the value component of art” kan alltså se ut på många olika sätt. Om de finns tre varianter av varje typ av värde blir antalet möjliga kombinationer mycket stort. Men med tanke på det begränsade syftet med denna artikel är det inte nödvändigt att följa upp dessa möjligheter; det överläts åt den som är road av kombinatorik.

Kombinationer av dessa begrepp kan användas för att beskriva skillnader mellan olika konstbegrepp och konstverk men också mellan konstpubliker och deras värderingar. De kan även användas för att analysera skillnader mellan olika konstformer eller för att förespråka viss konst.

Till sist i detta avsnitt: en svår fråga. Är konst det enda som kan ha, eller främja, dessa här angivna värden? Ger konst insikter som inte kan erhållas på något annat sätt? Ställer den frågor om våra sociala problem och erfarenheter som inte ställs eller kan ställas på annat sätt? En del anser säkert det. Gäller detta all konst eller bara viss konst? Har detta visats eller bygger det mera på tro och önsketänkande än på vetande? Vilka är argumenten för ett sådana påståenden om konstens unika roll?

Ett försiktigt svar kan se ut så här: Konstverk eller konstprojekt är inte ensamma om att ha eller främja dessa värden. Men viss konst främjar förmodligen en del av dessa värden bättre än andra aktiviteter. Framför allt gäl-

ler detta konst med en del konstnärliga, estetiska och några av de kognitiva värden som angetts tidigare.

Sammanfattning

Ett viktigt syfte med denna artikel är att kontrastera den mer sociologiska approach som den institutionella teorin i olika versioner representerar mot den värdeorienterade paraplyteorin genom att lyfta fram värderingarna i de skäl som används i diskussioner om vad som är konst och bra konst.

Det finns vidare flera konstbegrepp, konstvärldar och konstpubliker. Den här presenterade paraplyteorin är alltså pluralistisk i den meningen att den inte räknar med att det finns bara ett konstbegrepp, en konstvärld, en konstpublik och ett konstvärde – utan många.

Vad som är konst och bra konst baseras på värderingar. Kontroverser i dessa frågor löses inte av sociologiska studier av konstvärldens aktörer. Det intressanta är inte dessa aktörers handlingar utan skälen för deras handlingar. Värden och värderingar spelar en viktig roll i detta sammanhang.

Konstvärlden är inte höjd över kritik – detsamma gäller för övrigt också vetenskapen. Att konstvärlden förr eller senare får rätt betyder inte att konstvärlden alltid har rätt.

Noter

Idéerna i denna text har presenterats på föreläsningar för konstnärsgupper, filosofer och andra intresserade i Gustavsfors, Stockholm, Genarp och Lund. Jag vill tacka Nils-Eric Sahlin för värdefulla kommentarer till en tidigare version av denna text.

Referenser

- Adajian T (2003). On the Cluster Account of Art, *British Journal of Aesthetics*, 43: 379–385.
- Bell C (1913). *Art*. New York: Stokes.
- Berger J (2001). *The Shape of a Pocket*. New York: Pantheon Books.
- Crowther P (2007). *Defining art, creating the canon: artistic value in an era of doubt*. Oxford: Oxford University Press.
- Danto A (1964). The Artworld, *Journal of Philosophy*, LXI, 1964: 571–585; omtryckt i Margolis J (red.). *Philosophy Looks at the Arts*. Temple University Press, 1978: 132–144.

- Danto A (1973). Art works and real things. *Theoria*, XXXIX: 1–17.
- Danto A (1981). *Transfigurations of the Commonplace. A Philosophy of Art*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Danto A (1992). *Beyond the Brillo Box*. Berkeley: University of California Press.
- Davies S (1991). *Definitions of art*. Cornell University Press.
- Davies S (2004). The Cluster Theory of Art. *British Journal of Aesthetics*, 44 (3): 297–300.
- Dickie G (1971). *Aesthetics. An Introduction*. New York/Indianapolis: Pegasus, Bobbs-Merrill.
- Dickie G (1974). *Art and the Aesthetic*. Ithaca: Cornell University Press.
- Dickie G (1984). *The Art Circle*. Haven Publishing Corporation.
- Dickie G (2001). *Art and Value*, (Malden, Mass. & Oxford, Blackwell Publishers), 2001.
- Fry R (1956). *Vision and Design*. Cleveland & New York: Meridian Books (först publicerad 1920).
- Gaut B (2000). "Art" as a Cluster Concept. I: Carroll N (red.). *Theories of Art Today*. Madison: University of Wisconsin Press: 15–44.
- Gaut B (2005). The Cluster Account of Art Defended. *British Journal of Aesthetics* 43(3): 273–288.
- Isemenger G (1995). Aestheticism and the Institutional Turn. *The Journal of Aesthetic Education*, vol.29 (2): 14–18.
- Hermerén G (1975). *Influence in Art and Literature*. Princeton: Princeton University Press.
- Hermerén G (1988). *The Nature of Aesthetic Qualities*. Lund University Press/ Chartwell-Bratt Ltd.
- Hermerén G (1990). *Art, Reason and Tradition*. Lund: Humanistiska Vetenskapssamfundet, Scripta Minora 1989–1990:2.
- Hermerén G (2015). Werte. I: *Handbuch Bioethik*. Ed. Dieter Sturma, Bert Heinrichs. Stuttgart/Weimar, J.B. Metzler Verlag: 165–174.
- Hermerén G (2018). Den svårfångade konsten. Om Arthur Dantos konstfilosofi och syn på estetiken. *Filosofisk Tidskrift* nr 2: 3–17.
- Klee P (1920). *Schöpferische Konfession*. Berlin: Erich Reiss Verlag.
- Levinson J (1979). Defining Art Historically, *British Journal of Aesthetics* 19: 232–250.
- Levinson J (1989). Refining Art Historically. *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 47: 21–33.
- Levinson J (1993). Extending Art Historically. *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 51: 411–423.
- Margolis J (1978). (red.) *Philosophy Looks at the Arts*. Philadelphia: Temple University Press.
- Meskin A (2007). The Cluster Account of Art Reconsidered, *British Journal of Aesthetics*, 47 (4): 388–400.

- SBU (2020). Musikbaserade terapeutiska insatser för personer med demenssjukdom.
https://www.sbu.se/2020_02
- Schellekens E (2017). Conceptual Art. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
- Spalding J (2012). *Con Art. Sell your Damien Hirsts while you can*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Speiser P (1996). *The development of an expressive arts therapist as a paradigm for the development of a field*. The Union Institute. ProQuest Dissertations Publishing.
- Theorell T (2006). På vilket sätt påverkar kulturaktivitet hälsan? I: Hermerén G (red.). *Konsterna och själen. Estetik ur ett humanvetenskapligt perspektiv*. Stockholm: KHVAA. Konferenser 61: 176–184.
- Tilghman B R (1984). *But is it art?* Oxford: Blackwell.
- Tolstoy L (1995). *What is Art?* London: Penguin (först publicerad 1897).
- van der Steen JT, Smaling HJA, van der Wouden JC, Bruinsma MS, Scholten RJPM, Vink AC (2018). Music-based therapeutic interventions for people with dementia. *Cochrane Database of Systematic Reviews* 2018, Issue 7. Art. No.: CD003477.
- Vilks L (1999). *Det konstnärliga uppdraget*. Nora: Nya Doxa.
- Vilks L (2011). *Art*. Nora: Nya Doxa.
- Weitz M (1956). The Role of Theory in Aesthetics, *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 15: 27–35; omtryckt i Margolis, J (red.), *Philosophy Looks at the Arts*, 1978:121–131.
- Wigram T, Pedersen I N, Bonde L O (2002). *A comprehensive guide to music therapy. Theory, clinical practice, research and training*. London: Jessica Kingsley.
- Wikström B-M (2006). Samtal kring konstbilder utifrån en pedagogisk struktur. I: Hermerén G (red.). *Konsterna och själen. Estetik ur ett humanvetenskapligt perspektiv*. Stockholm: KHVAA. Konferenser 61: 85–96.
- Wollheim R (1980). *Art and its objects. Supplementary Essay I*. Cambridge University Press. 1980: 157–166.
- Yanal, R J (1994). (red.) *Institutions of art. Reconsiderations of George Dickie's Philosophy*. Pennsylvania State University Press.
- Young E (1759). *Conjectures on Original Composition*. Reprinted: Franklin Classics, 2018.

Mönster till ett mästerverk

Graham Greene, *The Power and the Glory*
och 1900-talets världslitterära marknad

Oscar Jansson

I DECEMBER 1980 INTERVJUADE den irländske journalisten Peter Lennon några ledamöter i Svenska Akademien, med utgångspunkt i en till synes enkel fråga: Hur kom det sig att Graham Greene inte tilldelats Nobelpriset i litteratur? Den då 76-åriga engelsmannen hade ju under flera decennier varit internationellt uppmärksammas och hyllats av såväl kritiker som läsare för sina romaner, noveller, essäer och filmmanus. Svaren indikerade dels att Greenes popularitet utgjorde ett problem för Nobelkommittén, men också att ledamöterna såg hans storhetstid som passerad. Lars Forssell menade att Greene borde fått priset under 1950-talet, då han både lovordades och orsakade kontroverser med verk som *The Third Man*, *The End of the Affair* och *The Quiet American*. Artur Lundkvist refererade istället till *The Power and the Glory* från 1940 – den med tiden bästsäljande idéroman som bannlysts av kardinaler och samtidigt brännmärkt Greene som en katolsk författare.¹

Lennons frågeställning är talande för Greenes säregna position i den västerländska 1900-talslitteraturen. Det är trots allt få författare för vilka frågan om ett uteblivet Nobelpris är rimlig, och än färre för vilka den tas på allvar av Svenska Akademiens ledamöter. Samtidigt är svaren minst lika illustrativa för hur Greenes författarskap kommit att förstås: hans värde har erkänts av de flesta, ofta med hänvisning till en handfull av hans romaner, men bara till gränsen av 1900-talslitteraturens verkliga parnass. För Greene själv och några av hans förkämpar – Lennon, till exempel, och Ragnar Svanström som under decennier var hans svenska förläggare – har det säkert varit en källa till frustration.² Men ur en sociologisk och historiografisk synvinkel är Greenes gränsposition snarare en produktiv utgångspunkt för undersökningar av hur

1900-talslitteraturen värderats och beskrivits. Varför betraktas efterkrigstiden som höjdpunkten i Greenes karriär? Och hur skiljer sig de internationella framgångar han då åtnjöt från den popularitet som uppenbarligen gick stick i stäv med Nobelkommitténs värderingsprinciper?

I det följande sätts dessa frågor i belysning genom en granskning av tillkomsthistorien och mottagandet av *The Power and the Glory* – den roman Lundkvist framhöll som Greenes främsta, och som många forskare och kritiker beskrivit som hörnstenen i hans litterära eftermäle.³ Granskningen tar för det första fasta på hur de estetiska och ideologiska värden romanen tillskrivits kommit att förankras i Greenes biografi, och för det andra på hur romanens mottagande påverkats av utgivnings- och cirkulationsmönster. Bortsett från att det är aspekter som förbisett av den internationella Greeneforskningen låter det nämligen placera både *The Power and the Glory* och Greene på vad som kan kallas 1900-talslitteraturens världslitterära marknad, så som den i västvärlden tog form under efterkrigstiden. Det kan i sin tur ge svar på hur det kom sig att Greene blev favorittippad till Nobelpriset – och varför han inte fick det.

En utdragen tillkomsthistoria

Enligt litteraturhistorikern Cedric Watts är *The Power and the Glory* det självklara nyckelverket till Greenes författarskap. Det beror dels, menar han, på romanens täta konstruktion och psykologiska skärpa. Berättelsen om en försupen präst på flykt från både sitt samvete och fysiskt våld är kort sagt mycket välskriven, inklusive det melodramatiska slutet då han fångas och blir ett slags ofrivillig martyr. Vidare understryker Watts att romanens ämne är karaktäristiskt för Greene. Närmare bestämt menar han att *The Power and the Glory* mer än någon annan av hans romaner gestaltar det som kommit att kallas ”Greeneland” – den sjaskiga skuggsida av verkligheten där religiösa och politiska problemställningar möts, och där förtyck går sida vid sida med förlåtelse.⁴

I den omfattande litteraturen om Greenes författarskap är Watts uppfattning väletablerad och delad av många. Alltsedan 1950-talet har det florerat en idé om att *The Power and the Glory* hör till de främsta av vad som kallats Greenes ”major novels”, som i sin tur har en särställning gentemot hans thrillers och parodier – och i praktiken helt bortser från att han även skrev dramer, noveller, essäer, barnböcker och filmmanus.⁵ Därtill har idén om

”Greeneland” visat sig extremt inflytelserik, och med den ett i första hand författarbiografiskt perspektiv på Greenes romankonst. Begreppet myntades 1940 av Arthur Calder Marshall, som med stöd i reseskildringen *Journey Without Maps* menade att Greene inte skrev om faktiska platser utan om ett slags sinnesstämning eller ”region of the mind”.⁶ Den sistnämnda formuleringen har blivit en trop i Greeneforskningen och länge understött den sorts författarbiografiska argumentation Watts exemplifierar – det vill säga att vissa av Greenes verk är viktigare än andra eftersom de med tydligare skärpa ger form åt hans tankevärld.

En effekt av den författarbiografiska argumentationen kring *The Power and the Glories* betydelse för Greenes författarskap är att dess tillkomsthistoria kan göras lång. I flera biografier och författarskapsstudier tecknas en möjlig startpunkt redan i mars 1925 – femton år före att romanen först publicerades.⁷ Greene låg då vid universitetet och skrev en artikel i *Oxford Outlook* om relationen mellan sex, religion och film, där han jämförde lovprisningen av jungfru Maria med den av filmstjärnor och kopplade samman båda med hur snuskiga limerickar lockar till skratt. Artikeln ledde till ett kritiskt brev från en viss Vivien Dayrell-Browning, som vid sidan av sina studier granskade korrektur på Blackwells förlag. Hon var katolik och menade att Greene på ett felaktigt sätt beskrivit kyrkans relation till Jesu moder. Han svarade med ett ursäktande brev och bjöd henne till eftermiddagste för att visa sitt ärliga uppsåt. Lite mer än ett år senare var de gifta, men först efter att Greene konverterat till katolicismen.⁸ Både giftermålet och konverteringen var onekligen viktiga i Greenes liv och ges således stort utrymme en rad levnadsteckningar. Den senare har också flera gånger betonats som central för *The Power and the Glory*. Med tanke på romanens upptagenhet vid katolsk liturgi och moralteologiska spörsmål är det knappast förvånande – ur författarbiografisk synvinkel måste Greenes konvertering ses som betydelsefull för hans så kallat ”katolska roman” – även om det onekligen bär drag av vad Pierre Bourdieu kallar en retrospektiv illusion; det vill säga att bilden av ett författarskaps tidiga delar tillrättaläggs efter dess senare utveckling.⁹

En annan möjlig startpunkt för *The Power and the Glories* tillkomsthistoria är 1929, då Greenes debutroman *The Man Within* publicerades av Heinemann i London. Han hade tidigare gett ut diktsamlingen *Babbling April* på Blackwells i Oxford och fått sitt första författarhonorar redan 1920, då novellen ”The Tick of the Clock” trycktes i Londontidningen *The Star*, men

det var med *The Man Within* Greene började forma en karriär och självförståelse som romanförfattare.¹⁰ Den brittiska försäljningen var god – över 8000 exemplar såldes inom loppet av sex månader – och Charles Evans på Heinemann beviljade förskott på ytterligare verk, i samarbete med Doubleday i New York. Snart därefter gjordes översättningar av *The Man Within* till tyska, franska, nederländska, danska och svenska. Av såväl kritiker som Heinemanns marknadsföringsavdelning beskrevs den då 25-årige Greene som en ”lovande ung författare”.¹¹ Det satte ramarna för hur han ett decennium senare apropå *The Power and the Glory* kom att beskrivas som en mogen och etablerad röst i den brittiska litteraturen, vilket i hög grad påverkat den betydelse romanen tillskrivits i hans författarskap.¹²

Ett viktigare årtal är dock 1938. För det första var det då *Brighton Rock* publicerades – Greenes första roman som på allvar behandlade katolska problemställningar, och som enligt många markerade en ny riktning i hans författarskap. Under 1930-talets början hade han skördat flera stora framgångar och i Storbritannien kommit att betraktas som en populär författare, om än med bitvis kontroversiella politiska ståndpunkter. Inte minst blev *Stamboul Train* från 1932 snabbt en succé: kritiker i både Storbritannien och USA påtalade de politiska dimensionerna i romanens spänningsintrig och berömde det nyanserade karaktärs Galleriet.¹³ Uppfattningen om romanen formades dock mer av att Greene själv benämnde den som en ”entertainment” och att den blev en kommersiell framgång. Redan månaden efter publicering cirkulerades *Stamboul Train* brett via bokklubbar och såldes i drygt 20,000 exemplar, varefter den filmatiserades av Paul Martin för Fox Films med titeln *Orient Express*.¹⁴ Jämfört med det tycktes *Brighton Rock* vara något annat. Visserligen sålde den bra – 8000 exemplar i första upplagan – och det påpekades att dess melodramatiska detektivberättelse bar tydliga influenser av vid tiden populära genrer. Men större tonvikt lades vid att *Brighton Rock* stöpts i den katolska metafysikens form, just som *The Power and the Glory* några år senare.¹⁵

För det andra var 1938 året då Greene reste till Mexiko och själv rörde sig i flera av de miljöer som är helt centrala för *The Power and the Glory*. Resan möjliggjordes av en kommission Greene förhandlat fram med den anrika Londonförlaget Longmans, Green & Co. och Viking Press i New York.¹⁶ Det berodde i sin tur på att han 1936 uppmärksammats för ovan nämnda *Journey Without Maps*, om en utmanande vandring genom Liberia och Sierra Leone.¹⁷

Avtalet med Longmans specificerade att förlaget täckte resans kostnader mot att Greene skulle skriva en serie reportage om efterdyningarna av president Calles religiösa repression och Garrido Canabals famösa jakt på katolska präster. En viktig bakgrund var också det så kallade Cristeroupproret, som varit särskilt starkt i vissa av Mexikos landsbygdsregioner. Resultatet blev dels resekildringen *The Lawless Roads*, utgiven av Longmans 1939, och något senare även *The Power and the Glory*.

Den nära relationen mellan *The Lawless Roads* och *The Power and the Glory* kan spåras i de båda texterna, då det finns passager och karaktärsbeskrivningar som närmast ordagrant överensstämmer. Mer inflytelserikt för hur *The Power and the Glory* kommit att förstås är dock Greenes egna framställningar av deras besläktade tillkomsthistorier, särskilt i förorden till samlingsutgåvan av hans verk som The Bodley Head publicerade under 1970-talet. Senare låg de till grund för den självbiografiska *Ways of Escape*. Greene beskriver där hur han under resan i Mexiko mötte personer som blev karaktärer i romanen, liksom att han bevittnade scener som inleddes i dess intrig. ”So it is”, skriver han, ”that the material of a novel accumulates, without the author’s knowledge, not always easily, not always without fatigue or pain or even fear”.¹⁸

Minst lika viktigt är att framställningen i *Ways of Escape* även kopplas till ett tredje verk från perioden: underhållningsromanen *The Confidential Agent*. Parallellt med att Greene färdigställde manuskriptet till *The Lawless Roads* och enligt egen utsago mödosamt mejslade fram *The Power and the Glory* ur erfarenheterna från resan föresatte han sig nämligen att på kort tid skriva en thriller. Det främsta syftet var att sälja dess filmrättigheter och på så vis trygga sin ekonomiska situation under det annalkande kriget. Hans metod blev att isolera sig och använda amfetaminpreparat för att mäka med de dubbla skrivprojekten. Det hade förödande effekter på hälsan, men Greene lyckades infria de ekonomiska ambitionerna. Han skrev klart *The Confidential Agent* på sex veckor och såldes filmrättigheterna till Warner Brothers innan boken publicerades i september 1939 – alltmedan *The Power and the Glory* fortsatte ta form på skrivbordet.¹⁹

Vilka detaljer i berättelsen om hur Greene skrev *The Power and the Glory* och *The Confidential Agent* som stämmer överens med faktiska förhållanden är svårt att verifiera, men uppenbart är att den via *Ways of Escape* blivit vida spridd och inflytelserik. Det är bland annat vanligt att självbiografin används

som en tillförlitlig källa av forskare, utan nyanseringar av hur Greenes framställning formats av marknadsföringsambitioner eller försök att styra bilden av sin offentliga persona.²⁰ En viktig förklaring till att *The Power and the Glory* kommit att beskrivas som ett nyckelverk i Greenes författarskap handlar med andra ord om att bilden han själv gett av romanens tillkomsthistoria inlemmats i den författarbiografiska forskningen. Det syns i tonvikten som Watts och andra lagt på Greene som katolsk konvertit, liksom i relationen mellan *The Power and the Glory*, *The Lawless Roads* och Greenes erfarenheter av den religiösa repressionen i Mexiko. Det syns också i kontrasten mot Greenes tidiga romaner och den populära *The Confidential Agent* – och i idén om att *The Power and the Glory* visar prov på Greenes mognad och särart som författare.

Originalupplagor, biblioteksband och översättningar

När *The Power and the Glory* publicerades i mars 1940 var det ur författarbiografisk synvinkel mot bakgrund av en redan utdragen tillkomsthistoria, vilket framgår av redogörelsen ovan. Ur ett receptionshistoriskt perspektiv kan Heinemanns originalupplaga paradoxalt nog ses som ännu ett led i denna process. Romanens breda lansering dröjde nämligen till efter krigsslutet 1945. Det förhalade dess kritiska genombrott, inte minst internationellt, och påverkade kraftigt det långsiktiga inflytande romanen haft för förståelsen av Greenes författarskap.

Det måste visserligen tillstås att *The Power and the Glory* sålde i 5000 exemplar under de första fem veckorna den fanns i tryck, liksom att den redan 1941 uppmärksammades via The Hawthornden Prize – en vid tiden viktig litterär utmärkelse i Storbritannien.²¹ De flesta författare skulle skatta sig lyckliga över dessa framgångar, men ur Greenes och Heinemanns perspektiv var de blygsamma. De såg snarare hur det rasande världskriget begränsade romanens lansering, bland annat då att pappersransonering påverkat upplagestorleken. Krigets negativa effekter på bokförsäljningen låg dock inte bara Greene till last. För det första innebar mörkläggningen av brittiska städer till skydd mot flyganfall att filmvisningar och teateruppsättningar periodvis blev omöjliga, vilket ökade bokläsningens betydelse som nöje och tidsfördriv. I *Print for Victory* ger Valerie Holman en rad exempel på hur det kom till uttryck. ”Keep a Novel by your Gas-Mask”, löd en reklamslogan. En annan

listade en rad titlar under rubriken ”Light Reading for Black-Outs”.²² För det andra gjordes flera satsningar på ambulerande bibliotek för både militärer och civila. Inom dessa tillhörde *The Power and the Glory* de mest utlånade titlarna 1942, jämte Margaret Mitchells *Gone With the Wind* och Ernest Hemingways *For Whom the Bell Tolls*.²³ Trots originalupplagans relativt begränsade försäljningssiffror nådde *The Power and the Glory* således en stor mängd läsare i biblioteksband, och fick dessutom ett slags distributionsstöd genom brittiska statens krigsåtgärder.

Det faktum att *The Power and the Glory* under de första åren den funnits i tryck blivit läst av många men köpts av förhållandevis få var en viktig bakgrund till flera satsningar Greene och Heinemann gjorde efter krigsslutet 1945. Jämte *Brighton Rock* blev romanen nämligen ett nyckelverk i lanseringen av Greenes författarskap på de kontinentaleuropeiska och skandinaviska bokmarknaderna. Till saken hör att inga översättningar av Greenes verk till franska och tyska gjorts under krigsåren. Dessutom var flera titlar från 1930-talet oöversatta, samtidigt som Greene skrev flera nya verk i olika genrer under slutet på 1940-talet och början av 1950-talet. När förbindelserna mellan de nationella marknaderna i Europa återetablerades under efterkrigstiden hade Greene och Heinemann således en omfattande katalog att arbeta med.

I Frankrike publicerades inte mindre än elva av Greenes romaner mellan 1945 och 1956, de flesta i en serie för internationell kvalitetslitteratur på prestigeförlaget Robert Laffont i Paris. Därutöver utgavs översättningar av två reseskildringar och en pjäs. I Storbritannien hade samma titlar publicerats över en period om nästan 25 år.²⁴ Under samma tidsrymd publicerades nio romaner, ett drama, en reseskildring och en novellsamling på svenska. Merparten av de svenska titlarna gavs ut på Norstedts och flera rön te stora framgångar: Greene stod för fyra av förlagets 20 mest sålda skönlitterära verk i översättning mellan 1948 och 1957, samtliga med mellan 10,000 och 25,000 sålda exemplar.²⁵ I Frankrike var upplagorna större – i flera fall det tre- eller femdubbla – men räknat per befolkningsmängd är de likvärdiga den svenska utgivningen.

På tyska blev den täta utgivningen av Greenes verk under efterkrigstiden än mer markant. Paul Zsolnay Verlag i Wien och Hamburg publicerade *Brighton Rock* och *Die Kraft und die Herrlichkeit* – Veza Magd och Bernhard Zebrowskis översättning av *The Power and the Glory* – jämte ytterligare tolv

romaner från krigsslutet fram till 1956, medan andra förlag gav ut tre barnböcker, två reseskildringar och en essäsamling. Mer intressant i den tyska utgivningen är dock att flera romaner publicerades i det ombildade Rowohlt Verlags satstning på pocketböcker; Rowohlt Rotations Romane eller ”rororo”, som sammantaget trycktes i flera miljoner exemplar under 1950-talet. Det bidrog till att de tyska översättningarna av Greenes verk fick en omfattande spridning, liksom till att han på den tyskspråkiga marknaden kopplades till vad Rowohlt själva kallade en ”modern världslitteratur”, med författare som Ernest Hemingway, Albert Camus, Kurt Tucholsky och William Faulkner.²⁶

Parallellt med dessa intensiva översättningsprocesser gjordes också satsningar för de engelskspråkiga marknaderna på endera sida atlanten. En viktig faktor var tillgängligheten i pocket – Greene hade 1944 gett sin agent i uppdrag att hålla *The Power and the Glory* i tryck, bland annat via pocketutgåvor från Penguin – men långsiktigt mer betydelsefullt var Heinemanns produktion av *The Uniform Edition*; den första samlingsutgåvan av Greenes verk.²⁷ Snart därefter lanserade Viking Press en liknande utgåva i USA, jämte andra omtryckningar av Greenes verk.

The Uniform Edition sammanföll till stor del med översättningarna till tyska, franska och svenska, både sett till utgivningsperiod och sammanfattning, vilket resulterade i att Greene blev ett välkänt och respekterat namn runtom i Europa. I samband med utgivningen av *The Heart of the Matter* 1948 uttryckte den brittiske författaren Evelyn Waugh det som att en ny bok av Greene var en ”litterär händelse” – något en helt enkelt inte kunde undgå att märka.²⁸ Ett tecken på det är att romanen recenserades på flera dagstidningars förstasidor och att Heinemann inom loppet av några år sålt över 300,00 exemplar, först i originalupplagan och senare i *The Uniform Edition*.²⁹ Ett annat tecken på Greenes genomslag under perioden är hyllningarna han fick då Carol Reed belönades med Guldpalmen för *The Third Man*, vars manus han skrivit. Dessa framgångar är naturligtvis betydelsefulla i egen rätt och har haft en påtaglig inverkan på Greenes eftermäle, bland annat genom kopplingarna till filmindustrin och noir-traditionen. Men de hade också effekter på bilden av *The Power and the Glory*. I Storbritannien kan det spåras genom försäljningssiffror: utgåvan av *The Power and the Glory* i *The Uniform Edition* lanserades 1949, parallellt med framgångarna med *The Heart of the Matter* och *The Third Man*, och såldes i 29,000 exemplar.³⁰ Det är tydliga tecken på hur romanens

bestående popularitet underbyggs av utgivnings- och cirkulationsförlopp, och i vidare mening på hur bilden av Greenes författarskap påverkats av medvetna publiceringsstrategier.

Bilden av Greene i förord, artiklar och monografier

Samtidigt som översättningar och samlingsutgåvor under efterkrigstiden befäste Greenes popularitet runt om i Europa och USA började också den kritiska receptionen av hans författarskap ta form. Vissa inflytelserika texter hade publicerats redan under början av 1940-talet – däribland Calder-Marshalls ovan nämnda artikel som introducerade idén om ”Greeneland” – men det var från krigsslutet och framåt som ett slags samlat omdöme om Greenes författarskap sattes på pränt.

En viktig faktor i sammanhanget var mängden texter som skrevs om Greene. Mellan 1945 och 1949 publicerades ungefär 70 artiklar om hans författarskap i Europa och USA, dels i kulturella veckomagasin som *America*, *Times Literary Supplement* och *Figaro Littéraire*, dels i tidskrifter som *La Gazette des Lettres*, *The Bell* och *Renascence*. Mellan 1950 och 1954 var motsvarande siffra drygt den dubbla. Snart därefter följde artiklar i olika litterära referensverk och en rad monografier, och från början av 1950-talet även vetenskapliga avhandlingar. Produktionen av de senare var särskilt intensiv under 1960-talet, då drygt 50 avhandlingar om Greenes verk publicerades – de flesta med fokus på hans romaner.³¹

Flertalet av dessa tidiga studier tog fasta på de författarbiografiska perspektiv som nämnts ovan: att Greenes katolicism var central för författarskapet och att hans romaner var viktigare texterna han skrev i andra genrer. Ofta gjordes det med utgångspunkt i *The Power and the Glory*. Ett välkänt exempel är François Mauriacs förord till romanen som inleddes i Robert Laffonts franska utgåva från 1945, i översättning av Marcelle Sibon. Förordet fungerade som en introduktion av Greene för franska läsare, och i vidare mening som startpunkten för den kontinentala receptionen av hans författarskap. Till följd av hur Mauriacs anmärkningar återutgivits – bland annat i samlingsvolymerna av hans essäer och tidskrifterna *Renascence* och *The Kenyon Review* – har de också varit inflytelserika för Greenereceptionen i andra länder, inte minst i betydelsen som tillskrivits *The Power and the Glory*.

Mauriacs förord argumenterar för att *The Power and the Glory* står i nära

förbindelse med en långvarig moralteologisk strömning i romankonsten, i vilken Mauriac som fransk katolik är väl hemmastadd. Men han beskriver också att romanen gett honom ”une sensation de dépaysement”, det vill säga en känsla av att befinna sig i okänd terräng. Förklaringen är att Greene som engelsk konvertit har ett slags heterodox ingång till de ämnen romanen behandlar. Franska författare, skriver Mauriac, närmar sig katolicismen och teologin genom en klarlagd tradition, där både argument, intrigmönster och karaktärstyper är etablerade. Greene har ett annat angreppssätt. Mauriac liknar det vid att franska författare som George Bernanos träder in i kyrkan genom huvudingången, medan Greene hittat en ökad och bortglömd dörr, ”cachée dans le mur plein de lierre”. På så vis framställer *The Power and the Glory* välkända problem, men utan förutfattade meningar och utan slutsatser bestämda av religiösa tradition.³²

Mauriacs förord till den franska översättningen av *The Power and the Glory* från 1945 framhöll alltså heterodoxin som central för att förstå romanen. Under åren som följde vidgades förklaringsmodellen till att gälla hela Greenes författarskap – inte olik hur Calder-Marshalls idé om ”Greeneland” utgått från de psykologiska registren i *Journey Without Maps* och senare använts som en motivering till biografiska läsningar av Greenes romaner. Exempelvis skrev Claire-Elaine Engel en karaktäristik av Greene i schweiziska *Du: kulturelle Monatsschrift* 1948, där hon med utgångspunkt i *The Power and the Glory* menade att Greene utmärkte sig bland samtida författare i just den komplexa hanteringen av religiösa spörsål. Hon betonade att han inte begagnade sig av ”geläufigen Lösungen” och framhöll hans karaktärsteckningar som särskilt unika, då de förankrades i en distinktion mellan gott och ont i metafysisk bemärkelse.³³ Tanken om Greenes säregna religiösa sensibilitet blev med andra ord en grund för hans unicitet som författare.

Idén om Greenes heterodoxi och särställning bland samtida författare kom snart också att kopplas till hans internationella räckvidd, och närmare bestämt att hans verk inte kunde hemföras till en enskild litterär tradition. I *Graham Greene* – den första monografin om Greenes verk, publicerad 1949 av Éditions du Temps Présent i Paris – menade Jacques Madaule i enlighet med Mauriac att Greene stod med ena foten i en katolsk och i första hand fransk berättartradition, men betonade också att Greene var ”terriblement anglais”. Madaules poäng var dock inte att förfäras över det brittiska, utan

snarare att Greenes heterodoxi hängde samman med hans internationalism. Med en träffande formulering beskrev han det som att Greenes verk kunde visa att Engelska kanalen både är en gräns och en färdväg.³⁴ Samma år uttryckte Francis X. Connolly ett liknande synsätt, då han menade att den metafysiska skärpan i Greenes romaner gjorde att han måste läsas mot gränsöverskridande författare som Fjodor Dostojevskij och Frans Kafka. Argumentationen, bör tilläggas, byggde till stor del på Connollys analyser av *The Power and the Glory*.³⁵

På sikt innebar *The Power and the Glory*s centralitet i Greenes efterkrigsreception att den tillsammans med hans andra ”major novels” och idén om ”Greeneland” blev ett slags måttstock för författarskapet som helhet. En klar indikation därom kan utläsas i A.F. Cassis bibliografi *Graham Greene: An Annotated Bibliography of Criticism*, som avseende perioden 1939–1979 listar samtliga artiklar som publicerades om Greenes verk, och dessutom anger vilka enskilda titlar artiklarna behandlar. Av totalt 632 referenser till Greenes då 21 romaner gjordes 127 till *The Power and the Glory* – det vill säga närmare 19 procent. Vidare ökade antalet referenser i samband med att Greene rönt kritiska framgångar eller orsakade politiska kontroverser, bland annat med *The Quiet American* och *A Burnt-Out Case*. Samma mönster gör sig gällande i de knappt 40 vetenskapliga monografier som sedan mitten av 1960-talet publicerats om Greenes verk. Det tyder på att den kritiska förståelse om *The Power and the Glory* som formerades under efterkrigstiden återaktualiserades under decennierna som följde, vilket cementerat uppfattningen av romanen som hörnstenen i Greenes litterära eftermäle.³⁶

Idén om mästerverket och den världslitterära marknaden

Sett till *The Power and the Glory*s verkshistoria är det förstaeligt Cedric Watts, Artur Lundkvist och andra framhållit romanen som Greenes främsta verk. Bortsett dess litterära kvaliteter – särskilt intrigkonstruktionen och den nyanserade karaktärsteckningen – har dess höga värdering gagnats av flera faktorer. För det första finns de författarbiografiska intressena, där bilden av Greene som katolsk författare häktar i romanens ämne och tillkomsthistoria. För det andra har dess på en gång utdragna och intensiva utgivningsmönster inneburit att romanens aktualitet bibehållits och säkerställt en bred internationell spridning. För det tredje kom romanens särställning i Greenes förfat-

tarskap att cementeras genom dess centrala roll i hur den kritiska förståelsen av Greenes verk tog form under efterkrigstiden.

Som redan indikerats är det dock inte dessa värderingsprocesser som framhållits av kritiker och forskare. Snarare har idén *The Power and the Glory* som Greenes mästerverk dominerat – idén om att romanen besitter närmast transhistoriska litterära värden, grundade i tanken om ”Greeneland” och författarens unika blick på den moderna världen. Det har dels lett till den sorts apologetiska hållning Peter Lennons frågar till Nobelkommittén exemplifierar, och uppfattningen att Greene på något vis förbisetts eller förringats. Men paradoxalt nog har det också inneburit en underskattning av Greenes inflytande, särskilt under efterkrigstiden. Den ställning han då åtnjöt, i samband med översättningen av hans verk och den breda lanseringen av bland annat *The Power and the Glory*, är nämligen illustrativ för ett unikt händelseförlopp i den västerländska litteraturhistorien: ett förlopp då marknader och konsekrationssystem integrerades, och nya former för världslitteratur uppstod.

I essän ”Philologie der Weltliteratur” – publicerad på tyska 1952 och i engelsk översättning två decennier senare – tecknade den tyske filologen Erich Auerbach ett porträtt av denna säregna situation. I globaliseringens spår och i ordnandet av världen enligt stormakternas intressen, menade han, verkade människan tvungen att vänja sig vid ett slags kulturell standardisering. Han tyckte sig särskilt se en förändring i litteraturens villkor, eftersom världens framväxande enhetlighet ökade möjligheterna för enskilda verk att nå bortom sin ursprungskontext, samtidigt som betydelsen av ett sådant genomslag minskade. Drygt hundra år tidigare, påminde Auerbach, hade Goethe uttryckt en idé om ”Weltliteratur” som ett slags interkulturell dialog och ett utbyte mellan sinsemellan oberoende kulturer, liksom att Goethe insett att de språkliga, politiska och ekonomiska förutsättningarna för en sådan dialog inte fanns under 1800-talets början. Vid mitten av 1900-talet, menade Auerbach, var situationen närmast den motsatta: både politiskt och ekonomiskt var världens kulturer redan sammanflätade, men förutsättningarna för någon egentlig dialog verkade saknas. Som han såg det begränsades Goethes idé om interkulturellt utbyte genom framväxten av ett slags likriktad internationell gemenskap. ”Und damit”, konstaterade han, ”wäre der Gedanke der Weltliteratur zugleich verwirklicht und zerstört”.³⁷

Det var i början av denna motsägelsefulla situation Greene blev som allra

störst, inte minst genom *The Power and the Glory* – den period under efterkrigstiden då den internationella bokmarknaden var sammanflätad och samtidigt åtskild. Det var då Greene kunde värderas högt för att han var en heterodox internationalist. Det var då hans bästsäljare kunde tryckas i stora pocketupplagor och kallas ”modern världslitteratur”. Men snart därefter upprättades nya makthierarkier i det litterära systemet. Pascale Casanova har uttryckt det som att det hon kallar ”la République mondiale des lettres” förändrades från 1950-talet och framåt, då London och New York snarare än Paris blev den internationella bokmarknadens maktcentra. För Greenes del innebar det att hans verk fick en än större spridning, men också att grunderna för hur hans verk kommit att konsekreras misstänkliggjordes. Och i förlängningen att Artur Lundkvist några decennier kunde beskriva senare det remarkabla internationella genomslag Greene fick under efterkrigstiden som *popularitet*.

Noter

- 1 Peter Lennon, ”Why Graham Greene Hasn’t Won a Nobel Prize and Solzhenitsyn Has”, *Washington Post* (28 december 1980).
- 2 Apropå Ragnar Svanströms förhoppning om att Greene skulle tilldelas Nobelpriset i litteratur kan bland annat framhållas det brev han skrev till *Svenska Dagbladet* den 30 januari 1978, apropå Artur Lundkvists recension av Greenes *The Human Factor*. Bortsett från att Svanström anmärkte på recensionsdatumet (det borde varit först den 16 mars) menade han också att Lundkvists kommentar om att romanen diskvalificerade Greene från Nobelpriset borde betraktas som ett ”högst anmärkningsvärt” avsteg från Svenska akademiens sekretessprinciper. Se brev från Ragnar Svanström, 30 januari 1978, i Ragnar Svanströms samling, 1929–1978, personarkiv: Stockholm, Kungliga Biblioteket.
- 3 Gällande värderingen av Greenes romaner i allmänhet och *The Power and the Glory* i synnerhet, se exempelvis Grahame Smith, *The Achievement of Graham Greene*, Brighton: The Harvester Press 1986, 195f; Robert Hoskins, *Graham Greene: An Approach to the Novels*, New York: Taylor & Francis 1999, xvff; Cates Baldridge, *Graham Greene’s Fictions: The Virtues of Extremity*, Columbia & London: University of Missouri Press 2000, 5ff.
- 4 Cedric Watts, *A Preface to Greene*, London & New York: Longman 1997, 195f. Se även P.N. Pandit, *The Novels of Graham Greene: A Thematic Study of the Impact of Childhood on Adult Life*, New Dehli: Prestige 1989, 12 och Gerog M.A. Gaston, *The Pursuit of Salvation: A Critical Guide to the Novels of Graham Greene*, Troy: The Whitsthon Publishing Company 1984, 56f.

- 5 Kennet Allott & Miriam Farris, *The Art of Graham Greene*, London: Hamilton 1951; Francis A. Kunkel, *The Labyrinthine Ways of Graham Greene*, New York: Sheed & Ward 1959; Lynette Kohn, *Graham Greene: The Major Novels*, Stanford: Stanford University 1961; Josef Enn, *Graham Greenes Romane: Eine Neuinterpretation ihres religiösen Gehaltes*, Wien: Notring Verlag 1972; Brian Thomas, *An Underground Fate: The Idiom of Romance in the Later Novels of Graham Greene*, Athens: University of Georgia Press 1988; Bernard Bergonzi, *A Study in Greene: Graham Greene and the Art of the Novel*, Oxford: Oxford University Press 2006; Michael G. Brennan, *Graham Greene: Fictions, Faith and Authorship*, New York: Continuum 2010.
- 6 Arthur Calder-Marshall, "The Works of Graham Greene", *Horizon*, maj 1940, 367–375.
- 7 Se exempelvis Philip Stratford, *Faith and Fiction: Creative Process in Greene and Mauriac*, Notre Dame: University of Notre Dame Press 1964, och Marc Bosco, *Graham Greene's Catholic Imagination*, Oxford: Oxford University Press 2005.
- 8 Norman Sherry, *The Life of Graham Greene. Volume I: 1904–1939*, London: Jonathan Cape 1989, 179f.
- 9 Pierre Bourdieu, *Les Règles de l'art: Genèse et structure du champ littéraire*, Paris: Éditions du Seuil 1992, 263f.
- 10 Graham Greene, *A Sort of Life*, London: The Bodley Head 1971, 108.
- 11 Sherry, *The Life of Graham Greene. Volume I* (1989), 366.
- 12 Ett välkänt exempel på idén om att Greene mognade som författare finns i Philip Stratfords introduktion till samlingsvolymen *The Portable Graham Greene* (1973), som beskriver hur Greene sökte efter sitt uttryckt under början av 1930-talet och fann sin plats med de katolska romanerna. Se Philip Stratford, "Introduction" I Philip Stratford (red.), *The Portable Graham Greene*, London: Penguin Books 2005, ix.
- 13 L.A.G. Strong, "Book of the Month: *Stamboul Train*", *The Specator* (9 december 1932); Osignerad, "Train Passangers", *The New York Times Book Review* (12 mars 1932).
- 14 Sherry, *The Life of Graham Greene. Volume I* (1989), 430f, 441f; John St. John, *William Heinemann: A Century of Publishing 1890–1990*, London: Heinemann 1990, 294; *Orient Express* (film), regi Paul Martin, manus William M. Conselman, USA: Fox Film Corporation 1934.
- 15 Gällande försäljningsstatistik se St John, *William Heinemann* (1990), 292ff; Jon Wise & Mike Hill, *The Works of Graham Greene: A Reader's Bibliography and Guide*, London & New York: Continuum 2012, 25ff. Avseende katolicismens betydelse för receptionen av *Brighton Rock*, se John Atkins, *Graham Greene* (1957), London: Calder & Boyars 1966.
- 16 Sherry, *The Life of Graham Greene. Volume I* (1989), 656ff.

- 17 Bortsett från dess betydelse för Calder-Marshalls formuleringar om "Greeneland" har *Journey Without Maps* beskrivits som ett nyckelverk för den brittiska reseskildringens psykologisering under 1930-talet, liksom för Audengenerationens politiska vändning. Se Casey Blanton, *Travel Writing: The Self and the World*, New York & London: Routledge 2002, 59ff; Samuel Hynes, *The Auden Generation: Literature and Politics in England in the 1930s*, London: The Bodley Head 1976, 9ff, 14f, 228f.
- 18 Graham Greene, *Ways of Escape*, London: The Bodley Head 1980, 85.
- 19 Greene, *Ways of Escape* (1980), 87ff.
- 20 Exempelvis citerar Norman Sherry ofta *Ways of Escape* i sin omfattande biografi över Greene, vilket i praktiken inneburit att självbiografen kommit att betraktas som historiskt och biografiskt källmaterial för Greenes författarskap. Det är inte oproblemiskt: Sherry utgår bland annat från *Ways of Escape* i introduktionen av *Our Man in Havana*, trots att Greenes kommentarer om den romanen flera gånger skrivits om – och dessutom reviderats av andra i relation till säkerhetspolitiska frågeställningar rörande Greenes kontakter med Fidel Castro under slutet av 1950-talet. Se Norman Sherry, *The Life of Graham Greene. Volume III: 1955–1991*, London: Jonathan Cape 2004, 103f.
- 21 St John, *William Heinemann* (1990), 292ff; Wise & Hill, *The Works of Graham Greene* (2012), 25ff.
- 22 Valerie Holman, *Print for Victory: Book Publishing in England 1939–1945*, London: The British Library 2008, 25, 63ff; St John, *William Heinemann* (1990), 309ff.
- 23 Holman, *Print for Victory* (2008), 52f.
- 24 För en förteckning över utgivningen av Greenes verk i Frankrike och andra europeiska länder under efterkrigstiden, se min *Mönster i grönt: Graham Greene och 1900-talslitteraturens villkor*, Lund: ellerströms 2021, 76–93.
- 25 Bo Peterson, *PAN på Riddarholmen: Norstedts 1919–1973*, Stockholm: Norstedts 1998, 243f.
- 26 Se Jansson, *Mönster i grönt* (2021), 89.
- 27 Graham Greene, brev till Laurence Pollinger, 1 juli 1944, återgivet i Norman Sherry, *The Life of Graham Greene. Volume II: 1939–1955*, London: Jonathan Cape 1994, 186f.
- 28 Evelyn Waugh, "Felix Culpa?" (1948), i Samuel Hynes (red.), *Graham Greene: A Collection of Critical Essays*, Englewood Cliffs: Prentice Hall 1973, 95.
- 29 Sherry, *The Life of Graham Greene. Volume II* (1994), 303.
- 30 Wise & Hill, *The Works of Graham Greene* (2012) 25ff; St John, *William Heinemann* (1990), 292ff.
- 31 För en genomgång av de avhandlingar som skrivits om Greene, se Jansson, *Mönster i grönt* (2021), 222–229.
- 32 François Mauriac, "La Puissance et la gloire" (1945), *Renascence*, 1:2 (1949), 25.
- 33 Claire-Elaine Engel, "Einige englische Romanciers von heute", *Du: kulturelle Monatsschrift*, 8:1 (1948), 28.

- 34 Jacques Madaule, *Graham Greene*, Paris: Éditions du Temps Présent 1949, 11f.
- 35 Francis X. Connolly, "Inside Modern Man: The Spiritual Adventures of Graham Greene", *Renascence*, 1:2 (1949), 16.
- 36 *Se Mönster i grönt* (2021), 252–263.
- 37 Erich Auerbach, "Philologie der Weltliteratur", i Walter Muschg & E. Staiger (red.), *Weltliteratur: Festgabe für Fritz Strich zum Geburtstag*, Bern: Francke 1952, 39, 42.

Alkohol på apotek

En undanskymd historia

Håkan Jönsson

ALKOHOLENS HISTORIA ÄR rik och mångfacetterad. Genom årtusendena har alkoholhaltiga drycker haft många användningsområden. De har använts i magiska och religiösa ritualer, i läkekonsten och inte minst som näring. I de flesta jordbrukarsamhällen utgjorde varianter på öl och/eller vin mellan en fjärdedel och en tredjedel av kaloriintaget. Med folkrörelserna och den moderna läkarvetenskapen började alkoholen att beskrivas som ett problem. Under 1900-talet etablerades en officiell berättelse i länder som Sverige om alkoholen som sjukdomsbringare, ett hot mot folkhälsan som skulle åtgärdas med restriktioner, folkbildning och skatter. Dessutom infördes ett handelsmonopol, där alkohol bara fick säljas i särskilda butiker som drevs av Systembolag. Det fanns dock ett undantag – alkohol såldes och säljs även på apotek. Hur kunde det komma sig att det på sjukhusapoteken som kunde ligga vägg i vägg med sjukhusens alkoholkliniker såldes alkohol, inte bara för sårvård utan även för invärtes bruk? Apoteken har haft en ganska undanskymd roll i historieskrivningen om alkohol i Sverige, kanske just för att deras roll i historien verkar svårbegriplig. Denna essä gör en ansats att råda bot på detta genom en djupdykning i apotekarnas tinkturer, styrkedroppar och starkölslager.

Livets vatten

Den medicinska vetenskapen var länge huvudsakligen positiv till alkohol. En förutsättning var dock att de dracks med måtta, det finns gott om berättelser i Bibeln och andra urkunder om vådan av att förtära för mycket vin. Men det var då fråga om ett överintag som rubbade balansen i kroppen, den balans som var kärnan i den antika medicinen. Det skulle finnas en balans

mellan de olika elementen, mellan kroppsvätskorna och mellan varma och kalla substanser.

En anledning till att alkoholhaltiga drycker ansågs bra för hälsan var att vatten ansågs ohälsosamt. För att bli säkert skulle det blandas med vin; öl ansågs också vara ett bättre alternativ än vatten. Det är inte otänkbart att det var en korrekt observation, vattenkvaliteten i många städer var undermålig fram till 1800-talet.

Det tillhör onekligen ironierna i födoämnenas historia att dagens stora folkhälsoproblem i dieten, som alkohol, tobak och socker, ursprungligen rekommenderades i medicinska syften. Den medicinska indikationen på att någon rekommenderades alkoholhaltiga preparat var framför allt aptitlöshet och trötthet. Därefter olika typer av magbesvär, ofta kopplade till matsmältningen. När konsten att destillera fram drycker med hög alkoholhalt kom till Europa ansågs dessa särskilt livgivande, vilket ses i beteckningar som eau de vie och akvavit (livets vatten). De blev en del av läkares och sjukhusens standardutrustning och den destillerade alkoholen visade sig också mycket användbar i de olika tinkturer som brukades som medicin vid olika sjukdomstillstånd. Därmed kom den destillerade alkoholen in på apoteken, som redan tidigare haft olika viner i sitt sortiment.

Under 1700- och 1800-talen kom den kraftigt ökande alkoholkonsumtionen att förknippas med problem. I första hand var det dock fylleri som samhällsproblem som stod i fokus, inte de negativa hälsoeffekterna av alkohol på individnivå. Även om allt fler läkare under 1800-talet började rekommendera vatten och avråda från alkohol, så var det få som tog helt avstånd från alkohol. Under förutsättning att dryckerna intogs i rätt kvantiteter, av rätt personer och vid rätta tidpunkter hade alkoholen terapeutiska kvaliteter.

Vid tiden för införandet för alkoholförbudet i USA, en epok som brukar betecknas som en höjdpunkt i avståndstagandet mot alkohol, gjordes en stor undersökning bland läkare. Av de 56 000 som svarade på enkäten år 1921 ansåg 51 procent att det var rimligt att förskriva whiskey vid vissa sjukdomstillstånd och 26 procent ansåg även att öl hade kurerande egenskaper (Phillips 2014, s. 209). Så djupt rotad var alltså föreställningen om alkohol som medicin. Vi skall nu fördjupa oss i hur detta tog sig uttryck på apoteken i Sverige.

Den tidiga historien

Vin- och i viss mån även ölförsäljning hade tidigt reglerats som privilegier under skråtiden. Städer hade en vinkällarmästare som hade monopol att försälja vin inom staden. Apoteken hade dock även dessa rätt att sälja vin och diverse tinkturer och när destillerade spritdrycker kom till Sverige på 1500-talet (i mycket små kvantiteter) ansågs det troligen logiskt att de betraktades som medicinska tinkturer. I mitten av 1600-talet gavs kungliga privilegier att på apotek få försälja olika slags vin, aqua vitae och alkoholhaltiga läkemedel, även till allmänheten. Rätten var inte inskränkt till expedition enligt läkares recept, utan det stod apotekarna fritt att ”idka allt det handköp, som av de sjuka hos dem kan begäras». SOU 1927: s 10). Apoteken förde både destillerade drycker och vin, ofta även öl. Det var franska, rhenska, portugisiska, marsala- och malagaviner, liksom madeira, portvin och sherry.

Det var framför allt de destillerade dryckerna som var föremål för diskussion. Apotekarna ägde rätt att framställa de spritsorter som fanns upptagna i farmakopéerna. Därmed avsågs sprit som framställts genom ”distillation av konjak”, vilket troligen betydde destillation av vin (så som cognac framställs). Sannolikt destillerade och sålde även apotekarna vanligt sädesbrännvin. Lagstiftningen kring brännvinsbränningen växlade under 1700-talet och början av 1800-talet. Under flera tillfällen gjordes försök att införa förbud. Den medicinska alkoholen var redan vid dessa tidiga förbud ett problem för lagstiftarna. Hur mycket skulle tillåtas, vem skulle få sälja och konsumera alkoholen, och vem var egentligen lämpad att avgöra det medicinska behovet? År 1772 påbjöds apotekarna att försegla sina destilleringspannor, men de fick tillbaka rätten att destillera bara några månader senare. Dock skulle den som destillerade vanligt svenskt sädesbrännvin kunna få böter och bli av med sina privilegier. Vi kan alltså här se att en förskjutning ägt rum, Det ”vanliga” brännvinet ansågs inte ha några särskilda medicinska kvaliteter, utan det var framför allt druv- och fruktbrännvin och olika blandningar som innehöll alkohol som kunde betecknas som läkande.

Under senare delen av 1800-talet verkar apoteken ha slutat att själva destillera. I och med att en industriell tillverkning av sprit som var både billigare och av högre kvalitet än den hembrända hade startat, så försvann konflikten kring apotekens rätt att själva tillverka alkohol. Men menings-skiljaktigheterna försvann inte med detta.

Konflikt mellan apotekare och läkare

Det fanns en återkommande konflikt mellan apotekare och läkare. Den rörde dels huruvida apoteken själva skulle få köpa in och eventuellt tillverka den sprit de behövde, dels om apotekarna själva skulle äga rätten att avgöra vem som skulle få köpa alkohol, eller om detta endast skulle få ske mot läkares recept. När det medicinska kollegiet hade fått ensamprivilegier att importera alkohol skrev apotekarna till Kungl. Maj:t 1757 och anhöll om att själva få importera ”franskt brännvin samt utländska medicinalier, såsom aromata, specerier och citronsaft, till det kvantum, som till medikamenters beredande för dem nödvändigast behövdes.” (SOU 1927:16 s 11) De klagade också på att läkarna tog ut överpris på det franska brännvinet. En annan konflikt gällde hur och var alkoholen fick förtäras. År 1830 gjordes ett försök att förbjuda apotek (liksom ”öppna salubodar”) att få sälja alkohol avsedd att förtäras på stället. År 1863 fick de tillbaka den rätten, men bara efter några år blev den ifrågasatt igen (se nedan om ”droppkrögeriet”).

På 1890-talet hade läkarna mer eller mindre avgått med segern. Då infördes en förordning om att brännvin endast fick säljas för medicinskt ändamål och krävde recept av behörig läkare. Recepten skulle arkiveras på apoteken så att de kunde kontrolleras i efterhand. Att det betonades att det var för medicinska ändamål berodde på att apoteken hade haft rätt att sälja sprit också för tekniska och vetenskapliga ändamål, något som kan förmodas ha utnyttjats. Apotekardirektionen protesterade mot att läkarrecept skulle behövas. Det var bara en onödig åtgärd som skulle fördyra ”dessa huvudsakligen av arbetarbefolkningen och de fattigare klasserna använda medel, vilka för övrigt ägde en bestämd betydelse för hälsans återställande och bevarande” (SOU 1927:16, s. 36). Det vore bättre med en maxbegränsning av kvantiteten, enligt apotekarna. Dessutom var det inte så enkelt att det bara fanns medicinska ändamål och berusningssyfte. Det fanns också ett fullt legitimt ”stimuleringssyfte” som föll mellan stolarna, menade apotekarna, och gav aptitsupen som exempel. Bruket med aptitsupen var så fast rotat att det lär ha gjorts undantag även under den strikta restriktionstiden för aptitsupen, som ansågs vara av helt annan beskaffenhet än de vanliga suparna. Apotekarna fick dock inte gehör för sina invändningar, och successivt ökade läkarnas makt över alkoholen på apotekarnas bekostnad.

Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet var det framför allt produkter med hög halt alkohol med tillsats av andra ämnen som stod i cen-

trum av debatten. Absint var ett sådant exempel. Det var förbjudet att säljas på apotek, och det gjordes inte heller officiellt. Däremot ”droppar” som var väldigt lika absint till innehållet. Det gällde också en rad andra produkter, som ”bäska droppar” som starkt påminde om bittra likörer. Det fanns en hel uppsättning olika droppar med olika namn: Slagvatten, Rigabalsam, Armanjak med salt, Malörtsdroppar, Nervdroppar, Hjärtstyrkande droppar samt den populära blandningen Tre slags droppar (SOU 1927:16, s. 36)

Droppkrögeriet

En särskild plats i apoteksalkoholens historia i Sverige har det så kallade droppkrögeriet. I Sverige uppstod det främst i Norrland under 1800-talet. Liksom i länder som USA och Kanada ansåg myndigheterna i Sverige att urbefolkningen inte klarade av att hantera alkohol och behövde skyddas från alkoholens negativa verkningar. I större delen av Norrland var samerna därför utestängda från att handla alkohol. Utskänkningsställen fanns i de glest utspridda städerna men inget däremellan. Helt torrlagt var dock knappast Norrland. Det förekom en omfattande olaglig hembränning och försäljningen av vin under 25 procents styrka var fri och kunde ske i vanliga lanthandlare. Så kallade surrogatviner (fruktsaft och sprit utblandat till 25 procent styrka) var därför populärt i hela Norrlands inland.

Krogar fanns det dock ont om. Det hade aldrig hunnit etableras ett utbyggt krogväsende i Norrland och överlag var 1800-talet präglad av en omfattande krogdöd på den svenska landsbygden. Till följd av olika regleringar minskade antalet krogar på landsbygden med upp till 90 procent räknat på antal invånare mellan 1855 och 1917 (Frånberg 1999).

Det är här som apoteken kommer in. Även om det fanns olika sorters alkohol på apoteken var det apoteksblandningar som förutom alkohol innehöll eter som blev särskilt populära, eftersom dessa och andra alkoholhaltiga patentmediciner inte behövde läkares förskrivning för att få hämtas. Etermisbruket är känt från början av 1800-talet och utvecklades relativt snabbt från ett salongsfenomen till att bli utbrett på landsbygden i flera europeiska länder, däribland Nordirland, Ryssland och Norge. Det förekom att etern konsumerades oblandad, men i Sverige framför allt i form av de ovan nämnda dropparna. Liksom de helt alkoholbaserade dropparna hade eterdropparna fantasifulle namn som Bangs nervdroppar, Röda förkylningsdroppar

och Doktor Halls droppar. Mest populär av dessa mixturer var Hoffmans droppar, som bestod av tre delar 91-procentig sprit och en del eter. De gav ett våldsamt rus och bekymrade provinsialläkare skrev till kollegor om det som kom att kallas för droppkrögeriet och även debatterades i riksdagen.

Apoteken hade generösa öppettider, och drog sig enligt en motion i Riksdagen 1875 inte för att sälja sina droppar helg som vardag och till och med under pågående gudstjänst, något som drinkaren inte drog sig för att utnyttja. Särskilt oroande var att även kvinnor var benägna på de starka dropparna, kvinnor ansågs annars vara ovanliga som brännvinsmissbrukare. Från Jämtland rapporterades att dropparna utgjorde ett av kvinnornas käraste förplägnadsämnen, varigenom de lätt vandes vid dylika ”retmedel” och från Gävleborg kom liknande rapporter, med tillägget att dropparna dränktes in med socker för att tilltala kvinnorna (Frånberg 1999).

Apoteken ersatte de obefintliga krogarna, med droppar i stället för brännvin som huvudsaklig dryck. En pikant detalj är att dropparna inte ansågs som brännvin och kunde därför drickas även av nykterister som avlagt absolutistlöftena. Detta var mindre långsökt än vad det kan låta eftersom läkare rekommenderade eterpreparat för avvänjning av alkoholister. Apotekarnas roll i kroghistorien blev kortvarig. Försäljningen inskränktes och när allt fler av produkterna krävde recept av läkare blev det rimligen svårare att få någon social gemenskap hos ”droppkrögarna”. En första inskränkning gjordes 1876, då det krävdes recept om någon förväntades använda dropparna i berusningssyfte. Detta efterlevdes dock inte, och det rapporteras om att eterdoften låg tung över marknaderna i Jämtland där ambulerande apotekare stod för droppkrögeriet. Men efter Brattssystemets införande i samband med Första världskriget skedde en allmän åtstramning och det verkar som om droppkrögeriet mer eller mindre försvann.

Droppkrögeriets avveckling hänger också ihop med att regleringen av alkoholmarknaden gjorde att krogar och restauranger definitivt skildes från alkoholförsäljning avsedd att tas med. På krogen fanns tidigare brännvin både för utminuterung (att köpa hem) eller för utskänkning (att dricka på plats). Systembolagen i Sverige hade faktiskt under sin tidiga historia (från 1850-talet) som huvudsaklig uppgift att ägna sig åt utskänkning. De bildades för att ta över och driva krogar för arbetarklassen, som kom att kallas folkrestauranger. Med tiden skildes försäljningen av alkohol på flaska och alkohol på lokal, och Systembolagen delades upp i en detaljhandelsdel och en

restaurangdel. Detaljhandelsdelen finns som bekant fortfarande kvar, medan restaurangdelen efter sin storhetstid under mellankrigstiden och fram till 1970-talet fick problem och slutligen avvecklades i början av 1990-talet (se Jönsson och Tellström 2018).

Droppförsäljningen fortsatte dock på apoteken, men i begränsad skala. De Hoffmanska dropparnas popularitet var inte begränsad till Sverige och droppkrögeriet. Medan de i Sverige alltså verkar ha minskat i användning under mellankrigstiden så var situationen den omvända på Island, där de i stället ökade i popularitet och spreds från att ha varit en del av läkares och barnmorskors utrustning till att bli en del av folkmedicinen. Att dropparna gick att få utskrivna på apotek utan läkares ordination var förmodligen en viktig del av dropparnas popularitet (Karlsson 2020).

Restriktionstiden

De flesta har nog hört talas om ”motbokstiden” eller som jag här väljer att kalla den, restriktionstiden. Detta som en beteckning för den period av hårda alkoholrestriktioner som började införas under Första världskriget och sedan permanentades efter folkomröstningen om rusdrycksförbud 1922 och varade fram till 1955. Förutom att det krävdes motbok för att få handla alkohol på Systembolaget infördes en rad restriktioner för restaurangbranschen. Servering av sprit tilläts endast för sittande gäster som dessutom måste äta varm mat till de maximalt 15 cl alkohol som en gäst kunde få dricka under förutsättning att denne var man och beställde efter kl 15, men före den hårt reglerade stängningstiden.

När apoteken hade blivit av med rätten att utan recept lämna ut alkoholhaltiga preparat förändrades deras roll och, vad det verkar, dess medicinska anseende. Under restriktionstiden var det framför allt läkarnas förskrivningar som sattes under lupp, och apotekens roll bestod i att vara en viktig kontrollinstans. Rapporter om att vissa läkare alltför lättvindigt skrev ut alkohol på recept förekom i pressen och år 1927 ingrep statsminister Ekman personligen och tillsatte en utredning ”med anledning av att de senaste årens och i all synnerhet den allra sista tidens erfarenheter hava ådagalagt, att den läkare, tandläkare och veterinärer tillkommande befogenheten att utställa recept å spritdrycker begagnats till att förmedla obehörig åtkomst av dylika drycker” (Statsrådsprotokollet den 23 september 1926). Utredningen (SOU

1927: 16), som bland annat innehöll en för denna artikel mycket värdefull historik över apoteksalkoholens historia, utformade förslag till förändringar i förordningen som reglerade alkoholen.

Bland annat stadgades att om misstanke fanns att någon annan än behörig läkare ringt in ett recept till apoteket så var apotekaren eller av denne bemyndigat biträde skyldigt att ringa upp läkaren i hemmet eller på mottagningen för att försäkra sig om att denne verkligen gjort ordinationen. Dessutom skulle ”recept å spritdryck, vin och exportöl efter skedd expedition, å apoteksinrättningen kvarhållas och därstädes på överskådligt sätt förvaras under minst två år.”¹ Detta för att kunna kontrollera recepten i efterhand vid misstanke om oegentligheter.

I citatet nämns exportöl, vilket kräver sin förklaring. Under restriktionstiden var nämligen starköl förbjudet. Under Första världskriget hade det ålagts bryggerierna att endast brygga svagare ölsorter för att inte slösa på råvarorna och när kriget var över var det onödigt att återinföra det eftersom invånarna hade vant sig vid svagare ölsorter. Så löd i alla fall argumentet för starkölsförbudet. Inget starkare än pilsnerdricka tilläts (en pilsner hade en alkoholstyrka ungefär i samma nivå som dagens folköl). Å andra sidan gick det att beställa pilsner på särskilda ölcaféer utan att behöva beställa varm mat. Det räckte med en smörgås, som folkhumorn snabbt döpte till en ölgås. Den varma restriktionsmaten på restaurangen kallades ”La Paloma”. Liknelsen var inte kopplad till den populära melodin, utan till att maten likt en duva (paloma) flög mellan köket och matsalen, fram och tillbaka, utan att någon rörde den.

Alla hade dock inte i tillräcklig utsträckning vant sig av med smaken för starköl, så möjligheten att mot recept kunna få tag i starköl via apoteket uppfattades som attraktivt av dem som hade möjligheten. Starkölsförskrivningen ökade avsevärt kring högtiderna jul och påsk. Så här i efterhand verkar det nog som om det var ett lite konstigt sammanträffande att det medicinska behovet skulle vara som störst just då. Men kanske fanns det ändå en viss logik. Vid ett föredrag för föreningen SÄL, Skånes Äldre Läkare, hade jag förmånen att få träffa en läkare som hade tjänstgjort som ung provinsialläkare under restriktionstiden och själv hade varit med om att skriva ut starköl. Jag frågade vad den medicinska indikationen var, och svaret kom som en omedelbar självklarhet – det var för aptitens skull. Det måste onekligen ha varit extra förargligt att lida av aptitbrist under julen och påsken, så det var

kanske inte så konstigt att det fanns ett visst överseende från myndigheternas sida kring denna praxis.

År 1955 avskaffades motboken och starköl tilläts på nytt. Den bytte plats från apoteken till Systembolag och inte minst till restaurangerna. Medan de gamla ölkaféerna fick problem var konceptrestauranger med Bayerskt eller Tyrolertema populära under 1960-talet. Sejdlar svingades till ompa-ompa musik på restauranger med exotiska namn som ”Zum dicken Fritz” i Skövde. Sedan kom en våg med brittiskinspirerade ölrestauranger som ”The Golden Days” och tiden när starköl endast gick att få på apotek försvann allt mer ur minnet (Jönsson och Tellström 2018).

Apoteksalkoholen idag

Historierna om droppar, starköl på recept och aptitsuppar är lätt att ironisera över idag. Så annorlunda det ser ut idag, när vi har en mera avslappnad och samtidigt rationell syn på alkoholen! Den är avsedd att drickas för nöjes skull, i måttliga mängder och skall köpas i butik eller avnjutas på restaurang. Veckotidningarna kan visserligen ha reportage om att ett par glas vin kan vara bra för hälsan, men det är väl i alla fall inget som har med apotekens tillhandahållande av medikamenter att göra? Jag loggar in på Apotekets hemsida och söker efter alkohol. Förutom sprit avsedd för desinfektion och sårvård hittar jag också Absolut Finsprit. Den går dock inte att beställa utan recept. Detsamma gäller Malvitona. Denna ”orala lösning” på 700 ml flaska innehåller äppelvin och har en alkoholstyrka på 15,7 procent. Jag surfar vidare till FASS, där Malvitona beskrivs på följande sätt: ”Malvitona innehåller B-vitaminer samt som uppiggande och aptitstimulerande ämnen även äppelvin och koffein.” Vi får också reda på att ”Alkoholen i detta läkemedel påverkar troligtvis (sic!) barn med t.ex. sömnhet och beteendeförändringar.”² För säkerhets skull vill jag betona att Malvitona endast kan erhållas mot recept och framför allt används inom äldrevården för att behandla undernäring bland äldre. Men nog är det slående att den månghundraåriga övertygelsen om alkohol som aptitstimulerande och uppiggande och därmed något som självklart förtjänar sin plats på apotekshyllan fortfarande är levande i samtiden.

Epilog – apoteksalkoholen i pandemiernas tid

Med 100 års mellanrum har två pandemier som länge kommer att leva i minnet genomlevts. När spanska sjukan bröt ut hade länderna i Skandinavien precis infört hårda alkoholrestriktioner. Efter en folkomröstning 1915 infördes på Island totalförbud, men apoteken hade ett undantag för att importera begränsade mängder av vodka, cognac, sherry, portvin, rödvin och malagavin. Även Norge och Finland hade i princip totalförbud från första världskriget och fram till mitten av 1930-talet. Men alkohol ansågs ha vissa preventiva funktioner. På Island var det under spanska sjukans tid en utbredd uppfattning att den som vistades i närheten av sjuka borde ta en klunk konjak, toddy eller hoffmanska droppar. I Norge gick myndigheterna ännu längre och levererade en halvflaska cognac till alla hushåll som skydd mot ”spanskan” (Karlsson 2020). I Sverige uttalade sig Apotekarsocietetens direktion redan 1909 om att de kvantitetsbegränsningar vad gällde inköp av alkohol som kunde vara befogade inte skulle gälla under epidemier.

Hundra år senare kom så Covidpandemin. På nytt hamnade alkohol på apotek i händelsernas centrum. Nu var det dock inte så mycket det invärtes som utvärtes bruket som skulle skydda mot sjukdomen. Handsprit och andra typer av alkohol mångdubblade sin försäljning och den stora svenska vodkatillverkaren Absolut ställde om en del av sin produktion för att kunna möta den extrema efterfrågeökningen. Samtidigt återinfördes, lite paradoxalt, flera av restriktionerna från motbokstiden. Sittande servering påbjöds på restauranger och alkohol fick inte serveras efter ett visst klockslag på kvällen. Den medicinska evidensen för detta tilltag var knappast större än att ta en klunk sprit i närheten av sjuka, en metod som för övrigt fick en pånyttfödelse i pandemins tidiga fas där det gick att via sociala medier få tips på hur man kunde slippa att få viruset om man sköljde munnen med vodka.

Vem sade att vi lär oss av historien?

Noter

- 1 Detta var den nya ordalydelsen i förordningens § 8 och 9 enligt ”Kungörelse om ändring i vissa delar av kungörelsen den 27 juli 1923 (nr 342) angående försäljning av spritdrycker, vin och exportöl å apoteksinrättning för medicinskt ändamål.
- 2 <https://www.fass.se/LIF/product?userType=2&nplId=19660623000023>

Referenser

- Frånberg, Per (1999). Droppkrögeriet i Norrland under 1800-talet. Spiritus nr 1, 1999. Skriftserie från vin & sprithistoriska museet.
- Jönsson, Håkan, Tellström, Richard, 2018. *Från krog till krog. Svenskt uteätande under 700 år*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Karlsson, Áki Guðni (2020) Viral Remedies. Published online at www.Icelandicfolklore.is 29 november 2020
- Philips, Rod (2014) *Alcohol – a History*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- SOU 1927:16 Betänkande med förslag till åtgärder gentemot missbruk av alkoholhaltiga apoteksvaror m.m samt av behörigheten att å recept utskriva spritdrycker m.m från apoteksinrättning avgivet av 1926 års rusdryckslagstiftningsberedning. Stockholm: Regeringen.
- Statsrådsprotokollet den 23 september 1926.

Stagnelius och gnosticismen

Paul Linjamaa

DEN HÄR ARTIKELN behandlar ett stilmotiv som sägs återfinnas hos en av Sveriges kanske främste romantiske diktare, Erik Johan Stagnelius (1793–1823).¹ Ämnet i fokus är Stagnelius förmodade gnosticisism. Det är så delar av hans diktvärld ofta beskrivs: den är gnostisk. Den här artikeln tar sin utgångspunkt i de framsteg som gjorts under de senaste 30 åren av gnosticisismforskning, vilka gör gällande att termen gnosticisism är förlagd med en rad analytiska problem som gör den svårt att applicera på ett tydligt och icke värderande sätt. Efter en kort historisk överblick av Stagnelius liv och diktning, följt av en presentation av det komplicerade fenomenet gnosticisism, övergår studien i en analys av hur termen implementerats inom Stagneliusforskningen. Argument framförs som framhåller att termens okritiska tillämpning har antingen lämnat den innehållslös – vilket bidragit till otydligheter – eller lett till rent missvisande resultat och negativt värderande omdömen i relation till Stagnelius litterära verksamhet. Det övergripande syftet med artikeln är att klargöra tidigare begreppsförvirring gällandet fenomenet gnosticisism och därigenom bidra till framtida studier av en av Sveriges mest uppskattade diktare.

Stagnelius liv och litterära intressen

Källorna till Erik Johan Stagnelius liv är knapphändiga. Det vi vet är att han föddes den 14 oktober 1793 i Gärdslösa församling, Kalmar län.² Han dog den 3 april 1823, blott 29 år gammal och ligger begravd på Maria Magdalenas kyrkogård i Stockholm. Hans far var Magnus Stagnelius, sedermera biskop i Kalmar stift. Magnus disputerade i grekisk litteratur vid Uppsala universitet och Erik Johan växte upp i en lärd miljö.³ Familjen flyttade från Öland till Kalmar i och med att fadern tillträdde en biskopstjänst år 1810. Han skolades

i hemmet med fadern och dennes adjunkt Pehr Brusenius som läromästare. Han tillbringade i all fall ett år på gymnasiet i Kalmar, en termin på universitetet i Lund och avlade år 1814 kansliexamen vid Uppsala universitet. Efter detta flyttade han till Stockholm där han år 1815 tog anställning vid statsexpeditionen för handläggningen av kyrkliga frågor, utbildningsmässiga ärenden, fattigvård, etc. Han beskrivs som kortväxt och sjuklig, och det har spekulerats om att han drack och eventuellt brukade droger.⁴ Under sitt vuxna liv besökte Stagnelius regelbundet sin barndoms orter Kalmar och Dörby. Han avled år 1823 i Stockholm under oklara omständigheter.

Stagnelius litterära verksamhet, dess influenser och betydelse för svensk litteratur, har tröskats ända sedan han fick sitt postuma genombrott. Det råder en del oklarheter kring tidsföljden i Stagnelius diktning men att han började skriva i unga år står klart. Försök har gjorts för att kartlägga kronologin och flera uttolkare har hävdats att Stagnelius så kallade gnostiska diktning först kom till under hans sista levnadsår.⁵ Hans tidigaste diktning inspireras av den klassiska världens diktare, och innehåller också romantiska barndomsskildringar, kärleksmotiv, och inspireras av tyska och franska romantiker.⁶ Även Napoleons frammarsch genom Europa verkar ha inspirerat Stagnelius tidiga diktning, då han under denna tid skrev poem med patriotiska och nationalistiska drag. Exempel på dessa är bland annat första boken i diktsamlingen *Lyriska dikter och elegier*, med titeln ”Moraliska, religieuse och patriotiska sånger”.⁷ Kärlek och åtrå är ett tema som upptar delar av hans diktning. I Amandadikterna, cirka 15 dikter som riktas till en viss Amanda, kombineras erotiska och passionerade framställningar med inslag av naturfilosofiska teman där kärlek framställs som en kosmisk princip inneboende i vad det innebär att vara människa.⁸ Det är nu, i samband med denna inriktning som Stagnelius intresse för ”gnosticismen” växer fram, detta enligt flera av hans levnadstecknare. Roland Lysell skriver att det 1819 sker en ”nyorientering i S[tagneliu]:s författarskap, märkbar exempelvis i *Hvad suckar häcken?*, då en tydligt kristet-gnostisk, ibland kallad teosofisk, influens radikalt började förändra hans föreställningsvärld.”⁹ Följande är ett utdrag från ”*Hvad suckar häcken?*”:

Vi mena, vi tänka, vi sucka, vi tala:
O mänskja! stätt upp ur din nesliga dvala
Och höj dig till urlifvets riken igen.

Om sjelf till idéernas verld du vill flytta,
I ljusets idéer från mörkrets förbytta,
Som Du vi förklarade följa dig än.

Du sjelf i materiens bojor dig lade:
Ack! samma förfärliga öde vi hade,
Ty följa vi måste hvarthälst du oss för.
Gemensam är kraften som magiskt oss drifver,
Befria blott tingen och frigjord du blifver
Befria dig sjelf och du frie dem gör.¹⁰

Om en annan dikt som Stagnelius skriver i slutet av sitt liv, ”På smaragdegrunden”, skriver Lysell att den ”vittnar om att S[tagnelius] icke övergav sin gnostiska/nyplatoniska livsåskådning”¹¹. Stagneliusforskarna Sven Cederblad och Fredrik Böök menar att Stagnelius senare verksamhet speglar en än mer utvidgad ”fantasivärld”.¹² Följande är ett utdrag från ”På smaragdegrunden”:

[Snart] skall du vakna ur din dvala,
Snart dig på öckenfärden ge,
Där inga fläktar dig hugsvala
Där inga syskonsjälur le.

I drakars boning skall du fästa
Det lätta vandringsstället då.
I lejonkulor skall du gästa,
Med leoparder skall du gå.

Tills maktlös du omsider hinner
Den höge Demiurgens borg.
Ett brokigt sällskap där du finner
Af sminkad fasa, kransad sorg.¹³

Det är dessa och liknande stilmotiv i Stagnelius senare diktning som har kallats gnostisk. Men de har även många andra benämningar: nyplatonisk¹⁴, manikeisk¹⁵, mandeisk¹⁶, pytagoreisk¹⁷, och kristen mystisk¹⁸. Men den ingrediens som kritiker och litteraturvetare ständigt återkommer till i beskrivningen

av Stagnelius senare dikter är gnosticismen. Vad är det Stagneliuskännare egentligen syftat på när de använt termen ”gnosticism” om Stagnelius diktning och hur har beskrivningen påverkat Stagnelius eftermäle? För att kunna begrunda dessa frågor är det först nödvändigt att presentera fenomenet i fråga.

En historisk överblick av gnosticismen och dess studium¹⁹

Termen gnosticism härstammar från grekiskans ord för kunskap, *gnosis*. Inom de tidigaste formerna av kristendom värdesattes kunskap högt. Den högsta kunskapen var den om Gud, frälsningen och himmelriket, kunskap som hade potentiellt stora förtjänster eftersom den gav människan insikter och möjligheter att leva sitt liv på det sätt som gav frälsning och evigt liv. Paulus brev är ett bra exempel på denna användning av termen gnosis (se bland annat 1 Kor 8 eller Kol 2).²⁰ En *gnostiker* var någon som hade kunskap. Termen är ganska ovanlig under antiken; det var få som kallade sig själva ”en som har kunskap”, men självbeteckningen förekommer bland både kristna tänkare som grekiska filosofer.²¹ Det går inte att likställa den moderna termen *gnosticism* med de antika termerna gnosis och gnostiker. En person som kallade sig ”gnostiker” var alltså inte nödvändigtvis en person som anslöt sig till ”gnosticismen”. Termen ”gnosticism” är en moder term som används för första gången år 1669 i den protestantiske apologeten Henry Mores skrifter. More skrev att katolikerna, precis som ”den antika *gnosticismen*”, förledde kristna till idoldyrkan och polyteism. Med *gnosticism* syftade More på vissa kristna teologers idéer som kyrkofäderna bekämpade, speciellt de som nämns i Irenaeus verk *Mot heresierna*.

Kyrkofäderna bekämpade inte gnosis utan ansåg att de gjorde precis tvärtom: de bekämpade okunskap. Irenaeus, en av de tidiga kyrkofäderna (cirka 135–202) som bidrog mycket till jakten på oliktankare, skrev ”om fastställandet och bekämpandet av det som *falskeligen* kallas kunskap (*gnosis*)”. Citatet är den fullständiga titeln på en bokserie skriven av Irenaeus, ett av de längsta och mest uttömmande verken författat mot ”icke-gnostiker”, mot dem som han ansåg vara heretiker.²² Men det finns inga gemensamma teologiska nämnare mellan alla de olika grupper och individer som Irenaeus och andra tidiga kyrkofäder ibland ironiskt kallade gnostiker.

Problemet som uppstått sedan 1700-talet och framåt är att termen ”gnosticism” blivit applicerad på en rad olika grupper och teologiska inriktningar

som kyrkofäderna bekämpade i olika tidpunkter och kontexter. Kyrkofäderna hade egentligen aldrig avsikten att skildra en enhetlig religiös grupp, tvärtom. Irenaeus och de efterföljande kyrkofäderna tog varje tillfälle i akt att peka ut hur varierande och oförenliga åsikter som fanns bland deras många teologiska motståndare. Genom att ironiskt använda sig av termen ”gnostiker” skapades en enhetlighet som egentligen inte fanns. Ironiskt nog syftar alltså ordet sällan specifikt på dem som uttryckligen kallade sig gnostiker under antiken, som till exempel Klemens av Alexandria.

Det fanns dock likheter bland vissa av de grupper, teologer och religiösa system som Irenaeus och hans kollegor bland kyrkofäderna ironiskt benämnde ”gnostiker”, som attackerades med särskild passion. Bland dessa hittar vi tankar såsom särskiljandet mellan skapargud och den sanne högste guden, övertygelsen om att kroppen inte skulle uppstå efter döden, och de som fördjupade sig i metafysiska och mytologiska utläggningar kring skapelsen. Särskilt stötande ansågs protologiska utsvävningar vara, alltså spekulationer om vad som skett innan skapelsen av det materiella kosmoset. Dessa olika religiösa och filosofiska traditioner har ibland kallats gnosticism, men kan alltså inte sägas representera en organiserad religion under antiken, utan snarare olika slags idéströmningar. Många teologer och religionshistoriker har under årens lopp försökt ringa in vad gnosticismen egentligen är. Ingen konsensus eller klarhet har dock nåtts kring fenomenets natur.

En vanlig uppfattning bland teologer under 1800-talet var att det under antiken fanns fyra religioner: hedendom, kristendom, judendom och gnosticism. Både judendomen och kristendomen var lätta att knyta till historiska händelser. Kristendomen växte ju fram efter Jesu död medan judendomen tagit form i ljuset av flera händelser som ansågs ha historiska rötter. De polyteistiska religionerna utgjorde den kontext som dessa två religioner växte fram inom. Gnosticisomens ursprung och essens var däremot mer oklar. Sökandet efter gnosticisomens ursprung avgjordes till stor del av hur fenomenet definierades, och vad som ansågs vara fenomenets ”essens”. Den store tyske teologen Adolf von Harnack beskrev gnosticismen som en ”akut hellenisering av kristendomen”.²³ Hellenismen – alltså kulturen som växte fram efter Alexander den stores framfart på 300-talet f.v.t. – möjliggjordes av de kontakter som etablerades i och med att stora geografiska områden runt Medelhavet fick bättre kontakt med varandra. Antik persisk, egyptisk, mesopotamisk och grekisk kultur kom samman under de tre sista århund-

radena före vår tidräknings början. Kulturblandningen fortsatte sedan att frodas i medelhavsområdet även under delar av det romerska rikets politiskt enande period. Gnosticismen var ”synkretisk”, menade Harnack, i enlighet med tidsandan den växte fram i. Fenomenet utgjordes av en mängd *olika* inslag, en blandning av religiösa och filosofiska strömningar som kommit samman i en stor smältdegel och resulterat i gnosticism.²⁴ Gnosticism var för Harnack en form av kristen heresi som influerats av många utomstående faktorer: av judendom och i synnerhet hednisk religion och filosofi. Harnack var en stor motståndare till katolicismen och menade att den tidiga kyrkans budskap också påverkats av en heterogen hellenistisk kultur vilket resulterat i katolska kyrkans framväxt, men vad han ansåg var ett överdimensionerat ritualfokus. Protestantismen som växte fram under 1500-talet var ett försök att återgå till den ”rena” kristendomen innan den påverkades av ”icke-kristna” fenomen under hellenismen. Det här essentialistiska sättet att närma sig religion har kritiserats mycket under modern tid, perspektiv som dagens religionsvetare och historiker som studerar så kallade gnostiska texter mestadels övergett.²⁵ Religiösa fenomen växer inte fram i vakuum, och definitioner av religioner kan inte – i alla fall om man vill studera religion på ett vetenskapligt sätt – tänkas representera rena universella kategorier.

Även om framsteg gjorts inom studiet av världens stora religion var studiet kring gnosticisomens natur länge eftersatt. Fenomenet porträtterats på ett schablonartat sätt. Källorna till gnosticismen var länge endast kyrkofädernas beskrivningar och de skildrade sina motståndare på ett negativt sätt, vilket formade den moderna diskursen om gnosticism. Gnosticismen kopplades till ett förakt för världen och kroppen, eftersom flera så kallade gnostiska system skildrade det materiella kosmos och skapelsen som en lägre form av tillvaro. Källorna har de senaste tiden blivit fler sedan fyndet av Nag Hammadi-texterna år 1945. Ett 50-tal koptiska texter påträffades i Egypten författade av grupper och individer från andra århundradet och framåt med så kallade gnostiska böjelser. Dessa texter med gnostiska motiv intresserade uppenbarligen munkarna i den begynnande monasticismen, eftersom det är i klostervärlden som de koptiska Nag Hammadi-texternas kopierades och användes.²⁶ Trots att källorna blivit fler och att allt tyder på att kyrkofädernas beskrivningar inte stämmer lever bilden kvar, om gnostiker som människor som tog avstånd från samhället. Fortfarande idag används begreppet gnostiker på detta sätt av moderna teologer, som en arketyper för ”den andre”.²⁷

En annan beteckning som kopplats till gnosticismen är ”dualism” eftersom en distinktion kan skönjas i flera av källorna mellan kosmos och en högre och förfinad tillvaro, mellan en skapargud och en transcendent Gud. Det här är också en benämning som används på Stagnelius. Religionshistoriker under sekelskiftet 1800–1900 – med den tyska filologen Richard Reitzenstein i spetsen – knöt dualistiska världsåskådningar till ”österländska” influenser. Dualismen spårades specifikt till ”mazdaismen” som kallats världens äldsta monoteistiska religion (mer känd idag som zoroastrism). Det står klart, bortom rimligt tvivel, att zoroastrismen faktiskt influerat judendomen, men vissa menade att även gnosticismen hade sin grund i den persiska religionen.²⁸ Andra forskare menar dock att det var i mysteriereligionerna som grogrunden för gnosticism hittas,²⁹ exempelvis bacchusmysterierna, mithraskulten, kulten kring den egyptiska gudinnan Isis och inte minst mysterierna kring modergudinnan Kybele. Deltagande och initiation i mysteriekulterna var frivillig och gick i stor utsträckning ut på att söka beskydd hos och individens förening med det gudomliga. I vissa fall handlade det till och med om människans gudomliggörande, en idé som knutits till gnosticismen.³⁰ Bland annat orfismen – en av de tidigaste mysteriereligionerna – har räknats som direkt föregångare till idéer som ligger till grunden för gnosticism.³¹

Den tyske filosofen och historikern Hans Jonas spårade å sin sida gnosticisomens ursprung till tanken om ett avskiljande mellan den högste guden och skapelsen, vilket Jonas såg som essentiellt för gnosticismen. Idén föddes under de första två århundrandena i kölvattnet av de stora vetenskapliga, religiösa och geopolitiska landvinningar och förändringar som ägt rum efter Alexander den store. Jonas menade att dessa landvinningar lett till att den hellenistiska människan exponerades för en känsla av obetydlighet och litenhet i en snabbt växande värld. Enligt Jonas befästes en existentiell kris i medelhavsområdet, och han tolkade gnosticismen som ett försök att bemöta en växande känsla av alienation under hellenismen.³² Den tyske filosofen Martin Heidegger hade varit Jonas stora förebild och lärare, och det är uppenbart att han påverkats starkt av 1900-talets existentialism.

Problemet med alla dessa texter om gnosticisomens ursprung är att de flesta och tidigaste källorna vi har tillgång till idag, som exempelvis Nag Hammadi-texterna, utan tvekan har sin grund i judiska och kristna idékomplex.³³ Trots det kommer vi sannolikt aldrig hitta den ”ursprungliga” gnostiska grundmyten, än mindre avgöra exakt i vilka ifall den har sin upprinnelse i

förkristna religioner eller om den främst bör klassas som judisk eller kristen. Dagens forskare har i stort sett gett upp sökandet efter gnosticisms ursprung och allt fler argumenterar dessutom för att termen har en del avgörande analytiska svagheter som gör den direkt obrukbar i detaljerade studier.

Michael A. Williams är pionjären för detta synsätt som har många anhängare idag. Han har visat att källorna inte stödjer det som termen gnosticism ofta fått representera, såsom dess tänkta dualism, doketism, den antikosmiska andan eller ointresset för moraliska frågor som skulle leda till en böjelse för radikal asketism eller libertinism. Termen gnosis verkar inte ens vara särskilt framträdande i de texter som klassats som gnostiska, och inte heller anses kunskap frälsande på det sätt många trott. Klichéerna saknade stöd i källorna och var uppdiiktade eller överdrivna av kyrkofäder som sökte underminera sina meningsmotståndare. Williams åskådliggjorde detta. Vidare har Karen King visat att termens skevhet inte bara har sitt ursprung i hur antikens here-siologer porträtterade så kallade gnostiker utan att termen gnosticism sedan 1700-talet och framåt främst använts som ett slagträ i apologetiska debatter, snarare än betecknande något med historisk bäring. Termen har varit så förknippad med ”den andre”, det heretiska, att den inte gått att använda på ett adekvat och värdeneutralt sätt, menar King. Den svenske forskaren Petter Spjut har undersökt hur termen använts i svensk opinionsbildning och han visar hur företrädare för så vitt skilda grupper som Svenska kyrkan, Katolska kyrkan och Livets ord alla har anklagats för att vara gnostiker.³⁴ I teologiska och ideologiska meningsutbyten förekommer termen som något förkastligt, en avart som smutsat ner något som annars skulle varit rent. Detta sker fortfarande och av välmeriterade skribenter och akademiker.³⁵

Dessa argument måste tas i beaktande om man ska kunna applicera termen utan att dras in i otydlighet och skeenden som endast har sin grund i polemiska överdrifter och ibland rena påhitt menade att smutskasta en ideologisk motståndare.

Det finns dock fortfarande ett värde i termen om man har som syfte att beskriva och bättre förstå delar av den antika idévärlden. Det säkraste och mest träffande är att då föreställa sig fenomenet som en slags världsbild som växte fram och anammades bland många olika grupper och individer, en världsbild där skapargud och högsta gud inte ansågs vara samma person, en världsbild där människans egentliga hemvist ansågs vara den högsta Gudens sfär. Om man sedan vill gå vidare och använda termen som ett analytiskt

verktyg så är det klokast att utförligare låta definiera denna världsbild, förslagsvis på följande sätt:

Tanken att...

- (1) skaparguden skiljs från en sann transcendent Gud;
- (2) människans egentliga natur är den andliga livsgnistan som finns i kroppen, en gnista som har sitt ursprung i det transcendentas ljusets Gud;
- (3) människans andliga natur har hamnat i den kosmiska tillvaron på grund av en nedåtgående evolution som kulminerar i kosmos och materiens formande;
- (4) kosmos och människans kropp formas av en skapargud, ibland kallad *demiurgen* (hantverkaren), ofta tillsammans med hans underänglar;
- (5) tillvaron i kosmos befolkas och kontrolleras delvis av lägre änglar och kosmiska andemakter som utövar ett inflytande över människan på olika sätt.

Dessa fem punkter kan sägas utgöra ett kondensat av tankegångar som återfinns hos olika grupper, texter och individer under antiken. Detta är inte idéer som är väsensskilda från kristendomen (eller judendomen för den delen), utan som växte fram inom kristenheten men som av olika anledningar förlorade i popularitet under århundradens lopp. De går inte heller att härleda till en grundare eller specifik ursprunglig tradition. Det rådde stor mångfald bland de grupper och tankeströmningar som idag förknippas med termen. Men om man definierar termen först – om man använder den värdeneutral och inte som ett slagträ i apologetiska strider – och dessutom är medveten om dess begränsningar så hävdar jag att den kan ha ett värde och användas för att peka ut en specifik världsbild som var populär under antiken.

Låt oss nu se på vilket sätt termen används inom Stagneliusforskningen och på vilket sätt det påverkat synen på Stagnelius författarskap.

Hur termen gnosticism använts inom Stagneliusforskningen

Böök är den levnadstecknare och redaktör som förmodligen spenderat mest tid med att studera Stagnelius liv och verk. Han identifierade Valentinus teologi som Stagnelius främsta gnostiska inspiration.³⁶ Valentinus var en populär teolog och psalmskrivare verksam vid andra århundradet. Innan Stagnelius tog till sig Valentinus gnosticism ska han redan varit djupt inspirerad av en

generell gnosticism, menar Böök. Som vi redan sett, vilket även kommer att visa sig vara fallet inom Stagneliusforskningen i stort, så är ”dualism” ett av de vanligaste karaktärsdragen förknippad med gnosticism. Böök verkar helt enkelt använda termen ”gnostisk” som en synonym för dualism, ibland mer preciserad till en nyplatonisk världsbild, alltså tanken att en slumrande själ fallit i glömska i materien. Om själen bara kommer till insikt så kommer den sakta börja söka sig tillbaka till den gudomliga andevärlden. Böök menar att Stagnelius, efter sitt generella intresse för denna dualism, ”anslutit sig till den Valentinska spekulatjonen” och färgar sedan den övergripande nyplatoniska världsbilden med himlavarelser kallade eoner.³⁷ Detta ska han tagit från Valentinus.

Den senaste tidens forskning kring Valentinus har visat att vi inte kan tillskriva Valentinus egen hand mer än några få textfragment, utspridda i Klemens och Hippolytus skrifter. Ur dessa kan man svårligen få fram en klar teologi eller världsbild.³⁸ Ironiskt nog är valentinianismen en av de tidiga kristna traditioner som inspirerades av så kallade gnostiska tankeströmningar som inte var dualistisk, det vill säga som inte ansåg att den högsta guden stod i motsats till skapelsen utan tvärtom, instigerat den med sin goda vilja.³⁹ Stagnelius läste alltså inte Valentinus själv.⁴⁰ Vi kan naturligtvis inte klandra Böök för att inte ha läst de senaste forskningsrönen kring Valentinus, som publicerades många år efter hans död. Böök följer 1800- och det tidiga 1900-talets tidstypiska teologiska och religionshistoriska trenden gällande synen på ”gnosticismen” när han applicerar den på Stagnelius. Termen används allt för brett, otydligt, och emellanåt pejorativt.⁴¹

Fler av Stagnelius uttolkare, såsom Roland Lysell och Sven Cederblad, citerar Amandadikterna, eller senare dikter såsom ”På smaragdegrunden” eller ”Hvad suckar häcken?”, som begynnelsen för Stagnelius utvidgad ”fantasivärld” (se ovan för citat från diktern).⁴² Men vad som är gnostiskt i dessa dikter lämnas utan närmare beskrivningar. Det är därför svårt att urskilja Stagnelius gnostiska intressen från andra intressen som hans levnadstecknare kopplat till honom, såsom nyplatonismen⁴³, manikeismen⁴⁴, mandeismen⁴⁵, pytagoreismen⁴⁶, och kristen mystisk⁴⁷. Flera forskare har försökt, precis som Böök, identifiera upphovet till Stagnelius intresse för dessa motiv. Cederblad har framfört tanken att Stagnelius intresse för gnosticismen främst var inspirerad av samtida nyromantik, och fokuset på österländsk filosofi som den sprudlade av.⁴⁸ Albert Nilsson lyfter fram Böhmes teosofi som inspirationskälla, en tankevärld som överensstämmer på vissa motiv i Stagnelius

diktning.⁴⁹ Swedenborg har också lyfts fram som en möjlig bakgrund till Stagnelius gnostiska stil.⁵⁰ Men eftersom det aldrig blir klart exakt vad dessa forskare menar med gnosticism är det inte konstigt att man inte heller lyckas hitta upphovet. Frågan förblir ouppklarad.

Ett av de få verk (i tre volymer) som utgavs under Stagnelius livstid, *Liljor i Saron*, dedicerades till Matthias Norberg, översättaren av mandéernas heliga text *Ginza Raba*. Redan de allra tidigaste Stagneliustolkarna var övertygade om denna texts inverkan på Stagnelius diktvärld.⁵¹ Återigen, *Ginza Raba* var gnostisk, precis som Stagnelius dikter, med betydelsen *dualistisk*.⁵² Inom mandéismen är Johannes döparen och dopet centralt i kulten och de ställer materia mot ande, ljus mot mörker, gott mot ont. *Ginza Raba* består av en mängd olika slags texter: liturgiskt material, astrologiska beskrivningar, hymner, teologiska överläggningar och mytologiska spekulationer över människans tillblivelse. Dikterna i *Liljor i Saron* uppvisar dock kännedom om traditioner som verkar varit än mer påtagliga för honom än en allmän dualistisk hållning mellan materia och ande (som går att hitta överallt i västerländsk litteratur och som inte kan sägas vara något väsensskilt för gnosticismen). Stagnelius beskriver hur själen, även kallad Anima, fastnat i ”verldsfurstens harem”, och längtar till *pleroman* (fullheten).⁵³ Världsfursten, även titulerad *demiurgen*, och *pleroman*, är termer som inte omnämns i *Ginza Raba*.⁵⁴

Den forskare som framhållit Stagnelius gnostiska ådra tydligast är religionshistorikern Geo Widengren.⁵⁵ Widengren ansåg att *Ginza Raba* var central för Stagnelius. Han var också den som kom närmast en tydlig begreppsbenämning gällande gnosticismen och dess relation till Stagnelius. Han skriver att ”det typisk[t] gnostiska” är tanken att ”frälsaren nedstiger i materien bundna och slumrande själakollektiv (Själen), väcker det, erinrar det om dess höga bestämmelse och medför det tillbaka till dess plats.”⁵⁶ Widengren, som fått stöd av Jonathan Peste, lyfter fram mandéismen som en viktig inspirationskälla.⁵⁷ Till skillnad från Böök och andras användning av termen blir skillnaden till nyplatonismen tydlig hos Widengren. Inom gnosticismen, menar Widengren, närde man uppfattningar att människan kunde komma till insikt genom att frälsas av en gudomlig frälsargestalt. Detta tog nyplatoniker strikt avstånd ifrån. Gnosticismen är ett av de två ben som hela Stagnelius ”särpräglade fromhetstyp”⁵⁸ består av, det andra är den katolska sakramentalismen, menar Widengren:

Denna katoliserande sakramentsuppfattning bygger liksom den gnostiska religiositeten på urgamla orientaliska mytiska föreställningar. Men medan det gnostiska motivet ytterst stammar ur den indoiranska religionsfilosofiska spekulationen, kan den sakramentala fromhetens temata Kristus – livets Träd och Kristus – Livets Vatten utan svårighet härledas ur den främre-orientaliska religionen med dess starka kultiska inriktning och dess handfasta realism.⁵⁹

Men trots att Widengren preciserar vad han menar med gnosticism så blir definitionen så bred att termen lämnas analytiskt verkningslös. Det som Widengren identifierar som gnosticisms kärna liknar det Böök syftar på när han använder termen, alltså tanken att en gudomlig frälsare skickats för att frigöra anden från jordelivet. Men samma tanke hittas bland annat hos Paulus.⁶⁰ Men utökar man begreppet till att inkludera de fem karaktärsdragen jag skisserade ovan kommer man möjligtvis än närmare.

Vägar framåt och vad "gnosticismen" har gjort med Stagnelius eftermäle

Så här långt kan vi se att det sätt på vilket termen applicerats på Stagnelius diktning hittills inte skänkt någon stor analytisk klarhet. De försök som gjorts att söka efter en specifik gnostisk tradition att knyta Stagnelius specifika stilistik till har inte heller burit frukt. Stagnelius kan svårigen sägas vara begränsad till eller i huvudsak inspirerats av en specifik skolbildning, såsom valentinianismen eller mandéismen. Men det är utan tvekan så att Stagnelius inspirerats av antika traditioner, som till exempel de som återges av Irenaeus, och som ägnade sig åt protologiska spekulationer och som adopterat en världsbild av den sort som jag beskrivit i de fem punkterna ovan. Inte minst i *Liljor i Saron* visar Stagnelius hur denna världsbild utgör en obestriddbar kuliss för flera av verken.⁶¹ Jag är dock skeptisk till att ur en diktares samlade verk försöka konstruera en enhetlig teologi eller filosofi, såsom Widengren försökte med Stagnelius. Det är förmodligen lämpligast att applicera termen på ett flytande sätt som en möjlig fond Stagnelius använde sig av i sina dikter och litterära verk. Om termen ska användas på detta öppna och inkluderande sätt, för att peka ut en populär antik idévärld, måste man vara varse om att inte föra med sig termens negativa och vilseledande

konnotationer och låta dem fördunklas och Stagnelius författarskap. Än så länge har vi endast studerat de fall där begreppets otydlighet försvårat diskursen kring Stagnelius verksamhet. Avslutningsvis ska vi se några exempel på hur termens anknytning till irrläror och heresi varit direkt vilseledande för förståelsen av Stagnelius verksamhet.

Utän en tydlig definition är det lätt att ohistoriska och apologetiskt stoff följer med användningen av termen gnosticism. Både gnosticismen och Stagnelius har kallats, ibland anklagats, för att vara synkretistiska, till och med ”i en extrem bemärkelse”.⁶² Den del av Stagnelius diktning som ansetts gnostisk framställs ibland som något apart, i bästa fall, i värsta fall något problematisk och farlig.⁶³ Detta är obönhörligen ett resultat av att värderande omdömen följt med i användningen av termen. Horace Engdahl skriver att det ”ökar läsningens behag” att ”rekonstruera Stagnelius gnostiska övertygelse”, ”just därför att de är så bisarra och aldrig har varit härskande ideologi någonstans.”⁶⁴ Litteraturkritikern Magnus Ringgren skriver år 2012 om vad en modern läsare kan ta med sig från Stagnelius idag: ”Det är skönheten i språket och vantrivseln i den reellt existerande världen som är viktiga för en modern läsare, inte en inlånad gnostisk teologi som tycks ha som främsta funktion att förklara och dragliggöra ett eländigt liv.”⁶⁵ Engdahl och Ringgren är inte ensamma i att koppla gnosticismen till något främmande, ett generellt förakt för livet i den skapta världen, det är ett grundläggande stråk i det sätt på vilket fenomenet gnosticism framställts historiskt.⁶⁶ Den judiske filosofen och historikern Hans Jonas kallade det en existentiell kris, som ledde till asketism eller antinomianism. Och här hittar vi också en förklaring till Stagnelius intresse för gnosticismen, anser vissa uttolkare av hans diktning. Eftersom han levde ett till synes tragiskt liv – kantad av fattigdom, sjukdom och olycklig kärlek, och eventuellt alkoholism och drogmissbruk – så måste det varit eländet han led av som orsakade hans intresse för den världsfrånvända gnosticismen.⁶⁷ Men en sådan analys är föga träffsäker och måste i slutändan reduceras till ren spekulatio. Om motgångar och svärmod leder till intresse för gnosticismen skulle en stor del av världens diktare kallas gnostiker.

Schabloniseringarna av termen hotar att vilseleda förståelsen av Stagnelius diktning. I Anders Olssons inledning till Svenska Akademiens utgåva av Stagnelius samlade verk skriver han att Stagnelius likt de tyska romantikerna försökte förena ”kristendomen, platonismen och den gnostiska spekulatio-

nen” men att detta skapade ”viss friktion med det gnostiska världsföraktet.”⁶⁸ Eftersom Olsson felaktigt kopplar gnosticisismen till världsförakt är det inte konstigt att det skapar ”friktion” till Stagnelius diktning och andra romantiska diktare som så skickligt framhåller naturens skönhet.

Denna felaktiga användning av begreppet ”gnosticism”, reducerad till världsförakt, grundar sig i termens polemiska bakgrund. Även August Strindberg återgav Stagnelius världssyn som en gnosticisism som gick ut på att ”odelägga det materiella underlaget för att lösgöra det andliga”.⁶⁹ Men Stagnelius religiösa åskådning var troligen mer lik Strindbergs egen, en världssyn som i Strindbergs fall till och med tog väldigt praktiska uttryck i alkemiska försök att renodla det ädla som finns i materien.⁷⁰ Stagnelius såg i materien avspeglningar av den gudomliga formen, en struktur som hade förmågan att skänka även den råaste materia skönhet. Det är högsinnet i det alldagliga som ska begrundas och avnjutas. Stagnelius uttrycker det bäst själv: ”Formen jag älskade blott och formen är Gudomens spegel. Skiljd från materiens slagg evigt han kjusar mig där.”⁷¹ Samma betoning finns i de kristna, judiska och polyteistiska traditioner som kallas gnostiska, som under antiken mytologiserade tanken att själen härrör från en värld bortom kosmos men glömt bort sin gudomliga hemvist på grund av den dagliga ansträngning som avkrävs människan för upprätthållandet av ett drägligt liv.⁷² Att dessa antika traditioner kopplats till ett simpelt världsförakt beror på att kyrkofädernas värderande omdömen lästs okritiskt. Idag har vi tillgång till fler förstahandskällor som gör detta tydligt.⁷³ Om Stagnelius läste kyrkofäderna verkar han dock inte ha begränsats av deras polemiska stil. Hans förmåga att betona det vackra i tillvaron förstärks snarare i ljuset av de kontraster och tillkortakommanden som också fanns däri.

Slutligen: varken de antika gnostiska världsbilderna såsom definierats ovan eller Stagnelius diktning kan reduceras till världsfrånvändhet, trots att det finns motiv i båda som stundtals förbannar jordelivet. Materia är den lägsta formen av tillvaro, för många av antikens tänkare och teologer (inte bara de som kyrkofäderna attackerade), och verkar även vara så för Stagnelius.⁷⁴ Inom de många antika traditioner som kallas gnostiska är materia sällan av ondo utan innehåller potential för njutning och skönhet. Det är i lidande och tillvarons brister som möjlighet att identifiera det goda blir som tydligast. Inom antikens många gnostiska traditioner fanns det utrymme för själen att dra lärdomar av livet i kosmos, livserfarenheter som inte kunde

simuleras på något annat sätt, inte ens i den andliga tillvaron i himlen. Något liknande finner vi hos Stagnelius. Lennart Sjögren skriver att när Stagnelius samtidigt ”gör sig till representant av en gnostisk människosjäl grymt infångad i materien, beskriver han också denna materia på ett så smäktande sätt att man som läsare formligen håller andan inför allt det ambrafärgade, rosendoftande och smaragdgröna som det jordiska fångelset har att bjuda på.”⁷⁵ Sjögrens fina beskrivning dikotomiserar dock gnosticism med uppskattningen för det vackra i materia. För att termen gnosticism ska bidra till förståelsen av Stagnelius bör vi först koppla loss den från dessa felaktiga associationer som härstammar från de antika heresiologernas polemik. Vi bör definiera begreppet innan applicering och jag har här gett ett förslag på hur en definition av gnosticism skulle kunna se ut, en definition som inte gör våld på de antika källorna men ändå ringar in en spännande del av antikens idévärld, tankegods som lade grunden för flera av Stagnelius verk.

Noter

- 1 Tack, Simon Sorgenfrei, för dina värdefulla kommentarer på ett tidigt utkast till artikeln.
- 2 Det finns en rad fullgoda Stagneliusbiografier, men för en behjälplig översikt som efterföljs av en uttömmande litteratur och källförteckning över det senaste århundradenas Stagneliusforskning, rekommenderas Roland Lysell, ”Stagnelius, Erik Johan”, i Åsa Karlsson (red.), *Svenskt biografiskt lexikon* 33 (2007–2011), s. 138.
- 3 Oloph Bexell, *Biskop Stagnelius: Inte bara fader till en skald*, Borgholm 2014.
- 4 Gustaf Henrik Mellin spekulerar år 1833 om att Stagnelius rökte opium (*Svenskt Pantheon* 1833, s. 96). Det har också spekulerats om att Stagnelius drabbats av någon form av galenskap under senare delen av sitt liv. Olle Holmberg, ”Stagnelius’ sjukdom”, *Samlaren* 1933, s. 167–178. Litteraturvetare har beskrivit Stagnelius gnostiska dragningar som bisarra och som kopplade till senare delen av sitt liv, och kanske kan denna syn på gnosticismen bidragit till många obekräftade hypotesen om Stagnelius. Detta är dock ännu bara en spekulation, från min sida denna gång, men det är slika kopplingar som denna artikel söker motverka.
- 5 Den studie som på ett signifikant sätt bidragit till att datera flera av Stagnelius dikter är Albert Nilssons studie som spårat förändringar i stavningen i Stagnelius dikter och jämfört dem med de förändringar som sker i stavningen på de kansliärenden Stagnelius förvärvsarbetade med, ärenden som är daterade. Albert Nilsson, *Kronologien i Stagnelius diktning*, Stockholm 1926.

- 6 För mer om Stagnelius ungdomsdiktning, se Fredrik Böök, *Studier i Stagnelii ungdomslyrik*, Uppsala 1911. För kärleks- och erotikmotiv hos Stagnelius, se Staffan Bergsten, *Erotikern Stagnelius*, Lund 1966.
- 7 Roland Lysell, *Erik Johan Stagnelius: Det absoluta begäret och själens historia*, Stockholm 1993, s. 23–57.
- 8 Lysell, *Erik Johan Stagnelius*, 109.
- 9 Lysell, ”Stagnelius, Erik Johan”, 138.
- 10 Fredrik Böök (red.), *Stagnelius samlade skrifter 1–5*, Stockholm 1911–1919, vol. 2, s. 88.
- 11 Lysell, ”Stagnelius, Erik Johan”, 138.
- 12 Böök, *Stagnelius samlade skrifter*, vol. 5, s. 51, s. 93; Sven Cederblad, ”Stagnelii panteistiska Kristusuppfattning”, *Sammlaren* 38 (1917), 97–136.
- 13 Stagnelius, *Samlade skrifter*, vol. 2, s. 144–145.
- 14 Ur första raden i dikten Fången. Böök, *Stagnelius samlade skrifter*, vol. 2, s. 277.
- 15 Sven Cederblad, *Studier i Stagnelii romantik*, Uppsala 1923, s. 275, s. 286–287.
- 16 Geo Widengren, ”Gnostikern Stagnelius”, *Sammlaren* 1944, s. 115–178.
- 17 Jan Olov Ullén, *Erik Johan Stagnelius*, Stockholm 2003, 10–11. Exakt vad i Stagnelius diktning som påminner om Pytagoras världsbild är för mig oklart. Det som Ullén beskriver i den kontext där han kallar Stagnelius världsbild för pytagoreisk är den generella *ptolemaiska* världsbilden som är gällande under större delen av senantiken.
- 18 Lysell, ”Stagnelius, Erik Johan”, 138.
- 19 Denna del består av utdrag, i omarbetad form, från kapitel 2 i Paul Linjamaa, *Valentinianernas evangelium*, Lund 2017.
- 20 För mer om Paulus användning av termen *gnosis* se Elaine Pagels, *The Gnostic Paul*. Philadelphia, 1975; eller kapitel 1 i boken *Paul and Gnosis*, redigerad av Stanley E. Porter och David Yoon. Leiden, 2016. Här diskuteras dessutom andra relevanta kunskapstermer och inte bara *gnosis*. För insikter om kunskapsbegreppets betydelse för tidiga kristna, se boken *Soteria och gnosis. Frälsning och kunskap i den tidiga kyrkan*, redigerad av Benjamin Ekman och Henrik Rydell Johnsén, Lund 2012.
- 21 Marvin Meyer, *The Gnostic Bible*, Boston 2009.
- 22 Se Olof Andréns översättning av delar av Irenaeus *Mot heresierna*, Lund 2016.
- 23 Adolf von Harnack, *History of Dogma* vol. I (New York: Dover Publishing, 1961 [1894]), 226.
- 24 Jag har diskuterat problemen med att klassa specifika religiösa fenomen som synkretiska och specifikt hur gnosticism ofta har definierats på detta sätt och därigenom ställts emot sann kristendom som istället har en ren ”essens”. Se min text ”Gnosticism as Inherently Syncretistic? Identity Constructions among Ancient Christians and Protestant Apologetes”, i boken *Theological and Philosophical Responses to Syncretism*, redigerad av Mika Vähäkangas och Patrik Fridlund, Leiden

2017. Se också Petter Spjuts artikel, ”The Protestant Historiographic Myth and the Discourse of Differentiation in Scholarly Studies of Colossians”, *Svensk exegetisk årsbok* 80 (2015), s. 169–186.
- 25 Se bland annat Jonathan Z. Smith, *Drudgery Divine: On Comparison of early Christianities and the Religions of Late Antiquity*. Cambridge 1990; och ”The Construction of Religion as an Anthropological Category”, kapitel 1 i Talal Asads bok *Genealogies of Religion*, London 1993.
- 26 Michael A. Williams har också visat detta tydligt i sin bok *Rethinking ”Gnosticism”: An Argument for Dismantling a Dubious Category*, Princeton 1996.
- 27 Senast i antologin *Paul and Gnosis*, (red.) Stanley E. Porter och David Yoon, Leiden 2016.
- 28 Teologiska likheter som judendomen har med zoroastrismen inkluderar följande: synen på att det finns ett liv efter döden; eskatologi (tankar om sluttiden) och apokalyptiken (tankar om hur livet i himlen eller helvetet ser ut); en domedag då ens liv döms och de dödas kroppsliga uppståndelse; återkomsten av en frälsare i sluttiden, som också bringar det tusenåriga riket. Detta kan te sig banalt idag men faktum var att många av dessa fenomen inte förekom innan zoroastrismen och judendomen. Se till exempel diskussionerna i Michael Stausbergs bok *Zarathustra och zoroastrismen*, Nora 2005.
- 29 Mest nyligen av April DeConick, *The Gnostic New Age: How a Countercultural Spirituality Revolutionized Religion from Antiquity to Today*, New York 2016.
- 30 Se bland annat diskussioner om detta i Jonathan Z. Smiths bok *Drudgery Divine: On the Comparison of Early Christianities and the Religions of Late Antiquity*, Chicago 1990.
- 31 Se Einar Thomassen, ”Gnostics and Orphics”, i boken *Myths, Martyrs, and Modernity*, (red.) Jitse Dijkstra, Justin Kroesen, och Yme Kuiper, Leiden 2010, s. 463–473. Thomassen jämför speciellt med valentinianismen såsom den är representerad i Flavia Sofis gravmonument.
- 32 Se till exempel E. R. Dodd, *Pagan and Christian in an Age of Anxiety*, Cambridge 1965.
- 33 Birger Pearson och Simone Petrement representerar var sin sida av debatten om huruvida gnosticismen först utvecklades av kristna eller judar. Båda har ansetts ha bra och övertygande argument vilket under en tid resulterade i uppkomsten av två skolbildningar bland forskare. Simone Peterment menade att det var osannolikt att en jude skulle vända Gamla testamentet ryggen och läsa guden porträtterad där som en lägre form av gud. Jesu offerdöd sammantaget med de negativa omdömen av kosmos och dess makter som ibland omnämns i Nya testamentet – hos Paulus och Johannes till exempel – möjliggjorde att en åtskillnad kunde växa fram mellan skapargud och högsta gud, menade Petrement. Eftersom Jesus representerade en ny frälsargud kunde fokus då skiftas bort från Jahve, vilket tillät en radikal omtolkning

- av honom som negativ demiurg. Detta var Petrements argument för att se på gnosticismen som framvuxen ur kristendomen. Pearson kontrade genom att påminna om att flera av de tidigaste myterna vi har tillgång till – som till exempel myten tillhörande ”massan av gnostiker” Irenaeus beskriver i slutet av bok I i *Mot heresierna* – inte handlar om Jesus alls. Pearson menade istället att allt som krävdes för att en jude under antiken skulle ifrågasätta att skaparguden i Gamla testamentet var den främste guden var anammandet av en platonisk världssyn där idévärld och materia skiljts åt. Gnosticismen växte först fram bland platonska judar, menade Pearson. Robert M. Grant har argumenterat liknande, se hans *Gnosticism and Early Christianity*, New York 1959, där han menar att gnosticism härstammar ur judisk apokalyptik.
- 34 Petter Spjut, ”Polemisk etikett eller saklig beteckning?”, 169–186.
- 35 Mest nyligen, men säkert i all välmening, av skribenten och tillika professorn i kyrkohistoria Joel Halldorf, som skriver angående debatten som följde Elisabeth Ohlson Wallins omtalade altartavla Paradiset som bland annat skildrade homosexuella par som åt från kunskapens träd: ”En gnostisk bild med hbtq-personer motverkar sitt syfte, eftersom den sänder budskapet att det inte finns plats för dem i kyrkans tradition.”, *Expressen* 12 december 2019. Här framställer han gnosticismen som något väsensskilt från kristendomen, tvärt emot all forskning i ämnet de senaste 40 åren.
- 36 Fredrik Böök, *Stagnelius: Liv och dikt*, Stockholm 1954, s. 140.
- 37 Böök, *Stagnelius samlade skrifter*, vol. 5, s. 151.
- 38 Kyrkofäderna säger sig beskriva Valentinus teologi. Men faktum är att de snarare beskriver de läror som tillhörde teologer som kyrkofäderna identifierade som Valentinus efterföljare. Några officiella lärjungar hade Valentinus dock inte. Han inrättade inte heller någon organiserad skolbildning. Även om det är möjligt, kanske till och med troligt att Stagnelius läst Irenaeus – speciellt med tanke på att hans far skrivit en avhandling om Irenaeus – kan man inte påstå att han flöjde det valentinianska systemen som Irenaeus beskriver mer som inspiration för generella motiv och terminologi. Christoph Marksches, *Valentinus Gnosticus? Untersuchungen zur valentinianischen Gnosis mit einem Kommentar zu den Fragmenten Valentins*, Tübingen 1992; Linjamaa, *Valentinianernas evangelium*, s. 77–102.
- 39 Linjamaa, *Valentinianernas evangelium*.
- 40 Även Lysell, den i vår generation som kanske studerat Stagnelius noggrannast, avfärdar Valentinus som Stagnelius främsta inspirationskälla i sin senare diktning. Han skriver att Stagnelius ”omdefinierar” två viktiga ”gnostiska” gestalter på ett sätt som inte stämmer med Valentinus teologi, och att det därför inte kan vara Valentinus som inspirerat till Stagnelius ”kristen-gnostiska” världsbild. Trots att Lysell brister i denna analys, eftersom han inte skiljer mellan Valentinus och de som senare knyts till honom (ofta på osäkra och polemiska grunder) så har han rätt i att Stagnelius knappas adopterat en ”valentiniansk” världsbild. Roland Lysell, *Erik Johan Stagnelius: Det absoluta begäret och själens historia*, Stockholm 1993.

- 41 Den Valentinianism som Irenaeus beskriver är oerhört teknisk och Stagnelius följer den knappast på något systematiserat sätt. Dock är det mycket möjligt att han inspirerats av flera drag i världsbilden som Irenaeus beskriver och knyter till valentinianerna. Ptolemaios är den kristna teologen vars protologi Irenaeus beskriver utförligast, och den kan sammanfattas på detta sätt: Gud Fadern, ibland kallad bythos, djupet, är alltets upphov. Först finns bara Fadern och Tystnad. Ur Tystnaden genererar Fadern en tanke som tar liv. Dessa två, Tanke och Liv, skriker till verket och producerar ytterligare två urprinciper (även kallade eoner): Sanning och Ord (logos). Paret Människa och Kyrka skapas. De åtta första eonerna kallas ogdoaden (det åttonde) och är det översta skiktet av pleroman (fullheten), Faderns himmelska boning. Ytterligare två skikt skapas under ogdoaden, en bestående av tolv och en av tio eoner. Totalt bestod pleroman av trettio eoner. Det materiella kosmos tillblivelse sker efter att den yngsta eonen, Visheten (sophia), försöker begripa och omfatta Fadern. Detta är en omöjlighet och leder till att åtrå föds. Denna åtrå, också kallad Sofia den Lägre, är utan en partner och får inte plats i pleroman och börjar då själv en skapelseprocess. Processen resulterade i något som blev mindre perfekt: Hantverkaren (demiurgos). Denna lägre varelse förstod inte sin underordnande ställning men hade en del av sin moders kraft i sig och skapade kosmos, samt änglar att tjäna honom, som en spegelbild av det som fanns i pleroman. Demiurgen och hans underänglar fortsätter skapelseprocessen och formar människan. Demiurgen blåser in en livsande i den första människan. Denna livsande härstammar ursprungligen från Demiurgens moder Sofia den Lägre, som i sin tur ärvt gudomlighet från pleroman. Människans livsgnista gudomlig och hör hemma i pleroman. För att pleroman ska bli enhetlig igen skickas en frälsare för att återuppväcka den gudomliga gnistan som fallit i sömn i kosmos på grund av avlägsenheten från Fadern.
- 42 Böök, *Stagnelius samlade skrifter*, vol. 5, s. 51, s. 93; Sven Cederblad, "Stagnelii panteistiska Kristusuppfattning", *Samlaren* (1917), s. 97–136.
- 43 Ur första raden i dikten Fängen. Böök, *Stagnelius samlade skrifter*, vol. 2, s. 277.
- 44 Sven Cederblad, *Studier i Stagnelii romantik*, Uppsala 1923, s. 275, s. 286–287.
- 45 Geo Widengren, "Gnostikern Stagnelius", *Samlaren* (1944), s. 115–178.
- 46 Jan Olov Ullén, *Erik Johan Stagnelius*, Stockholm 2003, s. 10–11. Exakt vad i Stagnelius diktning som påminner om Pytagoras världsbild är för mig oklart. Det som Ullén beskriver i den kontext där han kallar Stagnelius världsbild för pytagoreisk är den generella *ptolemaiska* världsbilden som är gällande under större delen av senantiken.
- 47 Lysell, "Stagnelius, Erik Johan", s. 138.
- 48 Cederblad, *Studier i Stagnelii romantik*, s. 286–287.
- 49 Albert Nilsson, *Svensk romantik. Den platoniska strömningen. Kellgren, Franzén, Elgström, Hammarsköld, Atterbom, Stagnelius, Tegné, Rydberg*. Stockholm 1916,

- s. 230. Även Böök menar att detta inte går att utesluta (Böök, *Stagnelius: Liv och dikt*, s. 325 n. 1). Bland annat sättet på vilket en kvinnlig gudom knyts till himlen och jordens skapelse.
- 50 Carl-Göran Ekerwald, *Stagnelius och Swedenborg*, Borgholm 2001.
Se till exempel första sången i dikten ”Wladimir den Store”, där Livets träd är en viktig symbol för Stagnelius. Flera av de tekniska termer Stagnelius använder finns representerade i de Kabbalistiska trädet, likt grenar av alltets träd, termer som förekommer är Visdomen, Kronan, Seraf, osv.
- 51 Carl Wilhelm Böttiger, *Samlade skrifter, Band 5*, Stockholm 1874, s. 291.
- 52 Men binära förhållanden av dessa slag är knappast något unikt för gnosticismen. Det är snarare en allmänmänsklig egenskap. Detta har kanske tydligast förts fram av lingvister och strukturalister. Se bland annat Claude Levi-Strauss, *The Savage Mind*, Chicago 1962.
- 53 Stagnelius dikt ”Fången”, i Böök, *Stagnelius samlade skrifter*, vol. 2, s. 277–280.
- 54 Även om det finns lägre varelser som kan identifieras som utförande ”demiurgiska” ärenden, finns det inte *en* demiurgkaraktär i texten på det sätt som inom andra antika traditioner såsom de som beskrivs av kyrkofäderna.
- 55 Widengren, ”Gnostikern Stagnelius”, s. 175. Se också hans essä ”Af hundra sidenklutar sammanflikad”, i ...*som solarna väckte till dans: En bok om Erik Johan Stagnelius 200 år*, utgiven av Sällsk. Erik Johan Stagnelii vänner, Borgholm 1993, s. 161–166.
- 56 Widengren, ”Gnostikern Stagnelius”, s. 161–166.
- 57 Widengren, ”Gnostikern Stagnelius”, s. 115–178. Religionshistorikern Jonathan Peste skriver att det endast är hos kyrkofäderna man hittar den ”gnostiska” vokabulär som Stagnelius visar prov på i sin diktning, termer såsom *pleroma* och *achamot* (Pestes exempel), och att det måste varit där han hämtat dem. Jonathan Peste, ”Den eviga gnosticismen: Metodologiska reflektioner utifrån Geo Widengrens läsning av Stagnelius”, *Svensk religionshistorisk årsskrift*, 12, 2013, s. 86. Men det stämmer inte. I Johannesevangeliet 1:16 kan man läsa att det är ur Guds *fullhet* (*pleroma*) människan blir given nåd. Även många av namnen på de *eoner* som Ptolemaios bygger sin himlavärld av förekommer i det fjärde evangeliet (1:14), även om de inte brukas på det tekniska sätt som hos Ptolemaios. Det är genom *Pistis*, tron, som människan uppnår evighet (*aion*) i Logos, kan man sedan läsa i Johannesevangeliet 3:15. I den grekiska versionen av gamla testamentet återges det hebreiska ordet *chokhmöt*, Guds visdom som skapar världen, med ordet *sophia*. I Psaltaren står det om hur Gud skapar allt genom sin vishet (104:24) och i Ordspråksboken kapitel 8–9 personifieras Guds vishet och blir som så en egen individ.
- 58 Widengren, ”Gnostikern Stagnelius”, s. 178.
- 59 Widengren, ”Gnostikern Stagnelius”, s. 175.
- 60 Om dessa teman hos Paulus, se Elaine Pagels, *The Gnostic Paul*, Philadelphia 1975. Den stora förtjänsten i Widengrens artikel är de många och träffsäkra analyser som

- han presenterar av enskilda Stagneliusdiker och de stilmotiv som där framträder, hur de även speglas i antik litteratur, bland annat *Ginza Raba*.
- 61 Se *Liljor i Saron*, i Böök, *Stagnelius samlade skrifter*, vol. 2, s. 251–439.
- 62 Detta skriver Paula Henrikson i sin recension av Göran Häggs *I Världsfurstens harem*, Stockholm 2007, i *Samlaren* (2008), s. 408–412. Se också Paul Linjamaa, ”Gnosticism as Inherently Syncretistic?: Identity Constructions among Ancient Christians and Protestant Apologetes”, i *Theological and Philosophical Responses to Syncretism: Beyond the Mirage of Pure Religion*, red. Mika Vähäkangas och Patrik Fridlund, Leiden 2017, s. 25–40.
- 63 Lysell skriver att Stagnelius tolkade ”gnostiska element med ett traditionellt kristet mönster som raster”. Han skriver också att Stagnelius använder gnostiska termer såsom *pleroma* helt enkelt som synonymer till himlen eller världen ovan. Men eftersom det inte fanns något ”gnostiskt” sätt att bruka termen *pleroma*, som ju också förekommer i Johannesevangeliet som en term på himlen, så är det oklart hur användningen av ordet *pleroma* avspeglar Stagnelius traditionella kristna hållning och inte en gnosticism. Lysell, *Erik Johan Stagnelius*, s. 274.
- Exakt vad Lysell menar med detta är oklart, eftersom de flesta antika former av gnosticism vi känner till var just kristna. Lysell syftar eventuellt på att Stagnelius aldrig gav upp sin kristna tro, trots sina mytologiska intressen, och därför inte strikt kan sägas ha hängett sig fullt åt gnosticismen, som ju är något *annat*. Att ställa gnosticism mot kristendom på detta sätt, och inte bejaka faktumet att gnosticismen var en del av kristendomen, är inget unikt för Lysell. Anders Olsson gör samma sak i inledningen till Svenska Akademiens sammanställning av Stagnelius samlade verk. Olsson, ”Denna fackla är tänd och vad hon funnit är följande[...]”, i Paula Henrikson (red.) *Stagnelius samlade verk*, Stockholm 2013, vol. I, s. x.
- 64 Horace Engdahl, *Årret efter drömmen: Essäer och artiklar 1989–2004*, Stockholm 2009, s. 98. Här behandlar Engdahl, som så många andra, gnosticismen som en monolit. Eftersom han inte förklarar vad han lägger i begreppet så förefaller uttalandet att gnosticismen aldrig varit ”förhärskande ideologi” någonstans synnerligen underligt.
- 65 Magnus Ringgren, ”Stagnelius för nutid och framtid”, *Signum* 2 (2012), s. 54.
- 66 Staffan Bergsten skriver om att Stagnelius diktning att ”Man har karakteriserat Bacchanterna som ett moget och avklarnat verk skrivet i en anda av upphöjd resignation och fyllt av poetisk skönhet. Enkelheten och klarheten i dess bildspråk och stil kontrasterar skarpt mot den tidigare gnostiska diktningens dunkelt sammansatta natur.” Staffan Bergsten, ”Stagnelius’ Bacchanterna”, *Samlaren* (1960), s. 113.
- 67 Ringgren, ”Stagnelius för nutid och framtid”, s. 53–55; Böök, *Stagnelius samlade skrifter*, vol. 5, s. 470–473; Olle Holmberg, ”Stagneliusproblem”, *Samlaren* (1933), s. 156–167.

- 68 Anders Olsson, ”Denna fackla är tänd och vad hon funnit är följande[...]”, i Henrikson 2013, s. x, s. xvi.
- 69 Citatet är taget ur en roman, vilket möjligtvis inte speglar Strindbergs egen åsikt, men i sammanhanget fungerar det väl som en illustration över likheterna i trenden att tolka gnosticismen som simpel världsförakt. Det är Strindbergs roman *Götiska rummet*, fortsättningen på *Röda rummet*, där karaktären Axel E., en åldrad diktare som ligger för döden, berättar om kvalen han lidit under sitt liv då han försökt kontrollera sina sexuella lustar. Det var av Stagnelius som Axel fick ”ett slags förklaring på eländet. Själen var nedkastad i kroppens fångelse, och kunde endast hålla sig fri genom att då och då vräka ett stycke kött åt djuret, i form av offer.” Det här kallar en annan karaktär för ”Axels gnosticism, som han fått av Stagnelius” (August Strindberg, *Götiska rummet*, Stockholm 1921, s. 127, s. 131.
- 70 Henrik Johnsson, *Det oändliga sammanhanget: August Strindbergs ockulta vetenskap*, Stockholm 2015.
- 71 Böök, *Stagnelius samlade skrifter*, vol. 4, s. 381.
- 72 För en utveckling av denna syn på gnosticismen, se Paul Linjamaa, ”Savoring Life with an Unsympathetic World View”, *Numen* 63 (2016), s. 461–482.
- 73 Till exempel de koptiska Nag Hammadi-texterna, tolv papyruskodexar som återfanns 1945 i Egypten och som innehåller en stor mängd kristna texter med motiv som kyrkofäderna bekämpade.
- 74 Se bland annat Stagnelius verk *Liljor i Saron*, i Böök, *Stagnelius samlade skrifter*, vol. 2, s. 251–439.
- 75 Lennart Sjögren, ”Äggskalet”, i *Femton röster om Stagnelius*, red. Jonas Ellerström, Niklas Rådström och Jan Olov Ullén, Stockholm 2010, s. 13.

En indianbok

Rolf Ekman, *Vilhelm Ekelund och Nietzsche* (1951)

Per Erik Ljung

I.

Indianboken

DET ÄR NÅGOT speciellt med återutgivningar. Jag sitter här med fyra stycken. Pratar man om Ekelund kommer man naturligtvis att tänka på den nya utgåva av *Antikt ideal* (1909) som kom ut 1932. Så här skriver han i sitt förord:

Antikt ideal skrefs under åren 1907 och 1908. I denna nya upplaga ha inga ändringar företagits. Synd att ändra i en indianbok tycker jag. Ändringarna, strykningarna och rättelserna, det veta väl de som i den följande tiden intresserat sig för min s k utveckling, äro ju gjorda för länge sen. Ha också framstegen varit skrala, nog måste det erkännas att jag i mina senare skrifter tämligen outtröttligt anställt det ena upptåget efter det andra till att utvidga och fördjupa min utsikt. Och så kunde väl äfven, godhetsfullt betraktad, denna boken duga ungefär så pass litet denna sortens böcker duga till här i världen.

– Pulvis et umbra.

Jan. 1932¹

I det exemplar av boken jag har finns en namnteckning på insidan av omslaget. Erik Lundberg 1940 står det. Kanske var det en ”indianbok” för honom också.

Kritikern och författaren Lundberg är född 1923, så han var 17 år då.² Ekelund säger att boken skrevs 1907 och 1908, det vill säga när han var 27–28 år. I bägge fallen är det tal om unga män, stadda i stark intellektuell utveckling. Frågan är vad man ska lägga i begreppet *indianbok*?

Ett annat exempel är Jesper Svenbro, *Dikten och hantverket – till den gre-*

kiska poetikens ursprung (Faeton 2020), med ett förord, där det berättas om den långa tillkomsten, med en översättning till svenska som var annonserad redan 1978 i Cavefors katalog och en italiensk version som kom 1984. Här är liksom i Ekelunds bok inga ändringar, men författaren har lagt till ett viktigt efterord i form av ett samtal med Mikael Palme som hade stått i *Bonniers litterära magasin* 1976 och publicerats på italienska 1979 i *Dialoghi di archeologia* 1. ”Att avkolonisera antiken – ett samtal om en avhandling” heter intervjun med Mikael Palme. I den nya boken finns ett nyckelordsregister, ett register över viktiga grekiska begrepp och en lång rad översättningar av grekiska primärtexter som inte fanns med i originalet.

På franska har boken också kommit i ny utgåva, *La Parole et le Marbre. Aux origines de la poésie grecque* (Les Belles Lettres / essais 2021) – det var ju så den hette när den kom ut till Jesper Svenbros disputation 1976, med texten signerad Rom 1975. Ett tack till Lars Rydbeck och ett ”Préface à la nouvelle édition” ryms också i den nya utgåvan... där man kan läsa ett slags definition på en indianbok:

Car telle quelle, cette thèse ne peut être pour moi que le lieu où j’ai appris mon métier de chercheur: si c’était à refaire aujourd’hui, j’aurais bien évidemment pu profiter de mon expérience pour choisir d’autres manières de procéder. Cela va de soi. De tels raisonnements hypothétiques ne fragilisent pourtant en rien le livre, témoin d’une aventure intellectuelle que l’on ne fait qu’une fois en la vie.³

I den akademiska indianboken lär man sig sitt ”métier”, det är där den ungdomliga ingivelsen ska växlas in i vetenskapliga banor, i bästa fall också föra en ut på ett intellektuellt äventyr som man bara gör en gång i livet.

Ett sådan äventyr kan anas i Rolf Ekmans *Vilhelm Ekelund och Nietzsche* (1951) som Vilhelm Ekelundsamfundet gav ut på nytt hösten 2021. I den nya utgåvan återges hela texten oförändrad, men med de utförliga tyska Nietzschecitaten på svenska, i nya översättningar från Friedrich Nietzsche, *Samlade skrifter* 1–10 (Symposion 2000–2021).⁴ En ny inledning av Johan Kronquist har tillkommit, men 1951-utgåvans ”Tillägnet och förord” är väl värd att notera. Redan första sidan, efter bokens omslag, men fortfarande i dess *paratext*, dess första sidor innan man ens har nått fram till själva texten och Ekmans inledningskapitel, ger en hel del intressant information och

reser en del frågor. Boken är utgiven på Gleerups förlag i Lund som nr II i *Skrifter utgivna av Vilhelm Ekelund-samfundet* – nr I var Pierre Naerts doktorsavhandling *Stilen i Vilhelm Ekelunds essayer och aforismer* (1949) – och är försedd med en *English summary*. Själv hade Ekman (1921–1982) lagt fram sin avhandling i filosofi, *Fiktionerna i det estetiska livet. En psykologisk-estetisk undersökning i kritisk anknytning till några fikcionalistiska teorier* 1949 och den nya boken innebar i hög grad en satsning av akademiskt slag. Men också en personlig. ”Mitt studium av Ekelunds författarskap började för ungefär tolv år sedan, och vid samma tid fick jag intresse för Nietzsche och för filosofien överhuvud. Min personliga kontakt med Ekelund inskränker sig till några brev (som jag värderar mycket högt) från 1946 till 1948. Min kontakt med hans verk har varit desto intensivare; de har för mig varit av livsavgörande betydelse”, kan man läsa i några rader efter det egentliga förordet som var daterat till Malmö i april 1951. Avhandlingen var tillägnad författarens föräldrar; den nya boken tillägnas minnet av ”en mycket god människa”, Fru Dora Andersson, av allt att döma författarens hyresvärdinna. Också hennes son, stud. Jan Andersson hade varit till stor hjälp. I övrigt tackas Ekmans lärare i filosofi, Alf Nyman och Gunnar Aspelin, båda väl insatta i Ekelunds författarskap, liksom Olle Holmberg och Algot Werin. Arbetet hade blivit granskat på ett litteraturhistoriskt seminarium hos Holmberg hösten 1950, förstår man, och Werin, som då var i färd med sin stora biografi över Ekelund, hade godkänt avhandlingen som ”licentiatspecimen”. Andra som nämns i tacksamma ordalag är K A Svensson, Nils Palmberg – den gången på väg med en större bibliografi över Ekelund – och Claes Schaar, som han har haft givande samtal med. Författaren Gustaf Otto Adelborg inte att förglömma: han hade låtit Ekman ta del av sin omfattande brevväxling med Ekelund. Till sist saluterar tryckaren, direktör Wilhelm Ekström, chef för Skånska Centraltryckeriet. Vi befinner oss mitt inne i den lundensiska litteratur- och lärdomshistorien.

I K A Svenssons *Vilhelm Ekelund i samtal och brev 1922–1949* (1958) kan man notera hur road och intresserad Ekelund var av kontakterna med den unge filosofen.⁵ Ekmans engagemang var uppenbart redan i hans debutbok, *Kulturen och livet. Kulturkritiska reflexioner samt utkast till en kulturfilosofi i särskild anslutning till tankemotiv Vilhelm Ekelund* – utgiven samma år som K A Svenssons *Vilhelm Ekelund – moralisten, kulturkritikern* (1946). Boken uppmärksammades av Knut Jaensson i en upplysande recension av båda

böckerna i *BLM* 1947, där det ungdomliga draget, med ett dristigt tilltaget ämne och en viss yvighet i referenser och ordval hos Ekman sattes i viss kontrast till det mer mogna och didaktiska i Svenssons presentation ("säkert det mest inträngande som skrivits om Ekelund i Sverige, även om man har i minnet vad en Hans Larsson, en Stellan Ahlström och kanske framför allt en Fridegård har publicerat, allt mycket värdefullt").⁶ Svensson var född 1891, Ekman 1921. Några år senare var Bengt Holmqvist mer bekymrad över att bara tre av de 24 uppsatserna i *En bok om Vilhelm Ekelund* (1951) behandlade "systemet" i Ekelunds verk, de andra bestod av "biografiska detaljskisser, minnesbilder uppblandade med s.k. personliga bekännelser" – alltsamman "skälvande knäböjningar, upptändande av rökoffer" och andra försök att göra ämnet "så dunkelt och oåtkomligt som möjligt" i den "Ekelund-kult" som nykritikern Holmqvist tyckte sig se som ett faktum. Ekmans "Ekelund och Valéry" kunde dock passera, liksom Claes Schaars om Ekelund och den anglosaxiska litteraturen och Carl-Erik af Geijerstams analys av några centrala begrepp i författarskapet.⁷

I litteraturen om Vilhelm Ekelund är det lätt att få syn på andra verk av samma "indianboks-"karaktär: böcker som har gripit djupt in författarnas egna liv, samtidigt som de har gett avgörande bidrag till kunskapen om *saken*, i det här fallet ett omfattande, originellt och bitvis svårtillgängligt författarskap. Hela tiden rör det sig om Vilhelm Ekelund *och* – någonting, något som för direkt in i centrum. Först ut var Pierre Naert, med sin avhandling om Ekelunds språk och sättet att ladda enkla ord och begrepp i s k "kryptologismer", i *Stilen i Vilhelm Ekelunds essayer och aforismer* (1949). Nils Gösta Valdéns *Grekiska termer i hos Vilhelm Ekelund* (1961) var helt grundläggande, liksom Sven Lindqvists *Dagbok och diktverk. En studie i Vilhelm Ekelunds Nordiskt och klassiskt* (1966), där arbetssättet, tillkomstprocessen (anteckningar-dagbok-essayer/aforismer), konsten att dikta med namn och citat, sattes i centrum. Mitt eget bidrag blev *Ekelund och – samhället*, i form av publiken, kritiken, den litterära institutionen, i *Vilhelm Ekelund och den problematiska författarrollen* (1980). Så har det gått vidare, med en lång rad djupt engagerade rad med verk om Ekelund *och...* – det existentiella experimentet, den tidiga mysticismen, Hölderlin, Emerson, landskapen, Leopardi...⁸ Ekmans val av just *Nietzsche* som en infart till Ekelund var utan tvekan både dristigt och högst relevant.

Arbetet med boken poängteras inte mycket, utöver några inledande reso-

nemang kring vad det är som skiljer en idéhistorisk studie från en litteraturhistorisk – men spåren av det anar man.

En viss ungdomlig *ingivelse* finns kvar, en nyfiket passionerat förhållande, likaså är arbetssättet lätt att känna igen – att ta sig igenom verket, hela författarskapet, och anteckna efter vissa rubriker eller frågeställningar. Värt att notera är att Ekman rör sig på relativt jungfrulig mark när det gäller att hitta i skrifterna. Något personregister eller någon ordentlig bibliografi fanns det ännu inte, inte heller någon sammanhängande biografi eller tillgång till Ekelunds brev. Intressant är att själva upprättandet av vad man kan kalla en litteraturvetenskaplig *infrastruktur* kring verket kan fungera som inslag i en meritering. Presentationen av det första personregistret säger en del om hur en kollektiv process kunde fungera den gången:

Personregister till Vilhelm Ekelunds skrifter. Utgivare: Lundensiska litteratursällskapet Lund 1962. ”Detta personregister till Vilhelm Ekelunds tryckta författarskap är planlagt av prof. A. Werin vid förarbetet till hans Vilhelm Ekelundmonografi; det har sedan utförts vid Litteraturhistoriska institutionen i Lund. Fil.dr. N.G. Valdén och fil.dr. K.-Å Kärnell har excerperat diktsamlingarna och prosaböckerna 1900–1946 och fil.mag. E. Bergman de postuma böckerna 1953–1957; fil.lic. I. Carlsson har kompletterat och redigerat namnuppgifterna. Fru M. Huldt har gjort utskriften på stencil. Registret tar framför allt upp personnamn (utom diktade gestalter) som uttryckligen nämns, dessutom några namn på litterära verk utan känd författare (t.ex. Eddan). Det förefaller troligt att registret kan ha intresse för en något vidare krets av Vilhelm Ekelundläsare, och det bör bjuda en första hjälp åt Vilhelm Ekelund-forskningen. Det gör däremot inget anspråk på att i sig självt vara en forskningsprestation, även om i en del fall anonyma klassiska citat och allusioner har härletts till någon namngiven författare; för denna del av excerperingen har fil.dr. N.G. Valdén svarat.”⁹

Tjugofem år efter Nietzsche-boken noterar Ekman att situationen är en annan. ”Platons betydelse för Ekelund har varit mycket stor”, skriver han 1976 i sin studie över ”Platon och platonism i Ekelunds prosaböcker”,

– hos honom har han sett samma ’rena öga’ och ’lugna andetag’ som hos Goethe. I det personregister som gjorts upp över Ekelunds skrifter, upptas

två spalter av hänvisningar till PLATON. Ungefär lika mycket får Nietzsche, mer än dessa bara Goethe (fyra). En kort uppsats om Ekelunds relationer till Platon och platonismen måste därför bli föga uttömmande; jag kan bara ta upp några väsentliga sidor, som särskilt intresserat mig (i.ö. finns mycket att hämta i N.G. Valdéns bok *Grekiska termer hos Vilhelm Ekelund*, beträffande termer som 'metron', 'enkrateia' och många andra).¹⁰

Sedan dess har ytterligare två stora register tillkommit. I bokform och tryckt med bidrag från Statens humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsråd kom 1989 den ofta konsulterade *Andar i den Ekelundska sfären. Personregister till Vilhelm Ekelunds skrifter* ut på ellerströms förlag. Nu kunde man komplettera med hänvisningar till Ekelunds postuma verk och olika utgåvor efter 1957, liksom till *Brev I-II* (1968, 1970) och omnämmanden i K.A. Svensson, *Vilhelm Ekelund i samtal och brev 1922–1949* (1958). Registret, med kortfattade biografiska uppgifter byggde på ett specialarbete som Benny Andersson hade ställt samman vid Bibliotekshögskolan i Borås 1983.¹¹

Liksom Ekman har också Sven Lindqvist kommenterat den annorlunda arbetssituationen, som för övrigt liknar min egen under slutet av 1970-talet:

På den tiden fanns ju inga datorer så jag gjorde arbetet för hand. Jag tecknade ner varje ord på ett kartotekskort och genererade på så sätt ett register över Ekelunds samlade verk. Det tog mig två år att gå igenom hela författarskapet. Jag har kvar kartoteket. Ansträngningen kan verka förfelad, med tanken på att man idag kan söka igenom enorma textmängder genom några sekundschnappa knapptryckningar. Men genom arbetet lärde jag mig en systematik och noggrannhet som jag hade stor nytta av när jag skrev mina senare böcker,

berättade Sven Lindqvist för Stefan Jonsson inför den intervjubok den senare ställde samman häromåret.¹²

Med sikte på Ekelunds sätt att använda begrepp och namn tillkom sedan den av Ingrid Schaar redigerade *Konkordans till Vilhelm Ekelunds skrifter* 1–4 (6018 s) 2000, med alla de över en miljon löpande ord som återfinns i författarskapet (inklusive brev och postuma verk) återgivna med så mycket kontext samlad på en rad, att man kan hitta till respektive textställen, liksom frekvenslistor över hela ordförrådet (drygt 69000 olika ord) – ett gigantiskt,

rent av grandios, verktyg för forskning i Ekelunds begreppsvärld, språk och stil.¹³

Några rimliga förbehåll i umgänget med konkordanser formulerades av Jesper Svenbro i den antologi – *Ett nytt språk. Essäer om ord och begrepp hos Vilhelm Ekelund* (2002) – som Ingrid Schaar ställde samman i samband med utgivningen. En konkordans till en författares verk kan ju nämligen "[...] få oss att upptäcka ting som varken författaren eller vi själva skulle ha kunnat föreställa oss utan den" och få oss att glömma den högst rimliga lag för en "läsningens etik" som Svenbro finner i Platons *Charmides* och framför allt *Faidros*: "det är lika illa att blint underkasta sig en text (och bli dess slav) som att förvränga den (och bli dess tyrann)."¹⁴

Så långt om delar av den institutionella inramningen och arbetsprocessen. Vad mer kan hänföras till det som kännetecknar en akademisk indianbok i *Vilhelm Ekelund och Nietzsche*? Till en början några spridda noteringar. Lite ytliga ting, referenser och associationer inne i verkstaden, som vittnar om författarens egna stämningar och hans fynd under arbetet med boken. Hit hör några namn som jag själv stötte på rätt tidigt i mina studier från ht -63 och framåt.

Ekelund kommer egentligen inte med något nytt, säger Ekman i det lilla slutavsnittet "Värderingar", originaliteten ligger i att "han finner den sanna filosofien hos en mängd tänkare från vitt skilda kulturer och tidevarv, hos tänkare som annars i många avseenden är varandra helt olika" (116; löpan- de sidhänvisningar till den nya utgåvan). Och så refererar han till Aldous Huxley som några år tidigare hade skrivit en bok om "den eviga filosofien" – *The Perennial Philosophy* som hade kommit ut i London 1946. Jag mötte den själv sent på 50-talet i *Den oförgängliga filosofin*, som kom ut i svensk översättning av Daniel Andreae 1952. Den handlar om mystik på helt olika håll i världen och ger vinkar om ett sätt – för Ekelund och kanske också för mig – att runda de rent metafysiska frågorna och så att säga gå direkt till ett vardagligt bruk av "den eviga filosofin".¹⁵ En annan sådan referens går till "den modernaste vetenskapliga psykologin", alias amerikanen A.H. Maslow (43), vars begrepp *peak-experience* var *hot stuff* i "Religionshistoria med religionspsykologi", när vi diskuterade fromhetens psykologi och utsikterna att vetenskapliggöra ett sådant studium, i anslutning till Hjalmar Sundéns *Religionen och rollerna – ett psykologiskt studium av fromheten* (1959) och William James, *Den religiösa erfarenheten i dess skilda former. Föreläsning-*

ar hållna i *Edinburgh 1901–1902* (1956). En intressant not (94, med not 343) går också till Georg Lukács och hans marxistiska Nietzsche-tolkning, senare samlad i *Die Zerstörung der Vernunft* (1954). *Förnuftets banemän. Från Nietzsche till Hitler* hette den i svensk översättning (1985).¹⁶ Lukács ville inordna Nietzsche bland det tidiga 1900-talets reaktionära talesmän för *Lebensphilosophie* och Ekman hade läst en berättigad kritik av Lukács i en brittisk bok... ”som om Zarathustra kunde liknas vid ’a Roman soldier capitalist’”, en kritik som lika gärna kunde riktas mot Melker Johnssons *Nietzsche och tredje riket* (1943) och andra; stöd till sin gensaga hämtar Ekman också hos Gunnar Aspelin, i *Historiens problem* (1926). Hela denna debatt – också den editionsfilologiska – kring det nazistiska missbruket av Nietzsche och den av hans syster Elisabeth Förster-Nietzsche sammanställda *Viljan till makt. Försök till en omvärdering av alla värden* (1901), grundligt kommenterad av både Peter Handberg och Hans Ruin i samband med utgivningen av det sista bandet i *Samlade skrifter* (2021), var knappast känd i Sverige i början av 50-talet.¹⁷ Det var dristigt nog att över huvud taget skriva om Nietzsche. Ekman har också noterat hur de svenska 40-talsförfattarna, främst Karl Vennberg, har intresserat sig för Ekelund (110, med not 41), liksom en del av de tidiga socialdemokratiska kritikerna (109, not 404). Det var sådant som jag själv hade intresserat mig för i min avhandling och senare.¹⁸

Också tematiken i Ekmans bok kan ses som *tidig*. ”Ingen honung är sötare än kunskapens”, skriver Ekman (s 26) och då vet man inte riktigt om det är ett citat eller vad. Men associationen går genast till Paul Valérys *Monsieur Teste* och det som är Nietzsches projekt – att låta det egna jaget tjäna som objekt för kunskapen. Notan går *till Menschliches, Allzumenschliches* (1876–78), I, 292. Vad står det där? Det kan man nu se i Lars Bjurmans översättning i *Mänskligt, alltför mänskligt – En bok för fria andar*, i ett avsnitt som heter ”Tecken på högre och lägre kultur”:

Framåt. – Och därmed framåt på visdomens väg, stadigt och med tillförsikt! Hurdan du än är, så gör dig till en erfarenhetskälla för dig själv! Skudda av dig missnöjet med ditt eget väsen, ha överseende med ditt eget jag, för i vilket fall som helst har du i dig själv en stege med hundra fotsteg, på vilka du kan höja dig till kunskap. Den tid du sörjer över att ha slungats in i lyckönskar dig till en sådan tur: den ropar till dig att du fortfarande får del

av upplevelser som senare tiders människor kommer att sakna. Förakta inte ens att ha varit religiös; gör dig medveten om värdet av att ännu ha haft en genuin känsla för konst. [---]¹⁹

Det är ju fantastisk läsning för en ung forskare och människa – och Ekman bryr sig ens om att citera det. Det måste ha tillhört forskarens parallella glädjespår eller vad man ska kalla det. Nästa citat hos Ekman kommer från *Die fröhliche Wissenschaft* (1881). ”Han slår till och med fast, att livet är forskarens experiment”, skriver Ekman (26), och så här låter passagen i Carl-Henning Wijkmarks översättning:

In media vita. – Nej! Livet har inte gjort mig besviken! Från år till år finner jag det tvärtom allt sannare, åtråvärdare och mer hemlighetsfullt – från och med den dag då den store befriaren kom över mig, tanken att livet finge betraktas som ett experiment av den kunskapsökande – och inte som en plikt, inte som en skickelse, inte som ett bedrägeri! [---]²⁰

Ekman har huggit av en halv mening i sitt tyska citat och själva passagen har en intressant fortsättning hos Nietzsche – men *never mind*, man förstår att det här är angelägen läsning för den som skriver, och för Ekelund. Vi är mitt inne i äventyret. Ekman sysslar med forskning – om Livet vs. Forskning – och om det stora existentiella experimentet...och om Kunskapen som ger en sådan glädje!

På samma sätt får jag för mig att det tillhör en tidig fas i forskarlivet att bejaka ett ”tvåfrontsrig”, mot allt det som är oklart, romantiskt och hinsides å den ena sidan och mot ”borgerlig’ tillfredshet och slapp harmoni å den andra” (54). Ett sådant krig för både Nietzsche och Ekelund genom stora delar av sina liv. Ekelund föraktar till exempel den ”huslige” Hebbel och skriver i *Båge och lyra* att det bara finns en (eller nästan) *en* tysk, nämligen Nietzsche, som ”icke är huslig, inte går i morgontofflor, är ren från allt saloppt.” (54)²¹

Huxley, Maslow, Lukács. Ekman tänkte – *utanför boxen*, som det heter nuförtiden. Vilken är då boxen? Eller boxarna: de är två. En gäller Ekelund och var han kan studeras – den andra gäller Nietzsche och hur han kan förstås.

II. *Boxarna*

Det jag har kallat den ungdomliga ingivelsen, det stora intresset, ska processas via, ta form av, passera 1) den filosofiska institutionen, förstått inte bara som ett faktiskt läroställe, utan också som de rådande normerna och föreställningarna om vad ”filosof” och ”vetenskap” kan vara, och 2) det faktum att det rör sig just om Nietzsche och de associationer namnet för med sig i det kalla krigets Sverige i början av 1950-talet. – Jag går en liten omväg via mina egna anteckningar i en liten svart bok. I en sådan – en av många påbörjade under åren – från 1965 hittar jag, längst bak, några anteckningar som hör till studierna och det inre livet. Jag hade börjat läsa litteraturhistoria med poetik ht -63 och fortsatte med det, samtidigt som jag läste två betyg i teoretisk filosofi 1964–1965. Några titlar som jag har antecknat antyder det parallella studiet:

Richards: Practical Criticism

Strich finns i *Der Dichter und die Zeit*

Langer: Philosophy in a new Key

Fjord Jensen, Den ny kritik

Hyman: The Armed Vision !!!

Ekman: Estetiska problem

Empson: Seven Types of Ambiguity

Götlind: De oerhörda orden. Litteraturestetiska och vetenskapsteoretiska problem

Här dyker alltså Ekman upp, mitt i skärningspunkten mellan filosofi och litteraturkritik/teori – det var åt det hållet mina intressen drog.²² *Strich* sticker ut en smula, titeln hänger ihop med en kurs i barock-litteratur som jag skulle tentera för Carl Fehrman. Fritz Strich hette författaren och boken *Der Dichter und die Zeit. Eine Sammlung von Reden und Vorträgen* (1947).

Ännu längre bak, sist i boken, har jag skrivit ned några citat, av mer esoterisk art, i den meningen att de *betydde* något för mig. Sådana citatsamlingar hade jag börjat med långt tidigare. Det var inte minst i den ovan nämnda Aldous Huxley, *Den oförgängliga filosofin* (sv. 1952) jag gjorde mina fynd, under de sista åren i gymnasiet. Här är nu några från 1965, längst bak i min anteckningsbok:

They all say, to him who receive them, something (not a 'feeling' but a perceived mystery) that can be said only in this one language.

Martin Buber

Den som älskar en kvinna på det sättet, att han gör hennes liv närvarande i sitt eget, får erfara, att Duet i hennes ögon låter honom skåda in i en stråle av det eviga Duet.

Ibidem

6.44 Icke *hur* världen är, är mystiskt, utan *att* den är.

L. Wittgenstein

It was indeed an important step when man learnt to ask, Why?
But it was also a great step when he learnt to drop this question.

Friedrich Waisman

(Verifiability)

Att vara är att vara ett värde hos en variabel.

Quine

Det sista citat ger en vink om var jag hade hamnat: på filosofiska institutionen. Jag hade tillägnat mig något av den mer tekniska vokabulären i den analytiska filosofien, men kunde fortsatt skriva in citaten i min mer "esoteriska" samling av användbara formler. Filosofin fortsatte att gälla livet.

Ekman's dristighet 1.

Det samma gällde i hög grad för Rolf Ekman. Redan att ta upp Ekelund och Nietzsche i filosofiämnet innebar ett visst mått av dristighet. "Ingendera av de båda tänkarna framför sin livssyn på vetenskapligt sätt", heter det i bokens allra första not. "De är i detta konstnärer, lyriker." (124) Det var ingalunda någon självklarhet att ta upp några tänkare av det slaget i ett ämne, där kraven på exakthet, definitioner och begreppsanalys växte sig allt starkare under början av 1950-talet.²³

Rolf Ekman hamnar, för att göra en lång historia kort, dels mitt emellan en gammal och en ny filosofi, redan med sitt ämnesval, och dels mitt

emellan litteraturhistorien, förstådd som på en gång värdeorienterad och ”positivistiskt” orsakssökande, och ett mer idéhistoriskt orienterat synsätt, där karakteristiken av livsåskådningar intar en central plats. ”En studie av föreliggande slag, som rör Ekelunds och Nietzsches tänkande och inte de litterära värdena i deras produktion kommer sålunda att sätta olika (och samtidigt besläktade) livsåskådningar i relation till varandra”, skriver Ekman i sitt förord (14). Det var inte omedelbart förenligt med de striktare ideal som den rådande analytiska filosofin lanserade. I alla fall låter det så i en del protester som kan noteras under de närmaste decennierna, till exempel i en artikel av Hans Regnéll om de gängse ”vederläggningarna” av det som uppfattades som ”metafysik” i *Insikt och handling* 1970:

Ett kraftigt avståndstagande från all metafysik är ju något som kännetecknar de flesta åsiktsriktningar inom s. k. analytisk filosofi. Härvid vill man å ena sidan vara mera blygsam än äldre filosofi däri att man inte tror sig kunna besvara djupsinniga frågor om tingens och människans innersta väsen. Å andra sidan menar man sig bedriva filosofin som en verklig *vetenskap*, något som man anser, att den inte förut har varit.²⁴

I och för sig är det ju inget som hindrar att man studerar de föregivet ”metafysiska” tänkarna (och ”diktarfilosoferna”) med rimligt stringenta ”vetenskapliga” metoder, kan man tycka. Ekman gjorde själv ett försök att så att säga *dra in* Ekelund i estetiken på ett mer systematiskt sätt i *Vilhelm Ekelunds estetik* (1953), utgiven som Lunds universitets årsskrift, och fortsätter framöver hävda just estetiken som ett särskilt fält i den praktiska filosofin.²⁵ Men vid upprepade tillfällen kan man se honom problematisera den moderna föreställningen om en mer specialiserad och ”vetenskaplig” filosofi. Som mest explicit blir det i essän ”Filosofen – en moralens lagstiftare” i *Den andra eros* (1959) som ger en balanserad bild av olika krav som kan ställas på den filosofiska analysen. Det var ingen dramatisk protest; Ekman var ingen rebell. Han verkade som docent i filosofi med estetisk inriktning i Lund och senare som en högt respekterad gymnasielärare vid Majornas högre allmänna läroverk i Göteborg och hade stora framgångar med sin lärobok *Filosofins grunder* med tillhörande övningsbok (1973) som kom ut i en lång rad utgåvor – men det är uppenbart att han då och då har sett ett behov av att profilera sig gentemot tänkta invändningar. Så ser det till exempel ut i inledningen

till *Problems and Theories in Modern Aesthetics. Some Points of View* (1960), en uppföljare till *Estetiska problem* (1954), där han försvarar det faktum att det inte går att leverera slutgiltiga definitioner på ett område som estetiken. ”– Besides, I am quite aware that an exaggerated demand (very popular nowadays) for thoroughgoing analysis as the *only* method in philosophy and for sharp distinctions and scientific exactness has often been guilty of the neglect of studying important connections and has sometimes furthered an oversimplification of the rich and complex aesthetic experiences.”²⁶

Ekman's dristighet 2.

Att skriva just om Nietzsche – då. Efter kriget.

Medan Rolf Ekman arbetade med *Vilhelm Ekelund och Nietzsche* i Lund, ägde ett jubileum rum. 25 juli 1900 dog Nietzsche, så 1950 var det femtio år sedan. 31 juli samma år ägde ett intressant samtal rum, i en radiostudio hos Hessische Rundfunk, ”Om Nietzsche och vi. På femtioårsdagen av filosofens död” var rubriken. Deltagarna var Theodor W Adorno, Max Horkheimer (som båda hade befunnit sig i USA under kriget) och Hans-Georg Gadamer. Till all lycka spelades samtalet in och återfinns i utskrift i Max Horkheimers *Gesammelte Schriften*, bd 13 (1996). Därifrån har samtalet blivit översatt av Anders Ramsay och står att läsa i ett stort temanummer av tidskriften *Res Publica* om Nietzsche 2000.²⁷

”Varför är vi egentligen samlade?”, frågar Horkheimer i sin första replik, och så här svarar Adorno:

På det skulle jag vilja svara, att vi här inte kan befatta oss med något annat än att i all blygsamhet försöka undanröja några av de förvrängningar som Nietzsche i dag är utsatt för i det allmänna medvetandet. Å ena sidan blev Nietzsche beslagtagen av nationalsocialisterna och man gjorde honom i bokstavig mening till den blonde bestens försvarare, till den tyska imperialismens försvarare, man trodde sig kunna härleda från honom att makt, viljan till makt, skulle vara den enda gällande normen för mänskliga förhållanden och man trodde slutligen att all slags despotism och våld skulle kunna rättfärdigas med honom. Gentemot detta står försöket att nivellera Nietzsche, att göra honom till det slags officiella tänkare han, liksom hans läromästare Schopenhauer, bekämpade hela livet, man har gjort honom

harmlös och bokstavligt talat inordnat honom bland de stora filosoferna, under det att hela hans verk är ett enda återkallande av den officiella filosofitraditionen i namn av det han själv kallade liv. Och jag skulle vilja föreslå att vi, i det vi nu skall avhandla, försöker fråga oss hur det egentligen är ställt med Nietzsche gentemot dessa båda förvrängningar, dvs om det inte är möjligt att erhålla en bild av tänkaren så att han visserligen befrias från de avskyvärda vanställningar som nationalsocialismen tillfogat honom, men att han å andra sida inte heller naturaliseras till en medlem av det panteon i vilket tänkarna blir levande begravda.

Adorno pekade på några hinder i Nietzsche-förståelsen efter kriget, dels det fatala ideologiska beslagtagandet, dels tendensen att göra honom till en ”vanlig” filosof, en som till exempel kunde ge ett bestämt svar i någon enskild fråga. Gadamer knyter an till Adorno i sin första replik, men trycker också på Nietzsches framställningssätt:

Jag tror att man, utan att gå djupare in på saken, vid en första anblick på Nietzsches sätt att tänka kan framhäva ett element i hans tänkande som mycket väl kan förklara det. Jag skulle vilja kalla det parodiska elementet hos Nietzsche. Han har själv en gång sagt om sin Zarathustra-diktning att Zarathustra förhåller sig parodiskt till alla värden. Och momentet av parodi tycks mig faktiskt vara ett grundelement i det nietzscheanska tänkandet. Han har aldrig gjort anspråk på att framställa någonting som omedelbart giltigt, utan att samtidigt låta blicken omfatta det som han talar mot.

Horkheimer håller med – men lägger till en intressant kommentar om den samtida filosofin:

Jag tror, herr Gadamer, att det är just en av orsakerna till att det är så svårt att svårt att förstå Nietzsche i utlandet. Där har man tagit allt han har sagt bokstavligt och därmed gjort honom till upphovsman till de hemska saker som utspelat sig i Tyskland. I Amerika har språket utvecklats i nominalistisk riktning. Där betyder det huvudsakligen betecknande av ting – *statements*, *propositions* – och därmed har man svårt att förstå hur man leker med språket, så som Nietzsche gjorde. Den atmosfär som det nietzscheanska tänkandet rör sig i är svårförståelig, så som han en gång själv har uttryckt

det: "Allt tänkande är blod, och det är så svårt att förstå främmande blod." Det sägs ju om Ryssland att man där riskerar att mista livet för varje ord, allt måste vara teser, filosofiska teser, man tas på orden, och det är precis vad man inte kan göra med Nietzsche.

Både framställningskonsten och det icke-dialektiska draget i Nietzsches tänkande – här sker sällan någon försoning mellan motsättningar – får sedan Adorno att säga att det knappast finns någon tänkare "som är så pass i behov av tolkning som just Nietzsche [...]". Ett sådant tolkningsarbete underlättas naturligtvis inte av den utveckling av språket som Horkheimer tycker sig ha sett i Amerika, men som lika gärna kunde sägas om delar av analytiska filosofin generellt: inriktningen mot "*statements, propositions*" gör det svårt att förstå hur man leker med språket, så som Nietzsche gjorde.

Det draget, det litterära draget hos Nietzsche, är inget som Ekman prioriterar riktigt högt i *Vilhelm Ekelund och Nietzsche*. Visserligen sägs det i en avslutande jämförelse mellan de båda att även Nietzsche är "mycket betydande som diktare" och att han säkert har inspirerat Ekelund till hans aforistiska författarskap. "Men i det konstnärliga utformandet av aforismerna är han inte så originell som Ekelund: dennes kryptiska språk är inte bara en av de mest originella, utan en av de genialaste företeelserna i världslitteraturens historia." (118) Det är sådant som filosofen Ekman kan kosta på sig, på bokens allra sista sida, i avsnittet "Värderingar".

I efterhand ter sig värderingen av det litterära draget i Nietzsches aforismer förhastad. Redan George Brandes – vars föreläsningar i Köpenhamn 1888 och de stora tidskriftsartiklarna om "Aristokratisk Radikalisme" 1889–1890 var helt avgörande för spridningen av Nietzsches idéer i Europa – var närmast chockad över stilen, tjugo år efteråt:

Denne Filosofi er livfuld som en Blandning af Tænkning og Kunst; den vil ikke give noget Begrebssystem; thi Hang til System er for Nietzsche Mangel paa Retskaffenhed. De enkelte infald, hvoraf den bestaar, bliver neppe begrundede – "Den gaar til Grunde, som gaar efter Grunde", hedder det med et Ordspil – alligevel har aforismerna gruppevis deres enhed i et Tankedyb, hvorfra denne Enhed lader sig fremdrage.

Denne Tænkning er som Overblik, Indblik, Aandsliv tillige Lyrik, særligt Sprogkunst; fører med forkærlighed Ordet tilbage til dets oprindelige

Betydning og forfølger Betydningens forskellige afskygninger, følende og legende med dem.

Det är Per Dahl som citerar en artikel från 1912, ”Tysk Aand”, i sin inledning till nyutgåvan av både föreläsningarna och de inflytelserika tidskriftsversionerna på både danska och tyska i Georg Brandes, *Vorlesungen über Friedrich Nietzsche (1888) Aristokratischer Radikalismus (1880/1890)*.²⁸ Historiken kring det nyfunna manuskriptet till en av föreläsningarna och andra artiklar och akribin i noter och kommentarer gör utgåvan till ett stort äventyr – det rör sig faktiskt om en litteraturhistorisk sensation och en editionsfilologisk fullträff, där hela livligheten i själva föreläsningssituationen plötsligt blir levande, väl fångad, visuellt och typografiskt.

Också i Harald Beyers stora översikt Nietzscheceptionen i Norden (1958–59) ges en livlig karakteristik av stilen i Nietzsches texter:

Friedrich Nietzsche er dikterfilosof, men kanskje mer dikter i sit åndspreg enn filosof. Han er iallfall ingen nøktern logiker, men en fanatisk logiker, et stemningsmenneske, en lyriker-filosof, som er i sine stemningers vold. Hans meninger er ofte tankeeksperimenter, bestemte av situasjonen i øyeblikket og en sterk trang til å si imot bare for å irritere. Ofte er de også utslag av kjærlighetshåt, av trang til selvpinsel. Hans Zarathustra er ”Selbstkenner” og derfor ”Selbsthenker”, sin egen bøddel. Ikke sjelden forekommer en tanke Nietzsche å vare sann for den sårer hans pietetsfølelse. Denne store kunstentusiasten er en åndelig bildstormer uten like.²⁹

Nietzsche tycks sända kritikerna ut på egna formuleringsäventyr. Nyktrare ton – och en mer konkret tillgång till texten – råder i Arne Melberg i *Försök att läsa Nietzsche* (2001), där ett inledande avsnitt ägnas just åt stilen och där ”läsa” får en mer specifik och närgången innebörd, som har dekonstruktionen och det retoriska intresset som en förutsättning. Aforismen, fragmentet, sentenser och innehållsförteckningar, det performativa och improvisatoriska, numreringen och kompositionen i serier och stycken – alltsammans blir effektivt belyst. Ord som ”kanske” och ”eller” blir viktiga, också för den filosofiska analysen.³⁰ De tre nämnda verken kan också belysa bredden i olika litteraturvetenskapliga metoder och hur stor kreativitet de kräver av forskarna: den rigorösa editionsfilologin i Brandes-utgåvan, den

breda litteraturhistoriska undersökningen hos Harald Beyer – som bland de många nordiska författarna också tar upp Ekelund (och kan använda sig av Ekmans fynd) – och den uppmärksamma närläsningen hos Arne Melberg.³¹

Ekmans eget intresse i början av 1950-talet var ett annat. Uppläggningsen kan te sig befriande enkel. En idéhistorisk studie är undertiteln, underförstått – inte någon litteraturhistorisk. Snarare komparativ, och därmed kontrastiv. Två författarskap står i centrum, och Ekman är väl hemmastadd i båda. Det är inte deciderat Nietzsche som har påverkat Ekelund, utan de ställs sida vid sida. Själva jämförelsen kastar ljus över båda.

Uppläggningsen utgår från att båda författarskapen har tre delar. Tre är också huvudavdelningarna i Ekmans bok: 1 Kunskapen och livet. 2 Det heroiska idealet. 3 ”Metron”, ”låghet” och ”anledning”.

Livet är det viktiga, kunskapen är underordnad livet, är temat i första avdelningen. Det handlar om livet, om att leva. Prioriteringen är kronologiskt och tematiskt konstant, alltifrån Ekelunds tidiga dikter och Nietzsches första skrifter. Därmed handlar det inte om heller om utsagor om objekt eller så kallade sakförhållanden, det rör sig mer om erfarenhet än om vetenskap. Det heroiska idealet, i andra avdelningen, utgår från Ekelunds hållning från de sista diktsamlingarna och fram till cirka *Nordiskt och klassiskt* (1913), som betecknar övergången till en ny fas i författarskapet; den som domineras av en ”heraklitisk” hållning, där viljan och kampen står i centrum. Den tredje avdelningen, ”Metron”, ”låghet” och ”anledning”, handlar om Ekelunds hållningar framöver, fram i 1940-talet. Den senare perioden, från och med *Veri similia I* (1915), har i högsta grad Ekmans intresse. Helt centralt är ”sinne- laget”, ”sinnesjämvikten” (50).

Nietzsches tre stadier tecknas tidigt i boken. Det rör sig först om ett ”anti-intellektualistiskt”, ”tragiskt-heroiskt” och ”konstnärligt” stadium som bland annat omfattar *Die Geburt der Tragödie* (1872), *Vom Nutzen und Nachteile der Historie für das Leben* (1874) och *Schopenhauer als Erzieher* (1874). Till den andra, mer ”intellektualistiska” perioden kan man främst räkna aforismsamlingarna *Menschliches, Allzumenschliches* (1876–1878), med dess två fortsättningar (som bildar en andra del), *Vermischte Meinungen und Sprüche* och *Der Wanderer und sein Schatten* (1879), samt *Morgenröthe* (1881) och *Der Fröhliche Wissenschaft* (1882). ”Han sätter nu vetenskapen högre än konsten och strävar efter att vara en objektiv, kritisk iakttagare. I många uttalanden säger han klart ifrån, att kunskapen inte är livets tjänare

utan har ett eget egenvärde. Segern betyder inte längre något, sanningen är det enda betydelsefulla.” (26). I det tredje stadiet kommer så heroismen tillbaka, med de omdebatterade föreställningarna om ”övermänniskan”, ”viljan till makt” och ”den eviga återkomsten” i *Also sprach Zarathustra* (1883–85), *Jenseits von Gut und Böse* (1886) och *Zur Genealogie der Moral* (1887).

Stor och avgörande plats i boken får Nietzsches *andra* stadium och Ekelunds *tredje*. Där kan Ekman finna en rad korrespondenser, både i tankar och stämningar. Ekelund har inte mycket till övers för Nietzsches tredje – som han befinner sig i produktiv polemik med under resten av sitt liv. Men naturligtvis finns det öar i alla de sex stadierna, som ju till dels också är efterhandskonstruktioner. Författarna meddelar liksom inte när de går in i ett nytt stadium. Som Ekman uttrycker det: ”Trots allt detta kan man ha rätt att säga att Nietzsche under hela sin bana är en ’livsfilosof’ eller existentiell tänkare, och att han hävdar livets sak mot det rena sanningssökandet.” (28).

Relation mellan författarna blir laddad och dramatisk, med vändningarna i båda författarskapen. Emblematiskt förkortat kan man (i förlängningen av Ekmans text) se hur intrycken från Nietzsche intrevenerar i Ekelunds författarskap i en opublicerad anteckning i punktform från det tidiga 20-talet: efter dityrambdiktningen hos Nietzsche och Pindaros 1906 kommer läsningen av *Der Wanderer und sein Schatten* 1908 befriande in i skrivandet och öppnar vägen för det fria aforistiska skrivsättet.³²

På några punkter noterar Ekman viktiga skillnader i Ekelunds och Nietzsches hållningar och användning av begrepp. Beundran inför ’högre’, aristokratiska värden och dygder och kritik av borgerligt medlidande får helt olika innebörder – förenklat sett kan det se ut som om Ekelund tenderar mer åt ’vänster’, Nietzsche mer åt ’höger’. Ateismen finns naturligtvis hos båda, men är egentligen ingen stor sak hos Ekelund, som genomgående är mindre intresserad av renodlat teoretiska frågor; helt avgörande är allt som har med sinnelaget, levnadskonsten att göra. På en viktig punkt bränner det till. Det är när den kristna moralen kopplas samman med Ekelunds syn på könen och olika former av homofobi. Ekman noterar hur Ekelund talar om Carl-August Ehrensvärds antikuppfatning: ”den modern-kristliga sedlighetssvindeln var honom grundligt främmande; och det så kallade ’sjuka’ i antiken, som alla klassiska professorer och Rydbergstanter hycklat fasa för (och i hemlighet gått och slickat sig om fingrarna efter), är mycket långt ifrån att stämna honom till beskärmeiser”, skrev Ekelund redan i *Båge och lyra* (1912).

Reservationen mot kristendomen är av samma slag som den som André Gide fört fram i sin självbiografi, skriver Ekman, ”fast den framförs med större bitterhet och skärpa” hos Ekelund. ”Det är ingen hemlighet”, fortsätter Ekman, ”att Ekelunds ideellt högstämnda kärlekslyrik i väsentlig grad har en erotisk inriktning, som saknar moralisk sanktion i det västerländska samhället.” (61) På denna punkt – i fråga om de vanskliga grunderna för eros-upplevelse och skapande och hur de hänger samman – är det inte bara Ekelund som är spårsäker och ”läskunnig”; Ekman är det också, som öppet homosexuell. Titelessän i *Den andra eros* (1958) är på en gång en suverän och detaljerad genomlysning av den erotiska tematiken hos Ekelund – som i sin tur har läst både August von Platen, Shakespeare och Nietzsche – och en mer principiellt hållen *plaidoyer* för en mer sökande och tolkande läsart, där man går ut över det biologiska och/eller psykoanalytiska i förståelse av sambanden mellan erotik och livsåskådning.

Uppenbart är i varje fall det intima sambandet. Har man förstått det hos en viss författare, som här hos Ekelund, så kan man sedan lättare förstå det hos andra. En studie som denna har därför ett idéhistoriskt syfte. Man förstår en åskådning bättre, om man förstår dess samband med det erotiska. Men omvänt bör det kunna bidra till förståelsen av en erotisk företeelse, om man studerar de livsåskådningar som den sammanhänger med och tar sig uttryck i.³³

– ”Grad und Art des Geschlechtlichkeit eines Menschen reichen bis in die höchstens Gipfel seiner Geistigkeit”, som Nietzsche skriver.³⁴

III. *Idyllen*

En intressant observation hos Ekman gäller *idyllen*.

Jag hade skickat min avhandling till honom våren 1980 och fick ett långt brev tillbaka i november, där han kommenterar några av mina resonemang i boken. Jag hade skrivit lite om Sven Lindqvist i avhandlingen och senare i det nummer av *Ord och bild* (4/80) som Ulf I. Eriksson och jag hade ställt samman om Ekelund, i ett försök att göra Ekelund relevant i ett samhällskritiskt perspektiv. ”Läsa Ekelund politiskt” hette Carl-Göran Ekerwalds bidrag, ”Sak och

sken – Till kritiken av skådespelssamhället” Ulf I Erikssons. ”Drömmar som förplikta” var den formel som jag hade funnit till några efterlämnade anteckningar som jag hade ställt samman.³⁵ Också Eva-Britta Ståhl och Carl-Erik af Geijerstam kom med viktiga bidrag – om ”Att begagna sig af Eros” och vara ”hemma i det fattiga”. I brevet till mig fick Ekman tillfälle att diskutera både *Ord och bild*-numret och avhandlingen – frågan om ”det politiska” hos Ekelund intresserade honom; han hade själv snuddat vid det både i *Vilhelm Ekelund och Nietzsche* och i sitt originalbidrag till *Ekelundstudier 1912–1976* (1976) om ”Platon och platonism i Ekelunds prosaböcker”. Tendensen i den senare uppsatsen är lätt kritisk – men Ekelunds snarast apolitiska eller anarkistiska hållning, bristen på intresse för dagspolitiska frågor, blir mindre viktig att hålla fram, när man istället vänder blicken mot det som är riktigt utmanande i Ekelunds existentiellt och socialt radikala ”mystik” och låghets-ideal. Strängt taget hade Ekman varit upptagen av det redan i sina kulturkritiska reflexioner i debutboken från studietiden. I brevet till mig tar Ekman upp något som Sven Lindqvist kallar ”idyllens rörelseproblem” hos Friedrich Schiller, i *Myten om Wu-Tao-tzu* (1967). Till saken hör att Lindqvist under det tidiga 60-talet arbetade med det som skulle bli hans doktorsavhandling om Ekelund, den stora *Dagbok och diktverk. En studie i Vilhelm Ekelunds Nordiskt och klassiskt* (1966), samtidigt som *Myten om Wu-Tao-tzu* tog form. Ekelund nämns inte i boken – men den utopi som suggereras fram som en möjlig livshållning förknippas självklart med honom. Det handlar om användbarheten, utförbarheten – ett centralt tema i Lindqvists tidiga författarskap.

”Idyllens rörelseproblem” är själva utgångspunkten för *Myten om Wu-tao-tzu*, säger Lindqvist i Stefan Jonssons *Sanningskonst. Samtal om ett författarskap* (2018), på samma sätt som *Utrota varenda jävel* (1992) i själva verket ”analyserar en enda mening i Joseph Conrads *Mörkrets hjärta*”. Som den litteraturhistoriker han är kan Lindqvist spetsa till det en smula och meddela att reflektionerna om Schillers resonemang utgör det äldsta skiktet i boken och går tillbaka till ett långt brev han hade skrivit till Tomas Tranströmer hösten 1960, just innan resan till Kina. Det rör sig om en inbyggd självmot-sägelse i konsten och det liv den vill föregripa: ”när något blir fulländat, vilket per definition är fallet med idyllen, så framstår det som stillastående. Hur skulle det kunna förändras, vart skulle det ta vägen, om det redan är fulländat?”³⁶ Det skulle innebära att idyllen är ett slags *stando*, ett slags död, och det invänder Ekman mot.

Så här svarar Ekman – både Lindqvist och mig:

Men det är en annan sak också. Är idyllen ett ”tillstånd”? Jag fattar den mera som en aktivitet, som kräver uppmärksamhet och vakenhet, samtidigt som den också är stilla och fri från världens dramatik. *Hela* Stifters ”Der Nachsommer” är en mäktig idyll, men den är också mättad av verksamhet och självförverkligande, ett ständigt aktpågivande, ett äventyrligt upptäckande. Där är den ekelundska Nyhets- och Närhetsupplevelsen i ”de små stegens” värld. För Ekelund är Idyll den ideala tillvaron, men utan rörelse är den inte; den har en rörelse som är fri, därför att man är oberoende av ”önskesnasket”.³⁷

I brevet går han till kritiskt försvar för Ekelund – i *Myten om Wu Tao-tzu* så att säga förklädd till Friedrich Schiller eller snarare Herman Hesse – som Lindqvist tidigare har följt så noga i spåren. Nu tycks Ekelund/Schiller/Hesse snarare bli föremål för ett slags uppbrott, bort från konstens värld, ut mot verkligheten och handlingens värld. Lindqvist följer i sin text nästan ordagrant Schillers tyska formuleringar och Ekman är väl bekant med Schillers estetik alltsedan ungdomen, så han vet vad han talar om. ”Rörelseproblemet” – Lindqvists lätt fackterminologiska substantiv – hade säkert aktualiserats för honom också i samband med Carl Fehrmans ”Om Friedrich Schillers traktat *Über naive und sentimentalische Dichtung*” som stod att läsa i Hans Larsson Samfundets *Insikt och handling* 2 (1958) under den tid – 1955–1962 – Ekman fungerade som redaktör för skriftserien. För Ekman för passagen från Schiller osökt tankarna till Ekelunds beundran för Adalbert Stifters berömda roman *Der Nachsommer* (1857). I sammanhanget är han Ekelund-läsaren, men han är också filosofen, den praktiske och utåtvände filosofen, som kan göra en ordentlig genomlysning av vad ett ”modeord” som ”självförverkligande” kan innebära i en debattartikel i *Humanistiskt debattforum* 1981. I sådana frågor är det oftare diktarna – sådana som Montaigne, Pascal, Goethe, Kierkegaard, Nietzsche, Ekelund, Gyllensten – än de professionella filosoferna som har något att lära ut, skriver han där. Det är de som har de konkreta erfarenheterna. Vad filosofen kan bidra med är ”att med erkännande av det konkreta verklighetsunderlaget, granska de logiska svårigheterna vid att ge generella formuleringar åt dessa erfarenheter”.³⁸ I brevet till mig går Ekman rakt på sak i sin begreppsanalys. Är idyll verkligen ett ”tillstånd”? Och så kommer hans egen utläggning av begreppet, med fokuseringen på aktivitet och uppmärk-

samhet, verksamhet och – just som i den ”utåtvända” artikeln i *Humanistiskt debattforum* – självförverkligande. I den artikeln återkommer Ekelund vid flera tillfällen som en given auktoritet på erfarenhetens område – för Ekman förblir han ”den stora guldgruvan i existentiella frågor”.³⁹ Ich habe die *Idylle* nöthig – zur Gesundheit”, skriver Nietzsche i ett brev som Ekman uppmärksammar när idyllen tas upp i *Vilhelm Ekelund och Nietzsche*. Nietzsches idyll är landskapsidyllen; däremot är han allergisk mot den borgerliga idyllen (74). Ofta handlar det bokstavligt om ljusförhållanden och väderlek. Av mulet och regnigt väder får han huvudvärk; desto bättre – och ibland det enda som hjälper – är ”Lichtfülle eines heiteren Himmel”. Sådana passager har Ekman letat upp i Nietzsches *Gesammelte Briefe* (utgivna 1902–1909) (not 241). En liknande tyngdpunkt med stor kontinuitet hos Ekelund – finner Ekman just i *idyllen*, som i olika schatteringar finns med genom författarskapets alla faser: ”– han älskar solljuset och lunden, stranden, källan och bäcken, blommorna och träden” (74f). I *Elpidi* (1939 XIII.9) kan man läsa om hur idyllen, vars ”hela ädla väsen – dess storhet – ligger i det fullkomliga genomskådandet af det lögnfulla i världens ögon stort. Idyll är lyckolärans diktart, och idyll och ’didaktik’ äro ett.” Ekelund kan med sympati citera Robert Burns berömda dikt ”My heart’s in the Highlands”, skriver Ekman – och noten går till *Concordia animi* V.5 (75, not 243). Det visar sig att idyllen finns med från de allra tidigaste ungdomsdikterna och in i de sena böckerna. *Concordia animi* kom ut 1942, så man blir ju nyfiken på den där dikten av Burns.

Typiskt i Ekmans idéhistoriska, snarare än litteraturhistoriska analys är att han *inte* citerar från dikterna. ”Idyll” heter just en dikt i Ekelunds allra första bok, *Vårbris* (1900). Av allt att döma är det den unge skalden som är ute och ror, det är vår/försommar en natt i maj – och det är troligen på Ringsjön. En mottagande, på en gång meditativ och uppmärksam stämning kan genast förnimmas:

Sol och spelande vårljust glitter
 runt i buktande vassig strand.
 Åran vilar jag, långsamt glider
 båten in mellan gröna land.

Mört och aborr få brått vid grundet,
 änder snattra i strandens gräs.

Än ett årtag, och sakta gungar
 ekan in under lummigt näs – ⁴⁰

Lars Gustaf Andersson har skrivit om dikten och pekat på de sinnliga formuleringarna och hur världen på egen hand finns och ger sig till känna för ett receptivt subjekt.⁴¹ Lika sinnliga intryck ges i ”Två visor (efter Robert Burns)” som står i *Syner* (1901), men som redan tidigare hade funnits med i *I skilda färger* (1900). De är daterade till ”Lund April 1899” och är Ekelunds första översättningar. Inte att undra på att man var stolta över Ekelund i Lund kring det förra sekelskiftet. Det var ju annars Gustav Fröding som kunde göra sådant.⁴²

Den sena anteckningen i *Concordia animi* (1942), V.5, som Ekman summariskt hänvisar till som en kronologiskt sett hitre ytterpunkt i utsagorna om idyllen ser ut så här:

Den folkliga instinkten (hur lite dess ”renhårighet” i allmänhet också kan vara värd) har väl stundom haft s i t t sätt att peka ut den springande punkten: där den nämligen med en viss värme – som ingalunda behöft utesluta en ädelt folklig skadeglädje...kunnet gripas af en människa, som i sitt öde och karaktär på ett eklatant sätt framvisat det förhållandet hur man – ” i c k e blir hvad man b o r d e ha blifvit”, hur ett dämoniskt något kommer henne att blifva en bortkastare af rikaste gåfvor och möjligheter och all sköns vältillreddheter för ärans och framgångens kapplöpningsfält.

Hvar lek blir vackrast – ? Kanhända där, hvarest tomheten af hela denna världens lust och larm och stått mycket klart för hjärtat?

”My heart is in the h i g h l a n d”...

Så har en gång Burns, en af den stora Bohèmens män, utur sitt rika stora hjärta brustit ut. Sannerligen – att höra till bohèmen är ej lätt, och ingen ringa sak!

”My Heart’s in the Highlands”, Robert Burns dikt från 1789, som i våra dagar brukar sjungas unisont och associeras med ett visst nationellt skotsk *motstånd*, senast under spänningarna kring Brexit, har en välkänd refräng –

My heart’s in the Highlands, my heart is not here,
 My heart’s in the Highlands, a-chasing the deer;

Chasing the wild-deer, and following the roe,
My heart's in the Highlands, wherever I go.

”Mitt hjärta är bland bergen” har Erik Blomberg kallat den i sin vackra översättning:

Mitt hjärta är bland bergen,
mitt hjärta är ej här,
mitt hjärta är bland bergen,
där villebrådet är,
mitt hjärta är bland bergen
och jagar hjort och rå,
mitt hjärta är bland bergen,
varhelst jag må gå.⁴³

Ekelund har tidigt fäst sig vid dikten. Men han är ju rolig också. Liksom vi andra går han omkring och tänker på hur det han sagt kan uppfattas. I den postumt utgivna *In silvis cum libro* (1957, s. 29) tycks han ha kommit att tänka på vad han hade sagt i *Concordia animi* (1942) och gör för säkerhets skull ett tillägg:

My heart is in the Highland. –
Men icke i något frisksportar-”högländ”.

Några viktiga mellanräkningar finns här naturligtvis, mellan dikten och Ekelunds kommentar. Ekelund talar om Robert Burns, *gestalten*, representerad via en enda diktrad, och hur Thomas Carlyle (1795–1881) och andra har sett på Burns – det blir till ett helt litet drama i Lindqvists *Dagbok och diktverk*. Ekelund ”diktar med namn”, som Lindqvist säger. Utöver idyllen var det en annan sak som Ekman tog upp i sitt brev till mig, en passage som han nämner i *Vilhelm Ekelund och Nietzsche* på tal om Ekelunds brist på ”socialt” intresse (110). Apropå författarrollen tyckte han att jag lite tydligare borde ha sett vad Ekelund var ute efter. Så här skriver Ekelund i *Det andra ljuset* (1935) (III:8 s 83). Det är främst den andra delen i stycket som Ekman har velat peka på:

En författares ärelystnad: icke nedskrifva en sats, som man ej lefvat, pröfvat.
Att för ”ungdomens” öra vara intet. Att hafva sina sanne läsare bland

desse, hos hvilka *ungdom* – lifvets stora händelse – den, som kommer efter och *trots* ”ungdomen”, har tagit verklighet.

Att höra till det slagets författare, som blott kunna skattas af dem, som på mycket tröttnat – och därutaf vunnit kraft!

Att komma människor, som lefvat och lidit, människor i fara och på färd, till att i afgörande stund minnas och bestyrkas i sin erfarenhet, och lyfta sina hufvud på nytt under strålningskraften af ett ord – : det är att vara diktare.

Att komma att nedskrifva satser af det slag och af den kraft – sådana utsagor, rön och kunnigheter, som för de af lifvets brand och pilar märkte passa – : det är att vara diktare.

IV.

Diktarfilosoferna

Diktarfilosoferna Nietzsche och Ekelund faller lätt mellan stolarna i universitetssammanhang, där ämnesgränser och genrekonventioner är mer rigida än man kunde föreställa sig, om man ser till kurslitteratur, prioriterade fördjupningsuppgifter och forskningsområden. För mycket ”litteratur” hos Nietzsche, för mycket tankar och praxis hos Ekelund har gjort att de inte självklart har studerats på de institutioner som man kunde förvänta sig. Alternativt har de förpassats till entusiasterna. Den förste och störste bland dem, Georg Brandes, var den som i praktiken gjorde Nietzsche känd ute i Europa och på hemmaplan gav upphov till den första, upprörda diskussionen kring individen och massan i sin polemik med sociologen Harald Höffding.⁴⁴ Men när han i sin korrespondens med Nietzsche i maj 1888 ska svara på dennes högst rimliga önskan att få se något av eller om Brandes redan berömda föreläsningar eller artiklar, så skyller han på att han inte har vågat visa sina artiklar för fack-filosoferna:

Ihr Name ist jetzt in allen intelligenten Kreisen Kopenhagens sehr *populär*, und in ganz Skandinavien wenigstens überall *bekannt*. Sie haben mir nichts zu danken; es ist mir ein *Vergnügen* gewesen, mich in ihre Gedankenwelt zu vertiefen. Gedruckt zu werden verdienen meine Vorlesungen nicht, weil ich das rein Philosophische nicht als mein Fach ansehe unde nicht gern etwas drucke, das einen Gegenstand behandelt, in welchem ich mich nicht hinreichend kompetent fühle.⁴⁵

Brandes är inte tillräckligt mycket ”filosof” för att låta trycka sina föreläsningar, säger han efter att ha brett ut sig i fem stora shower! Desto bättre att de går att läsa nu. Nietzsche vill för allt i världen inte vara någon ”filosof”; på samma sätt för Ekelund livet igenom en slags kamp mot ”litteraturen”. Det ligger kanske i sakens natur att de som har följt i deras spår själva har varit något av ”diktarfilosofer” och inte alltid varit lätta att klassificera med sina böcker och förehavanden. Ekman själv hör dit, med sitt efterhand heterogena författarskap, med essäer, dagböcker, dikter och brev (också andras) i en lång rad böcker, efter 1965 ofta utgivna på eget förlag.⁴⁶ Den norske lyrikern Olav H Hauge Hauge (1908–1994) likaså – en annan ”filosofisk” diktare – med sina fantastiska dagböcker från 1924–1994 i fem band (2000), där både Nietzsche och Ekelund är ofta förekommande gäster, tillsammans eller i konstellationer med andra stora gestalter, men lika gärna med utgångspunkt i mer preciserade ord och formler från heroerna.⁴⁷ Villy Sørensen (1929–2001) kan räknas hit, med fackfilosofi i bagaget när han ger ut sin koncisa existentialistiska introduktion *Nietzsche* (1963, 1982) – men där Nietzsche också blir en ”mask”, en roll som författaren för en tid kan gå in i.⁴⁸ Sven Lindqvist, som tar distinkta kliv mellan essäistik, litteraturhistoria och historiska analyser, skriver sig snarare ”ut” än ”mot” Ekelund i *Myten om Wu Tao-tzu* och vill hellre bli ”Nietzsche” än ”Hegel” i sitt sätt att arbeta, som han säger i samtalsboken med Stefan Jonsson.⁴⁹ Carl-Göran Ekerwald är lika svår att sätta i fack, naturligtvis, med sin enastående närgångna och levandegörande *Nietzsche – liv och tänkesätt* (1993), som i hög grad bygger på Nietzsches brev och anteckningar. Peter Seeberg (1925–1999) lärde känna Ekerwald tidigt på 40-talet, och med honom kunde han diskutera både Ekelund och Nietzsche, det blev av avgörande vikt för hans egen utveckling; Anders Juhl Rasmussen har rätt ut sammanhangen i den nya danska antologin om Nietzsche-receptionen i Norden.⁵⁰ Ulf I. Eriksson med sina existensrapporter, hör lika självklart hemma här, bland vandrarna. Tankar och begrepp hos Nietzsche och andra skiljs sorgfälligt ut och fogas varsamt samman kring ”Den halkyoniska tonen”, i *Ett möjligt liv. Angående Vilhelm Ekelunds ovidlåtenhetstänkande* (2017). Allihopa är i någon mening författare som håller på, som fortsätter och lever, snarare än skriver böcker i väl avskilda genrer. Man rör sig i olika doser mellan ”tänkande” och ”diktande” – men oftast utan *fiktio*n.

Den möter man snarare i en bredare *Wirkungsgeschichte*, där Nietzsches

gestalt och föreställningar som knyts till honom ("övermänniskan", "viljan till makt", "guds död", "den eviga återkomsten") tar sig in i den gestaltande fantasin. Hamsun, Ibsen, Torkild Bjørnvig, William Heinesen lyfts fram i den redan nämnda *Liget der blev oppe på jorden. Nietzsche-receptionen i Norden* (2019). Strindbergs *I havsbandet* (1890) är ett givet nummer i sammanhanget – den brukar ju beknas som en "Nietzsche-roman", en skildring av en nietzscheansk övermänniskas undergång. Men som Tobias Dahlkvist kan visa rör det sig snarare om en skruvad och tidstypisk kombination av esteticism och asketism av just det "dekadenta" slag som Nietzsche är så skeptisk mot.⁵¹ Karen Blixen är väl inte i första hand någon "diktarfilosof", men efter att ha tagit del av Charlotte Engbergs analys av några "nietzscheanska" föreställningar i författarskapet – och särskilt i berättelsen "Sorg-Agre" i *Vinter-Eventyr* (1942) – är man beredd att börja om från början.⁵² Är det över huvud taget – i vår tid – möjligt att hålla både den kritiska hållningen (kritiken av språket, subjektet, fördomarna) och *bejakelsen* (av omständigheterna, av livet, av ödet, *amor fati*) levande på en och samma gång?

Noter

- 1 Vilhelm Ekelund, *Antikt ideal*, Andra upplagan, Stockholm: Bonniers 1932, s. 5.
- 2 Om Erik Lundberg och Vilhelm Ekelund, se Per Erik Ljung, "Erik Lundbergs pressens", i Anders Johansson m fl (red.), *Om det man inte kan tala måste man sjunga*. Festskrift till Eva-Britta Ståhl, Härnösand 2015, s. 37–48.
- 3 Jesper Svenbro, *La Parole et le Marbre. Aux origines de la poésie grecque*, Les Belles Lettres / essais 2021, s. 9.
- 4 Om hela utgåvan och projektet, se Arne Melberg, "Kritik: Nietzsches samlade skrifter", *Ord & Bild* 1 2022, s. 1–19.
- 5 K.A. Svensson, *Vilhelm Ekelund i samtal och brev 1922–1949*, Lund: Gleerups 1958, s. 356–358; jfr *Vilhelm Ekelund, Brev 1917–1949*, Lund: Gleerups 1970, s. 198 ff, 208.
- 6 Knut Jaensson, "Kring Vilhelm Ekelund", *Bonniers litterära magasin* 3 1947, s. 265ff.
- 7 Beng Holmqvist, "Kring Ekelund", *Bonniers litterära magasin* 3 1951, s. 234f.
- 8 En uppdaterad förteckning över böckerna om Ekelund finns i Jonas Ellerström, *Vilhelm Ekelund. Landskap och tanke*, Umeå: h:ström 2017, s. 152.
- 9 *Personregister till Vilhelm Ekelunds skrifter*. Utgivare: Lundensiska litteratursällskapet Lund 1962, s. 3.
- 10 Rolf Ekman, "Platon och platonism i Ekelunds prosaböcker", *Ekelundstudier 1912–76*, Vilhelm Ekelundsamfundet, Lund: Gleerup 1976, s. 138.
- 11 *Andar i den Ekelundska sfären. Personregister till Vilhelm Ekelunds skrifter*, Lund: ellerströms1989, s. 5.

- 12 Stefan Jonsson, *Sanningskonst. Samtal om ett författarskap*. Sven Lindqvist, Stockholm: Bonniers 2018, s. 254.
- 13 *Konkordans till Vilhelm Ekelunds skrifter 1–4*, Redaktör Ingrid Schaar. I redaktionen: Per Erik Ljung, Claes Schaar, Nils Gösta Valdén. Systemarbete och programmering: Mats Eeg-Olofsson, Lund: Context 2000 (ej tillgängligt elektroniskt). Utarbetad enligt Key-Word-in-Context-metoden med de konkorderade orden, nyckelorden, mitt på raden omgivna av mest möjliga kontext. Raden inleds med uppgift om i vilken bok, på vilken sida, och rad ordet förekommer. Ett belägg för t.ex. låghet anges så här: PH 117 18 = På hafsstranden s. 117, rad 18. Jfr Ingrid Schaar, ”Förord”, i Ingrid Schaar (red.), *Ett nytt språk. Essäer om ord och begrepp hos Vilhelm Ekelund*, Stockholm: Atlantis 2002, s. 7.
- 14 Jesper Svenbro, ”Septembersvalka i umgänget med konkordanser”, Ingrid Schaar (red.), *Ett nytt språk. Essäer om ord och begrepp hos Vilhelm Ekelund*, Stockholm: Atlantis 2002, s. 96, 98. Essän är omtryckt i ds., *Ögonen våra målare och andra tankeexperiment*, Stockholm: Bonniers 2022, s. 220–229.
- 15 ”Det innersta templet i all vår kunskap – och det outhärligaste af allt – var dock alltid det, som till ingen nytta är!” (*Plus Salis I:25*) är en sådan sats som skulle ha platsat både hos Huxley och i min egen lilla svarta anteckningsbok från tidiga studieår, som jag strax kommer till. Ekman citerar den i *Vilhelm Ekelunds estetik* (1953), s. 42.
- 16 Om George Lukács, *Förnuftets banemän*, se min ”Det finns ingen oskyldig världsåskådning”, *Res Publica* 4 1985
- 17 Peter Handberg, ”Efterord”, Friedrich Nietzsche, *Efterlämnade skrifter. Band 9. Efterlämnade anteckningar. ”Jag är ensamheten som människa”*, Stockholm/Höör: Symposium 2021, s. 565–584; Hans Ruin, ”Ett oroligt arv – Om Nietzsches kvarlätenkap, i ds., *I förnuftets skugga. Essäer om Nietzsches filosofi*, Stockholm/Höör: Symposium 2021, s. 229–265; jfr också Fredrik Agell. ”Anteckningarna är en experimentverkstad, inte ett systematiskt huvudverk”, *Respons* 2/2022, s. 1–22 i nätupplagan.
- 18 Om de socialdemokratiska kritikerna och de fyrtioalistiska författarna, jfr avsnitten ”En religion för proletärer” och ”En idol för 40-talister” i Per Erik Ljung, *Drömmar som förplikta. Om Vilhelm Ekelund och hans läsare*, Lund: ellerströms 2009, s. 223–257 resp. s. 269–307.
- 19 Friedrich Nietzsche, *Samlade skrifter 3 Männskligt, alltför mänskligt. En bok för fria andar*. Översättning och noter Lars Bjurman. Efterord av Ulf I.Eriksson, Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag 2000, s. 175
- 20 *Samlade skrifter 5 Den glada vetenskapen (”la gaya scienza”)*. Översättning Carl-Henning Wijkmark. Noter och efterord Thomas H.Brobjer, Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag 2008, s. 166.
- 21 Med not 163, som hänvisar till Ekelunds *Båge och lyra* (1912), s. 24.
- 22 Senare fick jag också tillfälle att ägna mina första recensionsartiklar i *Tidskrift för litteraturvetenskap* 1972–73:1 åt böcker som Peter Madsen, *Semiotik og dialektik* (1971) och Inge Jonsson, *Idéer och teorier om ordens konst* (1971).
- 23 Se Carl-Göran Heidegren, *Kamrater, anti-auktoritära, människor – Den nordiska*

- filosofins* ”1968”, Göteborg: Daidalos 2021 om traditioner och utvecklingstendenser på de olika filosofi-institutionerna i Norden; specifikt om Lund, s. 335–345.
- 24 Hans Regnéll, ”Om ’vederläggningen’ av metafysiken i analytisk filosofi”, *Insikt och handling* vol 8 1970 (nätversion, s. 1)
- 25 Rolf Ekman, *Vilhelm Ekelunds estetik*, Lunds universitets årsskrift. N.F. Avd 1. Bd 50. Nr 4, Lund: Gleerups 1953, jfr ds., *Eстетiska problem*, Lund: Gleerups 1954.
- 26 Rolf Ekman, *Problems and Theories in Modern Aesthetics. Some Points of View*, Lund: Gleerups 1960, s. 5.
- 27 Citaten i det följande är hämtade från Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, Hans-Georg Gadamer, ”Om Nietzsche och vi – På femtioårsdagen av hans död”, övers. Anders Ramsay, *Res Publica* 48–50 2000 (2–4 2000), s. 379–385, efter Max Horkheimer, *Gesammelte Schriften*, Hrsg. V. Gunzelin Schmid Noerr, Fischer, Frankfurt am Main, band 13, 1989, s. 111–120 & band 19. 1996, s. 187 (korrigeringar).
- 28 Per Dahl, ”Inledning”, i Georg Brandes, *Vorlesungen über Friedrich Nietzsche (1888) Aristokratischer Radicalismus (1889/1890) Dänisch-deutsche Parallelausgabe Nach dem Vorlesungsmanuskript und den Erstdrucken herausgegeben und kommentiert von Per Dahl und Gert Posselt*, Basel, Kopenhagen: Schwabe Verlag 2021, s. 122. Jfr ds., ”Georg Brandes’ Nietzsche. Fra forelesningerne til de trykte versioner”, i Erik Skyum-Nielsen (red.), *Liget der blev oppe på jorden. Nietzsche-receptionen i Norden*, København: Forlaget Spring 2019, s. 44–63.
- 29 Harald Beyer, *Nietzsche og Norden*, bd I, Universitetet i Bergen Årbok 1958, Bergen 1959, s. 12.
- 30 Arne Melberg, *Försök att läsa Nietzsche*, Stockholm/Stehag: Symposium 2001, s. 13–42.
- 31 Om Ekelund hos Beyer, se ds., *Nietzsche og Norden*, Bd II, Universitetet i Bergen Årbok 1959, Bergen 1962, s. 225–230.
- 32 Jfr Algot Werin, *Vilhelm Ekelund 1908–1925*, Lund: Gleerups 1961, s. 371 ff. En fotografisk återgivning av anteckningen finns i mitt bidrag, ”En dag i Vilhelm Ekelunds liv”, till Per Erik Ljung, Jonas Ellerström, Margit Forsström, *Vilhelm Ekelund och hans vänner i Helsingborg*, Lund 2019, s. 15.
- 33 Rolf Ekman, *Den andra eros*, Lund: Gleerups 1959, s. 99f.
- 34 Nietzsche-citatet, utan källhänvisning, återfinns på s 94.
- 35 Formeln gav sedan titeln till min essäsamling *Drömmar som förplikta – om Vilhelm Ekelund och hans läsare*, Lund: ellerströms 2009.
- 36 Stefan Jonsson, *Sven Lindqvist, Sanningskonst. Samtal om ett författarskap*. Stockholm: Bonniers, 2018, s. 101f, om *Myten* och *Utrota varenda jävel*, *ibid.*, s. 207. Sven Lindqvist, *Myten om Wu Tao-tzu*, Stockholm: Bonniers 1967, s. 64.
- 37 Rolf Ekman, brev till mig 4/11 1980, senare i ds., *Bland annat om världens dårskap och de små stegens lycka*, Göteborg 1981, s. 154–159.
- 38 *Humanistiskt debattforum Insikt och handling* 1981:1, s. 6. Tidskriften, inte att förväxla med skriftserien, var ett försök (1981–1983) med en mer utåtvänd och samtidsorienterad tidskrift för filosofi och vetenskap, redaktör var Bertil Belfrage.

- 39 Rolf Ekman, ”Tankar om självförverkligande”, *Humanistiskt debattforum Insikt och handling* 1981:1, s. 12.
- 40 *Samlade dikter I*, Under redaktion av Jonas Ellerström och med inledning av Katarina Frostenson, Stockholm 2004, s. 40f.
- 41 Lars Gustaf Andersson, ”Det ensamma jaget och naturens väntansstämning”, i Per Erik Ljung (red.), *Drömmens vin, ordets blod. Tolv föredrag om Vilhelm Ekelunds lyrik*, Lund 2004, s. 69–77.
- 42 Det är också Fröding som står för de flesta översättningarna i Robert Burns, *Och gott öl kom*. Sånger och epigram i urval av Lars Krumlinde, Stockholm 1988.
- 43 Här efter Robert Burns, *Och gott öl kom*. Sånger och epigram i urval av Lars Krumlinde, Stockholm 1988, s. 63f.
- 44 Lasse Horne Kjældgaard, ”Danmarks første velfærdsdebat. Med Nietzsche som foranledning”, i Erik Skyum-Nielsen (red.), *Liget der blev oppe på jorden. Nietzsche-receptionen i Norden*, København: Forlaget Spring 2019, s. 82–118.
- 45 *Correspondance de George Brandes, Lettres choisies et annotées par Paul Krüger, III Allemagne*, Copenhague: Rosenkilde Bagger 1966, Brandes brev till Nietzsche i Turin 23/5 1888, s. 467 (Brev 620). Jfr Nietzsches brev till Brandes 23/5 1888 (Brev 578), Friedrich Nietzsche, *Samlade skrifter Band 10.2 Brev i urval*, Stockholm/Höör: Symposion 2014, s. 430.
- 46 En större karakteristik av författarskapet återfinns i tidskriften *Horisont*, årg. 28, nr 6 1981, s. 95–98, där filosofilärarkollegan Arne Andersson tar upp sex verk från 1976–1981.
- 47 Olav H. Hauge, *Dagbok 1924–1994*, Oslo: Det Norske Samlaget 2000, ssk. Bd. III–V, *passim*. Jfr *Hauge Dagbok 1924–1994*, Urval av Bodil Cappelen, översättning av Lars Molin, Farsta: Molin & Sorgenfri 2015, där Nietzsche dyker upp då och då.
- 48 Jfr Sten Klitgård Povlsen, ”Nietzsche in Denmark”, i Mats Jansson, Jacob Lothe and Hannu Riikonen (red.), *European and Nordic Modernisms*, Norwich: Norvik Press 2004, s. 173.
- 49 Stefan Jonsson, *Sven Lindqvist, Sanningskonst. Samtal om ett författarskap*, Stockholm: Bonniers 2018, s. 254, 71, 139.
- 50 Anders Juhl Rasmussen, ”Nietzsches individualisme og Peter Seebergs bidrag til den danske Nietzsche-reception”, Erik Skyum-Nielsen (red.), *Liget der blev oppe på på jorden. Nietzsche-receptionen i Norden*, København: Spring Forlag 2019, s. 252–272.
- 51 Tobias Dahlkvist, ”Dekadenten Axel Borg. Om det nietzscheanska elementet i Strindbergs roman *I havsbandet*”, *ibid.*, s. 119–132. (En mindre dekadent Nietzsche-gestalt återfinns i Lars Gustafssons ”Ut ur smärtan”, *Berättelser om lyckliga människor*, Stockholm: Norstedts 1981.)
- 52 Charlotte Engberg, ”Det inhumane og den homeriske latter hos Karen Blixen”, *ibid.*, s. 203–219. Jfr Rikard Schönström, ”På din mask skall jag känna dig. Ödets makt i Karen Blixens berättarkonst”, i Ivo Holmqvist (red.), *Den främmande förförerskan. Svenska synpunkter på Karen Blixen*, Göteborg/Stockholm: Makadam förlag 2013, s. 137–152.

TAL

Talmannens anförande vid Vetenskaps societetens jubileumshögtid den 26 november 2021

Andreas Norlén

Digital medverkan, förinspelning 18 november

Ärade medlemmar i Vetenskaps societeten,

Som riksdagens talman är jag hedrad över möjligheten att få tala så här på Vetenskaps societetens 101-årsjubileum. Hedrad, eftersom forskning, vetenskap och bildning är avgörande inslag i ett fritt, framåtskridande och framgångsrikt samhälle, men också för en vital offentlig debatt där tanken är fri och därmed för vår demokrati.

Mot bakgrund av detta är det självklart att forskningens frihet, men också den akademiska friheten i vidare mening, ska vara skyddad. Det framgår av regeringsformen att det ska finnas lagbestämmelser om forskningens frihet och i våras beslutade riksdagen därtill att införa en allmän bestämmelse om akademisk frihet i högskolelagen. Varje forskares rätt att fritt välja forskningsämne och forskningsmetod samt att fritt publicera forskningsresultat är en av de byggstenar som skapar vår demokrati och i länder där forskningens frihet och den vidare akademiska friheten kringskärs är själva demokratin i fara.

I riksdagen är vi mitt uppe i firandet av vårt flera år långa demokratijubileum som markerar hundra år av demokrati i och med genombrottet åren 1918–1922 för den allmänna och lika rösträtten.

Under detta sekel har Sverige transformerats i grunden till dagens moder-

na forsknings- och kunskapsnation. Jag tror att denna resa inte minst är ett resultat av demokratins införande med beståndsdelar som yttrandefrihet, akademisk frihet och rättsstatens principer.

Och sällan har väl forskningen haft så stor betydelse för oss som nu. Vi lever i en tid där robust kunskap efterfrågas på viktiga men vitt skilda områden: pandemier, klimatförändringar, energiförsörjning och ekonomisk hållbarhet. Samhällsvetenskap och humaniora lär oss att logiskt och sakligt resonera om sådana samhällsutmaningar.

Samtidigt som forskningen kanske är viktigare än någonsin ifrågasätts den i högre utsträckning än tidigare. Det talas om faktaresistens, alternativa medier och ”fake news”.

Ett problem, menar jag, är att vår kultur alltför ofta värdesätter enkla och snabba besked framför ett kritiskt och kreativt tänkande kring komplexa frågor.

Statsvetenskapen och juridiken är ämnen som ligger mig själv nära. Jag ser hur de ger oss perspektiv på frågor om vårt samhälle och våra gemensamma regler och åtaganden gentemot varandra.

Historia lär oss om hur människor levt och verkat och försökt förstå moraliska och andra intellektuella problem i andra tider. Filosofi lär oss tänka om etik och moral – alltså ytterst att analysera frågan om vad som är rätt och fel, gott och ont – men hjälper oss också att förstå vad själva kunskapen är. Forskning om teater, litteratur och film kan hjälpa oss att sätta oss in i hur andra tänker, att gå in i någon annans universum en stund. Att kunna ta sig tid för analys som ger nya insikter och möjliggör fördjupade resonemang skapar värde såväl för konststudenter som för beslutsfattare.

Riksdagen fattar varje år tusentals beslut som påverkar vårt samhälle. Vi har på många olika sätt i det dagliga riksdagsarbetet kontakter med forskare. Under min tid som talman har jag på olika sätt försökt att belysa och lyfta fram detta. Jag har närvarat vid akademiska högtider på olika lärosäten och vid flera av de kungliga akademiernas högtidssammankomster för att på ett symboliskt plan markera mitt och riksdagens stöd och engagemang för vetenskap, forskning och bildning.

För att på ett mer konkret sätt synliggöra forskningen och dess roll för politiken – ja, den ömsesidiga roll dessa två storheter spelar för varandra – initierade jag förra året en forskningsdag i riksdagen.

Dagen inleddes med ett seminarium för vart och ett av riksdagens 15 utskott där dess ledamöter kunde ta del av forskning inom ämnen som

utskotten själva valt att fördjupa sig i. Inbjudna var framstående forskare och seminarierna hölls under tämligen informella former som främjade diskussion och samtal mellan forskare och ledamöter. I fokus för seminarierna stod flera av de stora samhällsutmaningarna. Därefter hölls ett gemensamt och öppet seminarium i Förstakammarsalen med två Nobelpristagare, mig själv, och ordförandena i riksdagens utskott. Forskningsdagen blev lyckad och kommer att bli årligen återkommande. Nästa år äger den rum i februari.

Knutet till riksdagen är också Sällskapet riksdagsledamöter och forskare (Rifo). Rifo är ett forum för kunskapsutbyte, samtal och kontaktskapande mellan huvudsakligen forskare och riksdagsledamöter. Rifo arrangerar aktiviteter i samarbete med andra organisationer, exempelvis Kungliga Vetenskapsakademien och Vetenskapsrådet. Vi hade till exempel nyligen ett seminarium om samhällets långsiktiga kunskapsförsörjning

Vidare har Rifo, tillsammans med Sveriges unga akademi, ett nätverksprogram som syftar till att skapa en ökad förståelse mellan riksdagsledamöter och forskarsamhället. Programmet kan skapa länkar för riksdagsledamöter till ett nätverk av forskare och ge insikt i den vetenskapliga forskningsprocessen och aktuell forskning samtidigt som unga forskare ges en insikt i politikens villkor.

Värt att nämna är också att riksdagen är engagerad i Nobelveckan i december varje år. Vi brukar anordna seminarier med såväl fredspristagaren som med andra pristagare och intresset bland ledamöterna brukar vara stort. I år blir formerna som bekant annorlunda, men jag hoppas att vi snart kan återgå till det vanliga också under Nobelveckan.

På riksdagens forskningsdag i våras citerade jag poeten Maria Küchens ord att ”förståelse utan fakta är dikt eller vansinne. Fakta utan förståelse är en röst som ohörd ropar i rymden”.

Dessa ord återanvänder jag nu för att också här uttrycka den vikt jag själv lägger vid att utmana mig, att vi alla utmanar oss, såväl intellektuellt och politiskt som kulturellt. Allt hänger ihop. Delarna summerar ihop till mer än helheten.

Citatet speglar därför också betydelsen av att riksdagens beslut vilar på vetenskaplig grund, formas utifrån partiernas olika politiska övertygelser och fattas med förståelse för hur det här samspelar.

Jag ser fram emot kommande fruktbara utbyten mellan vetenskapen och politiken. Låt mig avslutningsvis å mina egna och riksdagens vägnar fram-

föra ett varmt tack för att ni valt att ägna er tid, er kraft och ert engagemang åt att genom vetenskap och forskning, bildning och utbildning göra vårt samhälle bättre, genom att söka ny kunskap och genom att låta människor växa och utvecklas och på tusen andra sätt.

Tack.

MINNESORD

Gunnar Broberg

David Dunér

GUNNAR BROBERG, PROFESSOR emeritus i idé- och lärdomshistoria vid Lunds universitet, gick bort lördagen den 30 april 2022 i en ålder av 79 år. Hans närmaste anhöriga är hustrun Agneta och barnen Lovisa och Anna, samt Karin och Olof med familjer. Begravningen hölls i Klosterkyrkan i Lund den 13 maj, då Linnea hade namnsdag, med efterföljande minnesstund. Han vilar på Östra kyrkogården i Lund.

Broberg invaldes som arbetande ledamot i Vetenskaps societeten i Lund 1991 och var under åren 1997–1998 dess preses. År 2020 valdes han till hedersledamot i Vetenskaps societeten. Vid årshögtiden den 26 november 2021 hade vi glädjen att välkomna honom som vår hedersledamot. Gunnar Broberg var en sällskaps människa. Han var ledamot i en rad lärda sällskap: Kungliga Fysiografiska sällskapet, Kungliga Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund, Michaelisgillet, Skånska Linnésällskapet, Svenska Linnésällskapet och många till. I en historik över Vetenskaps societeten i samband med dess 75-årsjubileum 1995 skrev han: ”Människan försöker alltid organisera sig ur det hobbeska naturtillståndet, skapa ordning eller kosmos ur kampens kaos, i det här fallet en societet ur docenteländet.” (Årsbok 1995:22–32)

Gunnar Broberg föddes i Flen den 5 september 1942 och växte upp i en prästgård från 1600-talet på den sörmländska landsbygden, med en förvil-

dad trädgård ner mot en sjö. Broberg berättar om sin uppväxt och väg till en akademisk karriär i uppsatsen ”Kräfte, Lindroth och gyllene äpplen”, i *Forskarliv* (2020). Fadern var kyrkoherde i Lerbro, senare i Sankt Nicolai församling i Nyköping. Modern var intresserad av växter och historia. Natur och kulturhistoria var för Gunnar Broberg ett stort intresse sedan barndomen. Efter läroverksåren i Nyköping kom han till Uppsala, där han studerade idé- och lärdomshistoria för professor Sten Lindroth. År 1976 disputerade han på en avhandling om Carl von Linnés människolära. Broberg berättar: ”Min enda replik jag minns var ’opponenten har inte förstått Linné. För det fick jag efteråt beröm.’” Under 1970- och 1980-talen var han verksam som universitetslektor och docent i Uppsala. Han var även en tid gästprofessor vid Scandinavian Department vid Berkeleyuniversitetet och fellow vid Wissenschaftskolleg zu Berlin.

Till Lund kom Gunnar Broberg 1990 då han tillträdde professuren i idé- och lärdomshistoria. Han byggde där framgångsrikt upp en vidsynt och kreativ forskningsmiljö. Han initierade skriftserierna Ugglan och Minerva, och drev fram flera gemensamma bokprojekt. Han lät alla blommor blomma och insåg att en stark avdelning vilade på ett öppet och välkomnande klimat där alla ämnen i princip kunde vara intressanta och kunde bidra till en samlad kunskap om människans historia. Han var aktiv in i det sista, även långt efter pensionen 2009. I stort sett dagligen var han på institutionen – mer än de flesta universitetsanställda – där han satt och skrev hela dagarna bland högar av böcker och papper. Musik kunde ofta höras svagt strömma från hans arbetsrum, liksom hans intellektuella intressen utmärktes den av stor bredd: klassiskt, jazz och världsmusik. Dörren stod alltid på glänt. Han tog alltid emot för samtal och lyssnade intresserat, uppmuntrande visade han på möjligheterna och delade generöst med sig av sin lärdom och beläsenhet. Med underfundig humor gillade han att bolla kvicka idéer och lekfullt vrida och vända på ord och tankar. Man kunde se honom strosa i korridorerna med en kaffemugg i handen, stannade gärna till för att byta några ord, alltid vänlig och öppen för samtal. Det kommer bli tomt, ännu tommare, på Lux efter honom, i korridoren, i kafferummet, på seminarierna, i tanken.

Som forskare hade Broberg stor bredd. Inget tycktes honom ointressant. Han gav sig i kast med de mest skiftande ämnen med nyfikenhet och med ett stort mått av barnasinnet upptäckarlust och öppenhet. Obestriddligen var han världens främste kännare av Linné. Hans avhandling *Homo sapiens L.*

Studier i Carl von Linnés naturuppfattning och människolära (1975) är ännu i dag den mest grundliga och vederhäftiga analysen av Linnés syn på och klassificering av människan. Under åren lät han ge ut och kommentera flera texter av Linné, han satte samman en antologi om Linné i dikten (1990) och en bok om Linnés dietetik med tillhörande recept, *Till livs med Linné* (2007), men publicerade även uppsatser och antologier om några av Linnés lärjungar som Carl Peter Thunberg och Anders Sparrman. Under många år (1975–2018) var han huvudredaktör för *Svenska Linnésällskapets årsskrift* i vilken han bidrog med närmare 500 artiklar och notiser, fler än någon annan. Han var preses för Skånska Linnésällskapet alltsedan bildandet 2008. Två dagar innan den ödesdigra kvällen, fick sällskapets medlemmar umgås med honom en hel dag på Krapperups slott vid Kullaberg, där han berättade om linneanska resor. Föga visste de församlade att han själv snart skulle resa vidare. I Linnean Society of Londons arkiv satt han gärna och grävde. Jag minns när han senast skulle dit för att göra några kompletteringar till sin Linnébiografi, hur det då lyste upp i honom av upptäckarlust och förväntansfull glädje inför allt det som finns i arkivet som låter oss blicka in i historien.

Brobergs livsgärning som Linnéforskare kröntes med *Mannen som ordnade naturen. En biografi över Carl von Linné* (2019). I inledningen beskriver han sin inkanande och sympatiska tillvägagångssätt: ”Jag vill fånga honom i steget, jag vill höra hur han talade, jag vill hälsa på hemma hos honom. Jag vill också väcka gamla texter till liv.” Brobergs texter utmärks just av levandegörandet av historien, det som gör den närvarande, konkret och sinnlig, men också hur historien och människors liv sträcker sig genom tiden. ”En människas biografi börjar långt före födseln och fortsätter långt efter döden”, skriver han. Det var som om Broberg kände igen sig något av sig själv i den gamle Linné på slutet av sitt liv, med krämpor och sviktande hälsa. Men de var på många sätt diametralt olika. Linné var ettrig, självhävdande och bråkig. Gunnar var stillsam, vänlig och med ett stort mått av mänsklig omtanke. Men de förenades i den barnsliga upptäckarlusten, glädjen inför kunskap, förmågan att se det stora i det lilla, se den lilla detaljen som förklarar helheten. Hans Linnébiografi blev också en stor, välförtjänt framgång, där han knöt ihop flera decenniers studier av Linnés liv och tänkande. Han erhöll flera priser och utmärkelser för boken. År 2019 förärades han Linnémedaljen av Uppsala universitet. År 2020 tilldelades han Svenska Akademiens Kellgrenpris, Stora Historiepriset, Gustaf III:s minnes pris av Svenska Litteratursällskapet

i Finland, Letterstedtska författarpriset av Kungliga Vetenskapsakademien, samt 2021 Inge Jonssons pris av Samfundet De Nio.

Under statyvältningarna var han bekymrad över de missuppfattningar som uppstått kring Linnés människolära. Med sin grundliga kunskap om rasbiologins historia, Linnés människolära och hans tid kunde Broberg visa det missriktade i att beskylla Linné för att vara rasbiolog och rasismens fader. Ras var ett begrepp Linné aldrig använde. I full sympati för Black Lives Matter och motståndet mot dagens rasism reder han ut begreppen i ”Var Linné rasist?” i *Svenska Linnésällskapets årsskrift 2020*. Granskar man de historiska källorna och sätter Linné i hans historiska sammanhang visar sig historien inte vara så enkel och moraliskt otvetydig som vi vill göra den. Historien, skriver han, kan inte ”handla om ’rena’ personer, för då hör ingen dit.” Historien är komplex, liksom vår tid.

Broberg hade precis slutfört kommentarerna till Linnés *Nemesis Divina*, om den gudomliga vedergällningen, för utgivning i Svenska Akademiens klassikerserie när han hastigt avled. Märkt av mörkt, tärande grubbel, är den åldrade Linnés anteckningar en uppgörelse med den meningslösa döden. Det måste finnas en högre mening. Allt kan inte bara försvinna utan mening. Linné skriver om livet som kan brista när som helst: ”Livet hänger på en tunn spindelvävstråd, skörare än allt. Livet är en vacker såpbubbla.”

Till Brobergs forskningsintressen hörde särskilt biologins, zoologins och medicinens historia, men få hade dessutom sådan överblick över hela den svenska idéhistorien. Hans läsebok i svensk idéhistoria, *Gyllene äpplen. Svensk idéhistorisk läsebok* (1991), tilldelades Augustpriset 1992. Djurens historia var ett ämne som följde honom troget genom hela hans forskargärning. Den första text han publicerade (1967) handlar om Magnus Orrelius som skrev den första zoologiska handboken på svenska. I *Lychnos* 1972–1973 publicerade han en uppsats om ”Järven, filfrassen, frossaren. En studie i zoologisk exotism”. En kär vän var katten, som tillägnades ett stort verk, *Kattens historia. Sverige speglat i djurets öga* (2004), som fångar förhållandet mellan människa och djur. Han har även i uppsatser behandlat darwinismen och utvecklingsläran, lamarckismen i Sverige, kvinnliga botaniker och många andra ämnen. Medicinhistoria är ett annat tema som följde honom genom åren. *Til at stwdera läkedom. Tio studier i svensk medicinhistoria* (2008), som han redigerade och skrev åtskilligt i är en framstående fördjupning i svensk medicinhistoria. Till Lunds universitets 350-årsjubileum ledde han arbetet

med en universitetshistorisk antologi, *Beredd till bådadera. Lunds universitet och omvärlden* (2017).

Några av sina främsta insatser som vetenskapshistoriker gjorde han rörande rasbiologins historia, om ärftlighetslärans utveckling och dess samhälleliga användning, om den biologistiska människosynen och om synen på raser. Av en händelse kom han över ett outforskat personarkiv efter rasbiologen Herman Lundborg som ledde fram till studien *Statlig rasforskning. En historik över Rasbiologiska institutet* (1995). Broberg var pionjären inom detta forskningsfält. Tillsammans med Mattias Tydén skrev han *Oönskade i folkhemmet. Rashygien och sterilisering i Sverige* (1991), som fick stor internationell uppmärksamhet och ledde till en statlig utredning varvid slutligen de drabbade fick skadestånd. Tillsammans med Nils Roll-Hansen redigerade han *Eugenics and the welfare state. Sterilization policy in Denmark, Sweden, Norway, and Finland* (1996). I flera uppsatser har han också uppmärksammat synen på samerna och det judiska inom kulturlivet kring sekelskiftet 1900. Förenklade moraliska domar, om hur fel de tänkte då och hur rätt vi tänker nu, värjde Broberg sig för. Som forskare drevs han av att förstå människorna och deras val i den tid de levde.

Människointresset var i centrum för Broberg och de tanke- och livsförhållanden i vilka människor levde. Han skrev om jordbävningen i Lissabon i boken *Tsunamin i Lissabon. Jordbävningen den 1 november 1755, i epicentrum och i svensk periferi* (2005). Ett av Brobergs mest poetiska verk är *Nattens historia. Nordiskt mörker och ljus under tusen år* (2016), om halva dygnet som tillhör natten, men som få historiker har gett sig in i. Boken är en mosaik av bitar som inte alltid vill passa ihop, som han själv skriver, ett ”nattreportage av en historisk notisjägare”, collageartat och kaleidoskopiskt låter boken historiens röster höras i natten. Metodologiskt utmärks Brobergs forskning av att i den nordströmska traditionens efterföljd, som elev till Lindroth, studera den svenska idéhistorien, gärna i äldre tid, med starkt empiriskt spårssinne, men han utvecklade det till en egen konstart. I uppsatser reflekterade han över den nordströmska traditionen, om ämnets historia i Sverige och i Lund. Broberg sökte ständigt i arkiv och bibliotek efter ytterligare skärvor som kunde ge en bild av historiens djup och mångfald. Han breddade empirin genom bilder och musik. Under tiden i Uppsala var Carolina Rediviva ett andra hem. Många kassar böcker har rört sig fram och tillbaka mellan Universitetsbiblioteket i Lund och hans arbetsrum.

Tusentals människors tankar och livsöden passerar förbi i Brobergs böcker och uppsatser, Linné förstås, men också andra från det linneanska 1700-talet, Petrus Artedi, Johan Moraeus, Olof Rudbeck den yngre och Kilian Stobaeus. Till och med en uppsats om Foucault i Uppsala har kommit från Brobergs penna. Gunnar Broberg var ingen flåsande resenär i geografin, visserligen hade han i sin ungdom åkt båt över Atlanten och åkt Greyhound Bus genom USA, men helst tog han sina korta cykelturer och promenader till sin arbetsplats. Gunnar reste hellre i tanken och i historien. Vid sin bortgång skrev han på en bok om lärda möten, om människor på resa som möts och samtal. Det är så många kommer minnas honom: i mötet mellan människa och människa. Människointresset utmärkte honom både som människa och forskare. Historien handlade för honom om människor och liv. Med underfundig humor, inlevelse och språkekvilibristisk ordkonst drog han fram de talande exemplen som gjorde människorna i historien livs levande. Deras tankar trädde fram ur historiens tystnad. Med inkännande förståelse, inte sällan med ömhet och medkänsla, tog han del av människors livsöden, som förmedlades med en närhet och inlevelse som får läsaren att känna en förnimmelse av historiens närvaro. Vi träder in i tiden.

Gunnars personlighet utmärktes av omtanken om sina medmänniskor, vänligheten och öppenheten, kunskapsglädjen och barnasinnet upptäckarlust. Han var och är en förebild för hur man kan ta sig an världen, med nyfikenhet, glädje och medkännande. Gunnar såg det glädjefyllda, det intresseväckande, det som gav oss en djupare förståelse av vad det är att vara människa. De sista åren kändes det som om han hade så mycket kvar som han önskade slutföra. Det fanns så mycket mer att upptäcka.

Claes-Göran Holmberg

Per Erik Ljung & Katarina Bernhardsson

CLAES-GÖRAN HOLMBERG var en avhållen vän och kollega, en mångsidig, originell forskare och en mycket uppskattad lärare och handledare på olika nivåer i litteraturvetenskap vid Lunds universitet.

Efter sin studentexamen vid Per Brahes gymnasium i Jönköping 1967, med påfallande goda slutbetyg, bland annat fyra stora A:n (i muntlig svenska, grekiska, engelska och filosofi), skrevs han in vid humanistiska fakulteten i Lund hösten 1968 och blev fil. kand. hösten 1972 med litteraturhistoria med poetik, idé- och lärdoms historia och nordiska språk i sin examen.

Våren 1973 blev han antagen till forskarutbildningen i litteraturvetenskap, där han snart kom att specialisera sig åt det pressvetenskapliga hållet. 1987 disputerade han med en i flera avseenden stor avhandling, *Upprorets tradition. Den unglitterära tidskriften i Sverige*. Men redan 1975 hade han gjort en bibliografisk rivstart med *Litterära tidskrifter i Sverige 1900–1970. En kommenterad bibliografi*. ”I denna snygga volym”, skriver hans handledare Per Rydén i den festskrift som Claes-Göran Holmberg förärades när han fyllde 65, ”har Classe förtecknat litterära tidskrifter, både de smala unglitterära, som han sedan dök in i i sin avhandling, och de mer allmänna kulturtidskrifterna.” Det kan låta rätt oglamoröst, men som Per fortsätter: ”Den som inte förstår vilken möda som ligger bakom denna prestation har inte mött de många namnen i personregistret. Och han eller hon har förvisso inte mött

de 800 tidskrifter som bibliografen arbetade sig genom.” Boken imponerade på UB-bibliotekarien Vilhelm Ekberg som i en recension (*SDS* 30/3 1976) inte kunde låta bli att citera ett av *Classes fynd*, *Hjo.L.M.* (1956), *Hjo Litterära magasin*. Det utkom med ett enda nummer, med rätt strikta krav på medarbetarna (som själva var författare från Göteborg i Paravan-gruppen, på semester i Hjo): ”Villkor för medarbetarskap: Skribenterna i fråga måste vistas, ha vistats, vitsat eller visat sig i Hjo någon gång”.

Från 800 litterära tidskrifter krympte studiets centrala *corpus* till trettio unglitterära tidskrifter i avhandlingen. Men de 800 tidskrifterna och en massiv beläsenhet i internationella föregångare bland ”little magazines”, ”petites revues”, ”Kleine moderne Blätter” och ”avantgardetidskrifter”, liksom i den omfattande historiska och teoretiska litteraturen kring dem, ger avhandlingen en helt unik rymd och rikedom i referenserna. Dessutom var boken generöst utformad, med brev, anekdoter, intervjusvar, bilder och dokument av olika slag insprängda i de många analytiska avsnitten. Titeln var smått genial och antyder direkt att det rör sig både om historia, från *Phosphoros* (1810–1813) fram till 1960-talets *Rondo*, och om själva fenomenet. Detta fenomen, den unglitterära tidskriften, kan vara en avgörande arena för författare och konstellationer på väg framåt och samtidigt utgöra ett område där förlag och andra fångar upp och profiterar på de unga löftena – ett osökt utrymme för studier av ”litteratur och samhälle”-karaktär, pressvetenskap och litteraturvetenskap på en gång. Uppslagsrikedomen var påfallande, liksom noggrannheten. *Upprorets tradition. Den unglitterära tidskriften i Sverige* blev snabbt något av ett standardverk.

Mer renodlad pressvetenskap blev det i en lång rad uppsatser och avsnitt i böcker, inte minst i de stora presshistoriska verk som redigerats av Karl Erik Gustafsson och Per Rydén. Den mest spektakulära insatsen är det nästan hundra sidor långa inledande kapitlet med rubriken ”Stormaktstidens Tidning (1645–1734)” i *Världens äldsta. Post- och Inrikes Tidningar under 1600-, 1700-, 1800-, 1900- och 2000-talen* (2005). Här firar den historiska överblicken och kunskaperna om de otaliga källorna triumfer; det ”svåra” ämnet blir till fascinerande läsning, med klagörande distinktioner och blick för stora linjer såväl som för belysande konkreta situationer och anekdoter. Det är uppenbart att man har att göra med en forskare som tycker om att skriva.

Kanske är det oundvikligt för pressforskare att intressera sig för institutionella sammanhang (ekonomiska och sociala förutsättningar) liksom för

personhistoria: i Classes fall blir det i alla fall tydligt. ”En unik blandning av tidningsmän” är en typisk underrubrik i en färgstark artikel om ”Tidningsmän i Jönköping” i *Ständigt dessa landsortstidningar* (Den svenska pressens historia, Sylwan 3, 1998). *Halls Förlag – en utgivningshistorik* (tillsammans med Thomas Andersson 2011) är lika lokalt förankrad, men den rymmer också en viktig principiell poäng, med genomlysningen av ”ett kristet kretslopp”, ett väsentligt men oftast helt försummat område i litteraturens och läsningens historia i Sverige.

Classes intressen var av den arten att vi på institutionen ofta hade glädje av dem. Det kunde gälla litteraturpedagogik – det var han som översatte den användbara *Trivialmyter. Triviallitteratur i undervisningen* av Hans Jørn Christiansen (1976). Lika självklart gick han in som redaktör för *Tidskrift för litteraturvetenskap* när den kom till Lund i andra vändan 1980. Senare blev det han som fick lära kollegerna att utnyttja och arbeta med datorer; sådant tyckte han var skoj. Inte så konstigt kanske, att han kastade sig över *Dracula* – som roman (Bram Stokers 1897), film (Ford Coppola 1992), ny bok (Saber/Hart 1992), seriealbum (Crepax 1987) och dataspel (*Dracula Resurrection* 2000) – i den tillsammans med Jan Svensson utgivna antologin *Mediekulturer. Hybrider och förvandlingar* (2004). Alltsammans skedde under en dynamisk period av ämnets utveckling, där medierna drogs in i studiet och litteraturvetarna på allvar började rikta blickarna ut i världen. I uppbyggnaden av kurser kring *world literature* var Classe en oundgänglig medarbetare.

Många som haft Classe som lärare och handledare har fäst sig vid hans generositet och informella sätt att umgås med alla, en egenskap som inte minst avspeglas i hur alla alltid kallade honom Classe – det räckte. Det var aldrig svårt att närma sig Classe. Han var glad för att prata om stort och smått, högt och lågt, och han odlade gärna det sociala: umgänget, eftersitsen och samtalet. En arbetsplats bör aldrig vara större än att man kan stoppa in alla medarbetare i en buss och åka på utflykt, påpekade han, och det fångar hans syn på hur både institutioner och människor fungerar. *Intervjun*, med författare, redaktörer och forskare från när och fjärran var, typiskt nog, en genre som han utvecklade till mästerskap i sitt eget skrivande. För flera generationer litteraturvetarstudenter var Classe en närvarande och uppmuntrande handledare som tog sig an mängder med C- och D-uppsatser, och på Författarskolan var han en avhållen och konstruktiv textläsare. För

några var han också handledare för doktorsavhandlingen. Alltid tillämpade han samma princip: han förmedlade ett genuint engagemang för litteraturen och ett fullt förtroende för sin doktorands eller students förmåga. Det är många som har haft Classe som handledare under en viktig period i sina studier och som minns honom med glädje och värme, som minns det stökiga rummet – lika fullt med papper och böcker som med idéer – och bollandet av tankar med Classe.

Ett särskilt och passionerat intresse hade han för den amerikanska litteraturen som bland annat resulterade i boken *Crossroads. Möten med den samtida amerikanska litteraturen* (1994). Det är ingen ”objektiv översikt”, kan man läsa i förordet, utan ”mitt personliga val efter nästan 40 års läsande av denna fantastiska, groteska, realistiska, surrealistiska, dokumentära, modernistiska, postmodernistiska ... litteratur som kallas den samtida amerikanska litteraturen”. Många har vittnat om hur inspirerande boken var som inkörspport. Själv kom han att översätta de subtila och mångbottnade novellerna i William Gass’ *I hjärtat av landet*, som kom ut i en volym med illustrationer av Janne Kamping 1988.

Under ett antal resor i USA kunde Classe också etablera kontakter, inte bara med författare, utan också med kolleger på universiteten, som dokumenterades i *Texter och kontexter. Samtal med 15 amerikanska litteraturforskare* (1994). Alla dessa kontakter kom oss i Lund till godo på många sätt: där Classe hade varit blev man alltid väl mottagen och på *School of Criticism and Theory* (numera vid Cornell University) har en lång rad litteraturvetare från Lund under åren kunnat beredas plats vid de återkommande sommarkurserna.

Till 65-årsdagen fick Classe en festskrift, passande nog inte i form av en bok utan under namnet *Tidskrift för Classiska studier nr 1 2011*. Den kom med sin prestigelösa humor och sin mångsidighet i ämnen och kontaktytor verkligen att spegla sitt festföremål. Nu är han borta, men hans engagemang och hans breda intressen, liksom hans alldeles egna kynne, lever kvar.

Ulla-Britta Lagerroth

Anders Ohlsson

ULLA-BRITTA LAGERROTH föddes i Malmö 1927, där hon också tog studenten. Efter några år i Stockholm flyttade hon och maken Erland – också han litteraturhistoriker – som hon gift sig med 1949, tillbaka till Skåne och Lund. Här disputerade Ulla-Britta 1963 för doktorsgraden i litteraturhistoria med poetik, som ämnet då fortfarande hette. Efter disputationen utnämndes hon till docent vid dåvarande Litteraturvetenskapliga institutionen i Lund, där hon

verkade fram till pensioneringen 1994 – som långt ifrån markerade slutet på hennes vetenskapliga verksamhet – med avbrott för gästforskarvistelser som Visiting Professor vid University of California, Berkeley 1964 samt 1966–67. Ulla-Britta utnämndes till professor i litteraturvetenskap i Lund 1983.

Avhandlingen *Körkarlen och Bannlyst. Motiv och idéstudier i Selma Lagerlöfs 10-talsdiktning* behandlar Selma Lagerlöfs båda 1910-talsromaner och klarlägger hur författaren under intryck av tidsandan omfunktionerar sin romankonst i en uttalat engagerad riktning och gestaltar social utsatthet och krigets fasor. Lagerlöfs författarskap skulle komma att utgöra ett återkommande prioriterat forskningsfokus för Ulla-Britta. Hennes sista stora vetenskapliga arbete från 2021 blev den tillsammans med Lisbeth Stenberg genomförda utgåvan av Selma Lagerlöfs experimentella tvåaktsdrama *Sankta Annas kloster*, som skrevs på beställning från Kvindernes Udstilling i Köpenhamn 1895 men som aldrig tidigare tryckts. Utgivarna sätter in texten i en rad samtidskontexter, bland andra det dåtida teaterklimatet och kvinnorörelsen. Ulla-Brittans insatser i Lagerlöffforskningen är omfattande och betydande.

Det handlar om en lång rad uppsatser; inte minst intressant är utgåvan av Lagerlöfs *Teaterosnetter* (2014) tillsammans med Stenberg, försedd med ett inträngande förord och utförliga kommentarer till var och en av de 64 soneterna, vilka kastar nytt ljus över Lagerlöfs debutroman *Gösta Berlings saga*. Vidare deltog Ulla-Britta i bildandet av Lagerlöfsällskapet 1958 och verkade som dess sekreterare under tolv år samt som redaktör för dess skriftserie. Bildandet, som i tid sammanföll med maken Erlands disputation också på en Selma Lagerlöf-avhandling, uppmärksammades i ett hemma-hos-reportage hos de båda unga forskarna i den då ansedda tidskriften *Idun*. Även Mårbackastiftelsen ägnade Ulla-Britta sitt engagemang under 24 år, bland annat som ordförande i början av 1990-talet.

Ulla-Brittas gärning som akademisk lärare och forskare, men också som person, kännetecknades av en påtaglig expansionsvilja och en lust att målmedvetet och engagerat sätta sig in i för henne nya forskningsfält och överskrida traditionella gränser. Så till exempel axlade den nyutnämnda docenten och romanforskaren under andra halvan av sextioalet efter sin hemkomst från USA ett stort undervisningsansvar inom utbildningen i Drama-Teater-Film i Lund. Detta engagemang kom efterhand att också prägla hennes forskning: under 1970-talet ägnade sig åt det för henne helt nya fältet föreställningsanalys. Den omfattande monografin *Regi i möte med drama och samhälle: Per Lindberg tolkar Pär Lagerkvist* från 1978 framstår som det främsta resultatet, detta vid sidan av omfattande forskningsöversikter och antologier. På för Ulla-Britta typiskt vis tillämpade hon i sin fortsatta forskning och även långt senare sina eminenta teaterinsikter i studier av hur lyrik och prosa av romantiker som Atterbom och Almqvist kännetecknas av en långtgående teatralisering, det vill säga att deras texter på skiftande vis – formellt och innehållsmässigt – anknyter till teatern som konst. Det var mot bakgrund av sin djuplodande teatervetenskapliga forskning som Ulla-Britta engagerades i arbetet med det omfattande trebandsverket *Ny svensk teaterhistoria* (2007). Hon var en av de två redaktörerna för den andra delen, som behandlar 1800-talets teater, och författade dessutom själv en tredjedel av de tjugotalet artiklarna i detta band.

En aspekt av Ulla-Brittas expansiva forskningsprofil är att hon, vilket redan framgått ovan, intresserat sig för olika typer av möten mellan konstarter, alltså hur det som traditionellt uppfattas som separata konstarter i själva verket samverkar på en rad olika vis. Hon framstår i efterhand som den

centrala kraften när det gäller att i Sverige introducera detta forskningsfält, som numera går under beteckningar som intermedialitet eller multimedialitet. Detta åstadkom Ulla-Britta genom doktorandkurser med inbjudna internationella toppforskare inom fältet och genom att själv publicera en rad specialstudier samt den omfattande antologin *I musernas tjänst* (1993), vilken länge gällde som ett oundvikligt standardverk inom fältet. På detta sätt kom hon att inspirera inte bara etablerade forskare utan också åtskilliga av oss som under 90-talet färdigställde våra avhandlingar till att bli del av den ”intermedial turn” som hon effektivt och ivrigt propagerade för. Följdiriktigt behandlar också den festskrift – *I musernas sällskap* – som Ulla-Britta hyllades med på 65-årsdagen detta av henne nu prioriterade forskningsfält. Hon nöjde sig dock inte med att endast i Sverige introducera en internationellt expansiv forskningsinriktning, utan var också mån om att sätta Lund och Sverige på kartan. Detta åstadkom hon bland annat genom att anordna två stora internationella konferenser i Lund om intermedialitet: 1995 och 2001, Dessa avsatte två omfattande antologier: *Interart Poetics. Essays on the Interrelations of the Arts and Media* (1997) respektive *Cultural functions of intermedial exploration* (2002).

Tiden som professor gav Ulla-Britta möjlighet att utnyttja sina sociala och entreprenöriella talanger. Tre av de doktorandkurser hon gav – om Shakespeare, om intermedialitet och om modern litteraturteori – förenade hon med internationella studieresor, fullfinansierade för deltagarna genom av Ulla-Britta själv indragna externa medel, till bland annat London och amerikanska lärosäten som University of Indiana, Duke University och Yale. Därmed skapade hon framsynt en gemensam forskningsmiljö inom ett ämne som av tradition präglats av en solistkultur. Dessutom bidrog dessa kurser och resor framsynt till internationaliseringen av forskning och forskarutbildning, vilket idag framstår som inte bara normalt utan också nödvändigt, i en tid då litteraturvetenskapen ännu hade en uttalat nationell inriktning. Alla dessa initiativ var extra viktiga för dåtidens doktorandgeneration, där endast ett ytterst fåtal unga forskare hade någon form av anställning och arbetsplats på institutionen. Genom återkommande och omfattande studieresor för doktorander och lärare, genom regelbundna eftersitsar efter seminarier och kurstillfällen, både på institutionen och i hemmen på Tunavägen 7 samt torpet vid Himmelstorp på Kullaberg, skapade Ulla-Britta förutsättningar för en arbetsplatsgemenskap i en tid som i backspegeln kan kännas avlägsen.

Just före sin pensionering gav Ulla-Britta doktorandkursen ”Dekonstruktionen – och efter”, där hon på ett för henne typiskt nyfiket, lite kaxigt och engagerat vis, tillsammans med oss doktorander spanade efter teoretiska öppningar bortom det paradigm som präglade den internationella litteraturforskningen under 1980-talet och gett upphov till ”the theory wars” och som hotat göra litteraturvetenskapen irrelevant utanför en snäv krets av specialister. Stridigheterna gällde bland annat hur ämnet skulle hantera själva författarinstansen och detta mot bakgrund av att dess tidigare biografiska inriktning ofta varit en framgångsfaktor. Under intryck av nya och nyanserade teorier om det biografiska publicerade Ulla-Britta 1993 själv ytterligare en omfattande monografi: om lyrikern Johannes Edfelt. Dess undertitel – en författarskapsmonografi – är uttryck för en vilja att återta det biografiska inom litteraturforskningen. Men inte i form av en traditionell life and letters-biografi, där fokus ligger på diktarens levnadsbana och texterna får illustrera livet. Edfeltmonografen tar tvärtom sin utgångspunkt i och förlägger tyngdpunkterna till texterna. Ulla-Britta följer i sin studie hur Edfelt arbetar för att häva den alienationstematik som hon övertygande urskiljer i texterna, en tematik som studeras i ljuset av bland annat den kontext som är författarens livssammanhang.

Under sex decennier gjorde Ulla-Britta avtryck på litteraturvetenskapen i Lund, Sverige och internationellt. För sin forskning erhöll hon ett flertal prestigefyllda priser från såväl Svenska Akademien som Vitterhetsakademien. Dessa officiella erkännanden av hennes framgångar som forskare kulminerade då hon 1998 tilldelades Konungens medalj 8:e storleken i Serafimerordens band. Hennes vetenskapliga och pedagogiska gärning präglades av engagemang, entusiasm och expansionslusta.

Lisbeth Larsson

Torbjörn Forslid, Bibi Jonsson, Anders Ohlsson, Birthe Sjöberg

LISBETH LARSSON FÖDDES i Vara i Västergötland 1949, men flyttade redan som ung till Göteborg och senare till Lund för att studera. Ursprungsmiljön betydde ändå alltid mycket för henne. Hon underströk ständigt att hennes äldre syster och hon var de första i sin släkt som tog studentexamen, och att hon själv tillhörde den första generationens akademiker. I alla sina berättelser om sitt liv hade hon en politisk vinkling och menade att denna utbildningsresa aldrig hade kunnat komma till stånd utan statliga studielån och fria universitetsstudier.

Lisbeth levde större delen av sitt liv i Lund, där hon utbildade sig och verkade som lärare och forskare på Litteraturvetenskapliga institutionen (numera en avdelning på Språk- och litteraturcentrum). Hon återvände också till staden efter pensioneringen från tjänsten som professor i litteraturvetenskap i Göteborg, vilken hon erhöll 2000. Hon var fast besluten om att återknyta till sina akademiska rötter. Till detta hörde att hon återupplivade sina kontakter med Lunds universitet bland annat genom att återkomma till Vetenskaps societetens årshögtid. Under de sista åren delade hon sin tid mellan Lund och Skillinge, där hon avled i oktober 2021.

Lisbeths professur i litteraturvetenskap med inriktning mot genus var den första i sitt slag i landet. Tjänsten passade henne som hand i handske. Det feministiska engagemanget genomsyrade hela hennes akademiska karriär, liksom hennes politiska engagemang. Jämställdhetsfrågor stod överst i prioriteringsordningen. Även inom den vetenskapliga världen antog hon olika utmaningar och ledarpositioner. Bland förtroendeuppdragen märks bland annat ledamotskap i Vetenskapsrådets styrelse och Göteborgs universitets styrelse samt posten som vicedekan för forskning vid fakulteten. Redan under tiden i Lund engagerade hon sig aktivt i litteraturvetenskapens utveckling. Lisbeth var alltid mån om att vara med och påverka verksamheten

på institutionen i en riktning hon ansåg riktig. Även under sin sista tid kunde hon tillrättavisa vänner och kolleger om hon inte fann genusperspektivet tillräckligt tillgodosett i forskning eller administrativa beslut.

Lisbeth tillhörde pionjärerna inom det som på den tiden kallades kvinnolitteraturforskning. Med sin avhandling 1989, *En annan historia: om kvinnors läsning och svensk veckopress*, lyfte hon fram veckopressen i litteraturvetenskapen och lade fokus på de kvinnliga läsarna. Därmed skrev hon in sig som läsforskare och pressforskare – och än mer specialiserat som veckopressforskare. En viktig aspekt av avhandlingen var att lyfta fram och belysa den populärlitterära genre som veckotidningens följetong utgör. Avhandlingens betydelse framgår inte minst av att den utkom i en andra upplaga redan året därpå.

Kvinnoperspektivet var alltid närvarande i hennes forskning och hon var alltid intresserad av nya teoretiska impulser, exempelvis genom att delta i sommarkursen *School of Criticism & Theory* i USA. Sina nyförvärvade kunskaper förmedlade hon sedan vidare till oss på institutionen i Lund. Vi som följde den forskarkurs som hon gav efter hemkomsten introducerades till blivande klassiker inom genus- och queerforskningen som Judith Butlers *Gender Trouble* (1990) och Eve Kosofsky Sedgwick's *Between Men* (1985). Vi blev alla inspirerade av de teorier hon förmedlade till oss, varigenom feminismen breddades med genusperspektivet och senare även det queera. I förordet till Nina Björks inflytelserika *Under det rosa täcket* från 1996 tackar hon Lisbeth för den betydelse dessa nya teorier haft för bokens tillkomst. Att förmedla kunskaper var över huvud taget centralt för Lisbeth. Just detta år, 1996, samlade hon i samarbete med sociologen Johanna Esseveld avgörande feministiska texter i samlingsvolymen *Kvinnopolitiska nyckeltexter*. Därmed tillgängliggjordes texter som tidigare i många fall varit svårtillgängliga. Samma idé låg bakom antologin *feminismer* från samma år. I denna översattes mer teoretiska nyckeltexter till svenska. Titeln plural var viktig för Lisbeth – feminismen hade en mångfald uttrycksformer.

Lisbeth höll sig även i fortsättningen väl uppdaterad i internationell teori och tillbringade flera forskningsvistelser utomlands. Hon var gästprofessor vid University of Minnesota i Minneapolis och vid University of California i Berkeley. Hon deltog också i internationella konferenser och hade breda nätverk internationellt. Genom arbetet med fembandsverket *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* (1993–98) hade hon många personliga vänner i de andra

nordiska länderna. På en konferens på Färöarna 1998, anordnad av IASS, en internationell organisation för skandinavistforskare, såg vi henne röra sig bland feministiska och genusinriktade forskarvänner i Norden och USA.

Lisbeth var mycket framgångsrik i att söka externa medel och arbetade genom åren med en rad spännande forsknings- och infrastrukturprojekt, ofta med ett tydligt genusperspektiv. Hennes fokus låg genomgående på kvinnors litteratur. Det handlade både om kvinnors skrivande och om kvinnors läsande. En betydande insats var även hennes medverkan i redaktionen för den nordiska kvinnolitteraturhistorien. Hon bidrog själv med ett stort antal artiklar, bland annat om Tora Dahl och Emilia Fogelklou, men också om senare författare som Märta Tikkanen, Agneta Pleijel och Anna Westberg. Därutöver var hon svensk huvudredaktör för det sista bandet som utkom 1997. Senare verkade hon med stor energi för verkets digitalisering, vilket har gjort det till en betydande resurs i forskning och undervisning. I samma anda tog hon tillsammans med historieprofessorn Maria Sjöberg i Göteborg initiativ till *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon*, där 2000 svenska kvinnor i dag finns porträtterade. Lisbeth själv skrev ett femtiotal artiklar. Detta nydanande lexikon lanserades den 8 mars 2018, men är ett levande lexikon som kontinuerligt fylls på med nya kvinnliga namn. Lisbeth själv porträtteras numera i detta digitala kvinnohistoriska arkiv. I denna text beskrivs hon som ”idealiskt och aktivist”, men också som ”en realistisk strateg”. Denna karakterisering förefaller ytterst träffande. Lisbeth var en entreprenör och en drivande kraft som ständigt strävade efter att genomdriva sina projekt.

Tvåhundra av dessa betydande kvinnogestalter finns med i den bok hon redigerade med den träffande titeln *Märkvärdiga kvinnor*. Titeln ska naturligtvis läsas som just värda att märkas. De utvalda kvinnorna är alla på något vis gränsöverskridare som var engagerade i kampen för rösträtt eller utbildning, men också för rätten att bestämma över sin egen kropp och sexualitet. Lisbeth som redaktör betraktade själv boken som ett feministiskt bildningsprojekt. Boken berättar inte om kvinnan som offer och underordnad i historien utan om kvinnan som handlingskraftig aktör i samhällslivet.

Genom dessa engagemang arbetade Lisbeth för det gemensamma inom det fält där hon verkade, men också hennes egna böcker fick stor uppmärksamhet och hade stort inflytande på fältet. Hennes fokus låg ofta på sambandet mellan författares liv och verk. Life writing, som omfattar studiet av olika typer av livsberättelser, blev en central utgångspunkt för henne.

Hon underströk ständigt den stora betydelsen av biografisk litteratur. Till denna genre hör också dagböcker och annat självbiografiskt material som sällan systematiskt bevarats och förtecknats i arkiven. Bibliografin *Kvinnors självbiografier och dagböcker i Sverige: Bibliografisk förteckning 1650–1989* (1991), resultatet av ett forskningsprojekt som hon utgav i samarbete med litteraturvetarkollegorna Eva Haettner Aurelius och Christina Sjöblad, har exempelvis varit mycket betydelsefull för senare generations kvinnoforskare.

Utmärkande för Lisbeths vetenskapliga skrivande var både hennes analytiska skärpa och lätta hand. Hennes böcker blev därför uppmärksammade i bredare kretsar. *Sanning och konsekvens* (2001) behandlade äktenskapet mellan författarna Marika Stiernstedt och Ludvig Nordström och lockade många läsare. *Hennes döda kropp* (2008), som handlade om Victoria Benedictssons självmord och efterdyningarna av det, vållade debatt och Augustprisonominerades i kategorin bästa fackbok. I *Promenader i Virginia Woolfs London* (2014) läste Lisbeth Woolfs romaner utifrån perspektivet litterär geografi. Även i denna geografi utgjorde i Lisbeths läsning kön eller genus en utgångspunkt för Woolfs rörelsemönster. Boken utkom också i en översättning till engelska.

Att den kvinnliga litteraturen och läsningen genom historien har nervervärderats var en viktig utgångspunkt för Lisbeths forskningsinsats. Under 2010-talet initierade hon tillsammans med några av oss ett större forskningsprojekt kring litteraturens värden, vilket samlade forskare från både Lund och Göteborg. Ambitionen var att med hjälp av en litteraturetnografisk metod beskriva och förstå hur litterära värden skapas i ett komplext samspel mellan skilda aktörer i dagens medialiserade litterära fält. Lisbeth var en drivande kraft både vad gällde projektets etnografiska inriktning och dess kollaborativa skrivprocess. Den första monografin i projektet, *Höstens böcker* (2015), följer således litteraturetnografiskt värdeförhandlingsprocessen kring tjugo romaner som publicerades hösten 2013 och skrevs kollektivt av forskningsgruppens samtliga sex medlemmar.

Lisbeth reserverade inte sitt skrivande åt akademien utan verkade under hela sin karriär som kulturskribent och kritiker. Hon medverkade under femton år mellan 1984–1999 som teater- och litteraturkritiker i *Expressen*. I det följande decenniet skrev hon regelbundet om litteratur i *Dagens Nyheter*. Under sin tid i Göteborg var hon också en återkommande recensent på kultursidan i *Göteborgs-Posten*, där hon framför allt bevakade biografigenren.

Som kritiker var hon skarp, men samtidigt mån om att vara pedagogisk. Hon ville helt enkelt nå ut brett med sina omdömen.

Men givetvis var Lisbeth inte bara denna kompetenta lärare, forskare och yrkeskvinna. Hon var också en stark människa privat – mån om sin integritet, samtidigt som hon var öppen och bjöd på sig själv. Framför allt var hon lika nyfiken på människors liv i verkligheten som hon var nyfiken på uppiktade människors liv i litteraturen. I sina hem i Lund och Göteborg, på Vrångö och i Skillinge tog hon emot kolleger och vänner för att fortsätta dialogen om de viktiga ämnena litteratur och liv.

Vi är djupt tacksamma över all den klokskap Lisbeth gav till oss och andra forskare i Lund och på skilda platser där hon verkade, liksom över det engagemang hon hela tiden förmedlade.

Bo "Ossian" Lindberg

Lars Berggren

BO HARALDSSON LINDBERG föddes och växte upp i den forna östra rikshalvans huvudstad Åbo 1937 och avled i samma stad sommaren 2021. Där studerade han först vid Katedralskolan och sedan vid Åbo Akademi, där han tog sin licentiatexamen 1965 och dispute-
rade i ämnet Konsthistoria 1973. Till Lund kom han tillsammans med hustrun, debattören och författaren Birgitta Kurtén, och deras båda döttrar – idag boende i Lund respektive Luxemburg. Här kom han att vara verksam vid universitetet i två decennier, först som docent och, när den anställningsformen avskaffades, som lektor i konstvetenskap. 1995 utnämndes han till professor i konstvetenskap vid Åbo Akademi.

Foto Lars Berggren, 1995

Det har idag gått närmare ett halvt sekel sedan vi träffade honom 1974, då professor Oscar Reutersvärd presenterades den nye docenten som "vårt fynd från Finland". Bakom sig hade "fyndet" då bl.a. en period som kultur- och nyhetsjournalist på Åbo Underrättelser, Nordens äldsta ännu existerande dagstidning, vars tryckeri f.ö. förestods av brodern Christer. Därutöver gedigna studier i Åbo domkyrkas medeltida byggnadshistoria, en lång forskningsvistelse i London vid det berömda *Courtauld Institute*, och publiceringen av den internationellt uppmärksammade avhandlingen om William Blakes bildvärld (*William Blake's Illustrations to the Book of Job*, 1973). Han var brunskäggyvig, gick mestadels klädd i snickarbyxor och rutiga skjortor med uppkavlade ärmar, och talade en vacker finlandsvenska med många i våra

öron ålderdomliga men färgstarka och innehållsrika ord och uttryck. Kort sagt, han var något av en främmande fågel i den lundensiska akademimiljön.

Sitt tillnamn "Ossian" hade han fått på grund av sin förmåga att berätta historier. En jämnårig granne och vän, tidigare professorn i Engelska vid Åbo Akademi, Håkan Ringbom, har berättat om hur barnen i det stora hyreshuset (i folkmun "professorsghettot") där de bodde samlades på vinden eller i källaren för att lyssna på hans långa, spännande historier där fantasi och verklighet vävdes samman på ett sätt som trollband lyssnarna. Sak samma hände med studenterna i både Lund och Åbo; hans föreläsningar blev snabbt konstvetenskapens mest välbesökta.

Ossian hade många strängar på sin lyra. Han var själv tidigt en praktiskt utövande bildkonstnär, något som ledde till studier i måleriteknik och konstförfalskning. Bland de nyheter han införde vid lundainstitutionen var kurser i måleriteknik, där eleverna fick lära sig från grunden hur en målning, en skulptur eller ett grafiskt blad kom till. Detta utgående från hans minutiösa litteratur- och arkivstudier, egna experiment och verksamhet som konstnär och illustratör. Vilka pigment som används i målningar från olika tider, var, när och hur de applicerades, på vilka underlag – allt sådant klargjordes inte bara i teorin utan i handfast praktik.

Den stora utställningssalen högst upp i universitetshuset förvandlades temporärt till en gammaldags konstnärsverkstad, där man rev färgpigment, grunderade linnedukar och pannåer, målade med laserande skikt – och studerade gamla och nya konstverk med mikroskop och i ultraviolett belysning. Och när den praktfulla aulan, efter många år av vanskötsel, för att inte säga ren misshandel, på 1980-talet restaurerades var det Ossian som stod för de grundläggande undersökningarna av måleri- och stuckaturarbetenas material och teknik. Han deltog också aktivt i arbetet med att få till stånd den konservatorsutbildning som startades i Göteborg 1985 och fungerade som expert i ett antal rättsliga utredningar av konstförfalskning.

En annan av Ossian i Lund införd nyhet var kursen i byggnadsdokumentation, där studenterna inte bara undervisades i arkitekturbeskrivning och -terminologi utan från grunden fick lära sig hur man mätte upp och dokumenterade äldre byggnader och dessutom fick omsätta kunskaperna i praktiskt fältarbete. Resultatet blev bland annat ett antal publikationer och restaureringsprojekt.

Men allt var inte "hands on", långt därifrån: ikonografi, bildanalys och

konstteori tillhörde alltid Ossians centrala intressen, och han förstod att kombinera dem med sina kunskaper på en lång rad andra områden. Hans stora språkkunskaper, en bred och djup allmänbildning – omfattande allt från teologi och kyrkohistoria till kemi, astronomi, geologi och evolutionslära (för att inte tala om anatomi, entomologi och mykologi) – i förening med en ständig nyfikenhet, ett öppet sinnelag, skarp analytisk förmåga och ett allmänt gott omdöme, gjorde att han för många elever inte bara blev en utomordentlig lärare och handledare utan en vetenskaplig förebild.

Tiden i Lund tog slut 1995 då han kallades tillbaka till sitt *alma mater*, Åbo Akademi, där han påbörjat sina studier i Konsthistoria med estetik för Lars-Ivar Ringbom 1955 och disputerat 1973. Där efterträdde han den i för-tid hastigt bortgångne Sixten Ringbom på professorsstolen i konstvetenskap. Kvar i Sverige lämnade han en svärm av lärjungar vilkas vetenskapliga ideal och professionella karriärer formats under hans egid och som idag är spridda över hela landets museer och vetenskapliga institutioner.

Detsamma kan sägas gälla för Finland, där Ossian kom att verka som professor fram till pensionen 2002. På den posten efterträddes han 2003 av undertecknad, som varit hans elev i Lund och under ett antal år nu bistods av honom på många olika sätt. Han introducerade mig till och i den akademiska miljön i Åbo, undervisade och handledde kurser och studerande, fungerade som vetenskaplig rådgivare och samtalspartner – och forskade. Han recenserade och granskade avhandlingar, skrev artiklar om konstförfalskning och William Blake, översatte medeltida texter om måleri, och satte samman kompendier för de studerande i konstvetenskap. Den sista större vetenskapliga publikationen blev en svensk översättning av Cennino Cenninis *Boken om målarkonsten* (utgiven tillsammans med Karin Forsberg), skriven i Florens kring 1400, och grundläggande för förståelsen av det medeltida måleriet, dess material och förutsättningar. För forskningen om Cennini hade han f.ö. under 1980-talet bott en längre tid i Rom, med kortare besök i Colle di Val d'Elsa och Florens för arkiv- och monumentstudier.

Italiens, och speciellt Roms, arkitektur och måleri var för honom en ständig källa till kunskap och inspiration. Han var väl hemmastadd i många av den eviga stadens arkiv och bibliotek – inte minst de mest svåråtkomliga, i Vatikanen – där för oss andra obegripliga handstilar och språk lästes och begreps. Rönen därifrån tillgodogjordes de studerande i föreläsningar

och seminarier, och inte minst under konstvetenskapens under 1970- och 1980-talens årliga exkursioner till Rom.

Själv kombinerade Ossian tidigt vetenskap med konstnärskap. I likhet med sina föregångare i Åbo, Josef Strzygowski och Lars-Ivar Ringbom, ansåg han att avtecknandet var en viktig del av forskningsprocessen som garanterade att konstvetaren verkligen såg hela sitt forskningsobjekt, och inte bara valda delar av det. Och han tecknade och målade ständigt. Sina egna och andras skrifter illustrerade han ofta med rekonstruktioner, och under föreläsningarna ritade han ständigt på den svarta tavlan – enligt studenterna föreläste han inte utan ritade och berättade. Sin egen upplevelse av William Blake visualiserade han i ett flertal målningar i stort format, utförda under tiden i Lund, där de också ställdes ut i konstföreningen Picturas lokaler. När han efter pensionen fick mera tid för att måla flödade fantasin fritt och vad som då fyllde dukarna var ofta urtida landskap, inte sällan befolkade av förmänniskor och olika fantastiska varelser, inspirerade av bland annat studierna i paleontologi, geologi och evolutionslära.

Ossian bortgång kom inte direkt som en överraskning men den lämnar oss likafullt med ett stort tomrum, massor av minnen och stor saknad. Vi är många som har mycket att vara honom tacksamma för, på många olika plan. Inte minst för hans insatser inom den ikonografiska utbildningen och forskningen. Hans epokgörande avhandling om William Blakes bildvärld gjorde honom till en internationell auktoritet på just det området, men hans forskning och undervisning innefattade så mycket mer. Något av en polyhistor var han en högt skattad diskussionspartner, föreläsare, handledare och skarpögd granskare av vetenskapliga verk inom en hel rad olika ämnesområden. Runt om i världen sörs och saknas han som god vän, inspirerande lärare och en på många sätt enastående forskarkollega. Finns det nu överhuvud taget flera av hans sort kvar?

Bengt Lindskog

Jonatan Wistrand & Nils Hansson

DET FINNS PERSONER som inte så enkelt låter sig placeras i någon av universitetsvärldens kunskapsmässiga domäner. Personer vars engagemang och intressen sträcker sig bortom gränserna för en enskild disciplin. Som kan sägas ha verkat mång-, tvär- och flervetenskapligt långt innan dessa beteckningar började brukas i folkmun. En sådan gestalt var Vetenskapsso-cietetens ledamot Bengt Lindskog som den 20 november förra året gick ur tiden, 92 år gammal.

Längs Bengts akademiska livsbana fanns många anhalter. Från läkarutbildningen på 1950-talet, till docenturen i kirurgi 1971 och senare professuren i medicinens historia vid Köpenhamns universitet som han kallades till 1988. Men för oss som hade förmånen att få umgås med honom vid konferenser och som i forskningsvardagen tog del av hans goda råd var Bengt Lindskog i första hand en kunskapsmässig mentor och inspirationskälla. En person som visade hur två så skilda akademiska fält som medicin och humaniora i själva verket kunde och borde betraktas som sammanflätade delar av en och samma verklighet.

Bengt Lindskog föddes i Karlskrona den 11 mars 1929. Sitt dubbla intresse för medicin och humaniora grundlades redan i barndomshemmet. Fadern Algot verkade som marinläkare i Blekinge och modern Inga författade historiska essäer. När de flesta av kurskamraterna efter avklarade studier till läkare lämnade universitetsvärlden bytte Bengt istället fakultet och läste, parallellt med sin kliniska läkartjänstgöring, också in en examen i historia.

Mest välkänd är Bengt Lindskog antagligen för sina vårdande insatser av det medicinska språkbruket. Genom sitt mångåriga redaktörskap för *Medicinsk terminologi* kom Bengt att vägleda läkare, läkarsekreterare, journalister och jurister i deras medicinska språkförståelse. Ännu idag är lexikonet med sina 27 000 uppslagsord ett standardverk i bokhyllan på vårdinrättningar

och medicinska bibliotek runtom i Sverige. Under tre decennier, från 1971 till 2002, var Bengt Lindskog också sakkunnig för ämnet medicin i *Svenska Akademiens Ordbok* (SAOB).

Till professuren i medicinhistoria ingick också att förvalta medicinska fakultetens historiska museum i Köpenhamn. Det var erfarenheter som kom väl till pass när Bengt 2012 var med och byggde upp Livets museum i Lund. Museet, beläget i kulverten mellan gamla och nya sjukhusområdet, kom till sedan det medicinhistoriska museet på Sankt Larsområdet avvecklats i början av 2000-talet. Under sina sista tio år var Bengt en uppskattad guide av samlingarna vid Livets museum. Inför skiftande lyssnarskaror – från småskoleklasser till internationella forskare – var Bengts engagemang för universitetets tredje uppgift alltid lika helhjärtat.

Just Bengt Lindskogs engagemang var något vi yngre forskare satte stort värde på. När vi i Lund 2014 byggde upp en medicinhistorisk forskargrupp kring Östersjöregionen var Bengt den förste vi kontaktade. Han delade med sig av sitt nätverk och stimulerade oss att knyta både tvärvetenskapliga och internationella kontakter. Den internationella akademiska arenan var välbekant mark för Bengt. I slutet av 80-talet hade han varit med om att lägga grunden för European Association for the History of Medicine and Health (EAHMH), där han också var vicepresident fram till 1999.

Men Bengt Lindskogs engagemang tog sig också andra uttryck, exempelvis vid grundandet av Sydsvenska Medicinhistoriska Sällskapet (SMHS) 1964 och Skånes Äldre Läkare (SÅL) 2001. Många är också de yngre akademiker som genom åren fått både tid och uppmuntran till forskning om medicinens historia tack vare ekonomiska bidrag – priser och stipendier – ur Bengt Lindskogs stiftelse.

Det hör ju till eftermälets natur att det formas först efter ens död. Om sitt eget eftermäle kan Bengt Lindskog därför själv inget veta. Men vi tror att han hade känt igen sig i beskrivningen av något så eftersträväsvärt som en på samma gång både humanistiskt sinnad läkare och medicinskt sinnad humanist.

Vetenskapssocieteten i Lund

2022

Styrelse

Præses: *David Dunér*

Vice præses: *Jayne Svenungsson*

Sekreterare: *Paul Linjamaa*

Vice sekreterare: *Marie Cronqvist*

Skattmästare: *Bengt L. Andersson*

Ledamöter: *Åsa Lundqvist, Daniel Möller, Maria Persson, Nils Silfverschiöld*

Suppleanter: *Otto von Arnold, Per Nilsén, Mikael Roll*

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: *David Dunér*

Sekreterare: *Göte Paulsson*

Medlemmar: *Elisabet Göransson, Mattias Karlsson, Thomas Bergqvist Rydén, Per Stobaeus, Ola Svensson, Elsa Trolle Önnerfors*

Årsboksredaktör

Daniel Möller

Revisorer: *Magnus Jerneck, Ulrika Lindstedt*

Suppleanter: *Erik Hedling, Håkan Rylander*

Hedersledamöter

Bexell, Göran, f. 43, 89, professor, f.d. præses

Bringéus, Nils-Arvid, f. 26, 65, professor, f.d. præses

Modéer, Kjell Åke, f. 39, 81, professor

Vinge, Louise, f. 31, 72, professor

Österberg, Eva, f. 42, 75, professor

Nyinvalida ledamöter

Vid vårmötet 2022 invaldes följande inländska arbetande ledamöter

Bernardini, Petra, f. 71, docent

Hammarlin, Mia-Marie, f. 72, docent

Hartman, Jenny, f. 74, docent

Håkansson, Håkan, f. 69, docent

Larsson Heidenblad, David, f. 83, docent

Linjamaa, Paul, f. 84, docent

Persson, Vilhelm, f. 74, professor

Petersén, Moa, f. 81, docent

Stobaeus, Per, f. 75, docent

Ågren, Malin, f. 72, docent

Stiftande ledamöter

Alfredson, Ulf, f. 23, 89, advokat
Althin, Anders, f. 44, 83, direktör
Andersson, Bengt L., f. 44, 12, direktör
Arnell-Szurkos, Jonas, f. 69, 21, kanslichef
Arnold, Otto von, f. 50, 02, civilekonom
Asklund, Lars, f. 42, 03, arkitekt SAR
Björk, Nils Olof, f. 47, 19, fil. dr
Blecher, Lennart, f. 55, 19, direktör
Bonnier, Åke, f. 57, 15, biskop
Burgman, Torsten, f. 25, 90, fil. dr
Denrell, Christer, f. 41, 03, ekon. dr h c
Ehrensvärd, Jörgen, f. 32, 84, greve
Fernström, Elisabeth, f. 51, 02, med. dr h c
Fåhraeus, Christer, f. 65, 19, med. dr, tekn. dr h c
Gyllenkrok, Nils, f. 48, 88, friherre
Jarlskog, Anders, f. 63, 19, direktör
Johansson, Carl Gustav, f. 37, 86, direktör
Larsén, Carlhåkan, f. 38, 02, fil. mag.
Leithner, Christina von, f. 41, 95, friherrinna
Lundström, Åge, f. 44, 94, bankdirektör
Luthersson, Peter, f. 54, 03, docent
Nyman, Sven, f. 59, 19, civilekonom, ekon. dr h c
Ohlsson, Gunilla, f. 44, 19, teol.dr
Palm, Göran, f. 33, 83, bankdirektör
Paulsson, Maria, f. 70, 19, direktör
Ramel, Gustaf, f. 56, 02, friherre
Rausing, Birgit, f. 24, 85, fru
Schwerin, Carl Johan von, f. 71, 08, lantmästare
Silfverschiöld, Nils, f. 61, 13, friherre
Skjutare, Lars-Erik, f. 52, 08, bankdirektör
Sverdrup, Paul, f. 44, 19, fil. kand.
Thulin, Lars, f. 40, 99, direktör
Tornberg, Hans, f. 41, 83, advokat
Trolle-Bonde, Gustaf, f. 43, 77, greve
Wachtmeister, Carl Gustaf, f. 49, 03, greve
Westin Jansson, Christian, f. 49, 20, civilekonom, ekon.dr h c

Åshuvud, Olof, f. 31, 94, direktör

Arbetande ledamöter

A. INLÄNDSKA

Akujärvi, Johanna, f. 73, 13, docent
Alling, Annika Mörte, f. 70, 16, docent
Alm, David, f. 69, 10, docent
Amsellem, Patrick, f. 69, 15, fil. dr
Andersson, Fredrik, f. 68, 06, professor
Andersson Djurfeldt, Agnes, f. 73, 12, professor
Bacquin, Mari, f. 70, 18, docent
Bareis, Alexander, f. 71, 21, docent
Bengtsson, Erik, f. 84, 20, docent
Bergman, Kerstin, f. 70, 10, docent
Bernhardsson, Katarina, f. 75, 20, docent
Bexell, Magdalena, f. 74, 17, docent
Boyd, Emily, f. 71, 21, professor
Bringselius, Louise, f. 74, 16, docent
Burenhult, Niclas, f. 69, 10, docent
Carling, Gerd, f. 71, 10, docent
Cronqvist, Marie, f. 73, 13, docent
Dahlman, Christian, f. 70, 13, professor
Dell'Unto, Nicolo, f. 78, 20, docent
Duffy, Cian, f. 73, 18, professor
Dunér, David, f. 70, 08, professor
Enflo, Kerstin, f. 78, 14, professor
Falkheimer, Jesper, f. 70, 12, professor
Flyman Mattsson, Anna, f. 69, 21, docent
Friis, Elisabeth, f. 73, 17, docent
Gansten, Martin, f. 69, 20, docent
Gerding, Henrik, f. 71, 18, professor
Granfeldt, Jonas, f. 71, 10, professor
Gudmundsson, David, f. 79, 20, docent
Gustafsson, Anna W., f. 68, 15, docent
Gyllstad, Henrik, f. 69, 20, docent
Göransson, Elisabet, f. 71, 17, docent
Haider, Jutta, f. 73, 18, professor

Heberlein, Ann, f. 70, 11, teol. dr
Henning, Martin, f. 78, 11, docent
Hill, Annette, f. 70, 18, professor
Holgersson, Ulrika, f. 72, 17, docent
Hägerland, Tobias, f. 75, 16, docent
Ishihara, Shinichiro, f. 73, 20, docent
Jeutner, Valentin, f. 89, 21, docent
Johansson, Håkan, f. 72, 20, professor
Johansson, Victoria, f. 73, 19, docent
Jönsson, Håkan, f. 71, 21, docent
Klintman, Mikael, f. 68, 09, professor
Krogh Groth, Sanne, f. 75, 20, docent
Kärrholm, Sara, f. 74, 15, docent
Lindbladh, Johanna, f. 70, 20, docent
Lindvall, Johannes, f. 75, 15, professor
Lundberg, Johanna Gustafsson, f. 69, 16, docent
Lundell, Patrik, f. 69, 10, professor
Lundin, Katarina, f. 73, 14, docent
Lundqvist, Åsa, f. 68, 18, professor
Manninen, Satu, f. 68, 11, professor
Moodysson, Jerker, f. 75, 10, professor
Möller, Daniel, f. 74, 16, docent
Narvselius, Eleonora, f. 72, 20, docent
Neuhaus, Sinikka, f. 68, 10, teol. dr
Nilsson, Gabriella, f. 73, 20, docent
Nilsson, Therese, f. 77, 18, docent
Nordin, Jonas, f. 68, 19, professor
Nykvist, Karin, f. 70, 18, docent
Olsson, Tobias, f. 73, 14, professor
Osvath, Mathias, f. 74, 17, docent
Persson, Johannes, f. 68, 06, professor
Persson, Maria, f. 70, 14, docent
Roll, Mikael, f. 77, 16, professor
Rosengren, Henrik, f. 68, 17, docent
Röcklinsberg, Helena, f. 69, 07, teol. dr
Sandberg, Helena, f. 69, 14, docent
Steiner, Ann, f. 68, 18, docent

Sturfelt, Lina, f. 71, 21, docent
Sundin, Olof, f. 68, 10, professor
Sunnqvist, Martin, f. 75, 20, docent
Svensson, Peter, f. 68, 17, docent
Svenungsson, Jayne, f. 73, 15, professor
Tenngart, Paul, f. 72, 10, docent
Teorell, Jan, f. 69, 16, professor
Thomasson, Anna, f. 77, 20, docent
Vähäkangas, Mika, f. 68, 13, professor
Wallin, Annika, f. 72, 16, docent
Wenander, Henrik, f. 76, 19, professor
Wengelin, Åsa, f. 68, 05, docent
Westergren, Andreas, f. 74, 21, docent
Wikander, Ola, f. 81, 18, docent
Willim, Robert, f. 70, 18, docent
Wästerfors, David, f. 72, 20, professor
Zetterberg, Karin, f. 68, 10, docent
Önnerfors, Elsa Trolle, f. 71, 16, docent
Östling, Johan, f. 78, 16, docent
Östlund, Joachim, f. 73, 18, docent

B. UTLÄNDSKA

Hult, Francis, f. 75, 16, professor
Jordheim, Helge, f. 71, 20, professor
Snyder, Timothy, f. 69, 21, professor
Strandgaard Jensen, Helle, f. 81, 20, lektor
Vogt, Helle, f. 74, 20, professor

Seniorer

Aarnio, Aulis, f. 37, 83, professor
Aggestam, Karin, f. 65, 06, professor
Ahlström, Torbjörn, f. 65, 10, professor
Albertz, Rainer, f. 43, 93, professor
Ambjörn, Lena, f. 58, 04, professor, f.d. præses
Andersson, Hans, f. 36, 87, professor
Andersson, Helen, f. 59, 01, docent
Andersson, Lars Gustaf, f. 60, 05, professor

Andersson, Lars M., f. 61, 02, universitetslektor
Andrén, Anders, f. 52, 91, professor
Appelros, Erica, f. 64, 06, docent
Arwidi, Olof, f. 42, 94, professor
Baldwin, Peter, f. 56, 04, professor
Balkenius, Christian, f. 66, 10, professor
Battail, Jean François, f. 39, 93, professor
Bauhn, Per, f. 60, 04, professor
Berggren, Lars, f. 51, 96, professor
Berggren, Lars, f. 51, 05, professor
Bergholtz, Gunnar, f. 43, 89, professor
Berglund, Birgitta, f. 54, 08, docent
Bjerke, Björn, f. 41, 80, professor
Björling, Fiona, f. 44, 81, professor
Blomqvist, Göran, f. 51, 94, vd
Blomqvist, Jerker, f. 38, 75, professor
Blomqvist, Karin, f. 54, 97, professor
Bogdan, Michael, f. 46, 84, professor
Bohlin, Folke, f. 31, 74, professor
Borgehammar, Stephan, f. 58, 05, professor
Bornäs, Göran, f. 35, 74, docent
Brinck, Ingar, f. 64, 06, professor
Brückner, Wolfgang, f. 30, 79, professor
Callmer, Johan, f. 45, 84, professor
Carlsson Wetterberg, Christina, f. 50, 95, professor
Cederlund, Johan, f. 63, 98, professor
Christensen, Robert Zola, f. 64, 17, docent
Christensen-Nugues, Charlotte, f. 64, 17, docent
Christensson, Jakob, f. 65, 02, docent
Clarke, Helen, f. 39, 88, Senior lecturer
Collin, Sven-Olof, f. 57, 98, professor
Delsing, Lars-Olof, f. 59, 98, professor
Durovic, Lubomír, f. 25, 74, professor
Duvall-Hargrove, Nancy, 92, professor
Eckerdal, Lars, f. 38, 76, biskop
Edgren, Lars, f. 53, 95, professor
Edling, Christofer, f. 66, 18, professor

Egerland, Verner, f. 66, 01, professor
 Egonsson, Dan, f. 56, 00, professor
 Ekberg, Lena, f. 54, 96, professor
 Ekerot, Lars-Johan, f. 42, 95, docent
 Ekholm-Friedman, Kajsa, f. 39, 87, professor
 Elmroth, Ingvar, f. 28, 80, docent
 Eneroth, Kristina, f. 62, 98, docent
 Engman, Max, f. 45, 94, professor
 Ersgård, Lars, f. 47, 95, professor
 Eyben, Bo von, f. 46, 90, professor
 Falk, Cecilia, f. 60, 98, professor
 Fogelmark, Staffan, f. 39, 80, professor
 Folkestad, Göran, f. 52, 99, professor
 Forslid, Torbjörn, f. 62, 12, professor
 Fridlund, Patrik, f. 64, 17, docent
 Friedman, Jonathan, f. 46, 97, professor
 Frykman, Jonas, f. 42, 89, professor
 Geisler, Ursula, f. 64, 04, Dr Phil
 Gellerstam, Göran, f. 40, 92, universitetslektor
 Gerle, Elisabeth, f. 51, 03, professor
 Germundsson, Tomas, f. 54, 02, docent
 Gerner, Kristian, f. 42, 86, professor
 Gibert, Teresa, f. 54, 94, professor
 Grønnum, Nina, f. 45, 88, lektor
 Guillet de Monthoux, Pierre, f. 46, 83, professor
 Gullberg, Marianne, f. 64, 11, professor
 Gulz, Agneta, f. 63, 09, professor
 Gustafsson, Harald, f. 53, 96, professor
 Gustavsson, Anders, f. 40, 78, professor
 Gärdenfors, Peter, f. 49, 85, professor
 Haettner Aurelius, Eva, f. 48, 93, professor
 Hagström, Charlotte, f. 65, 11, docent
 Haikola, Lars, f. 47, 95, f.d. universitetskansler
 Halldenius, Lena, f. 67, 12, professor
 Hallonsten, Gösta, f. 49, 99, professor
 Hansson, Bengt, f. 43, 80, professor, f.d. præses
 Hansson, Martin, f. 65, 18, docent

Hansson, Åsa, f. 67, 20, docent
Harrison, Dick, f. 66, 01, professor
Haskå, Inger, f. 41, 80, docent
Hedling, Erik, f. 55, 99, professor, f.d. præsæs
Hermerén, Göran, f. 39, 76, professor
Hetzler, Antoinette, f. 43, 87, professor
Hidal, Sten, f. 46, 83, professor
Hjärpe, Jan, f. 42, 93, professor
Holm, Lisa, f. 62, 09, professor
Holmberg, Bo, f. 57, 95, professor
Holmberg, Gustav, f. 67, 06, docent
Holmer, Arthur, f. 66, 02, docent
Holmqvist, Kenneth, f. 64, 09, professor
Holsanova, Jana, f. 62, 08, docent
Hopt, Klaus J., f. 40, 83, professor
Hornborg, Alf, f. 54, 94, professor
Horne, Merle, f. 50, 96, professor
Hårdh, Birgitta, f. 45, 83, professor, f.d. præsæs
Höög, Victoria, f. 55, 01, docent
Idvall, Markus, f. 64, 18, professor
Iregren, Elisabeth, f. 44, 94, professor
Jain, Kulbushan, f. 40, 87, professor
Jarlbro, Gunilla, f. 53, 07, professor
Jarlert, Anders, f. 52, 96, professor
Jeanrond, Werner, f. 55, 95, professor
Jennbert, Kristina, f. 50, 95, professor
Jerneck, Magnus, f. 51, 93, professor
Jirström, Magnus, f. 60, 10, professor
Johannesson, Eric, f. 23, 71, professor
Johansson, Ella, f. 58, 02, professor
Johansson, Karin, f. 62, 15, professor
Johansson, Mats, f. 58, 04, fil. dr
Jonnergård, Karin, f. 57, 99, professor
Jonsson, Bibi, f. 60, 06, professor
Jonung, Lars, f. 44, 89, professor
Josefsson, Gunlög, f. 57, 98, professor
Julien, Marit, f. 58, 06, professor

Jungar, Sune, f. 36, 88, professor
Jönsson, Arne, f. 50, 98, professor
Jönsson, Håkan, f. 64, 07, professor
Jönsson, Lars-Eric, f. 61, 10, professor
Jönsson, Mats, f. 60, 08, professor
Kaiserfeld, Thomas, f. 64, 12, professor
Kander, Astrid, f. 62, 08, professor
Karlsson, Klas Göran, f. 55, 91, professor
Kaszinska, Maria, f. 42, 91, professor
Klinge, Matti, f. 36, 76, professor
Knutsson, Bengt, f. 36, 78, docent
Koblik, Steven, f. 41, 77, professor
Koch, Ludovica, f. 41, 83, professor
Kolbe, Wiebke, f. 64, 14, professor
Kornhall, David, f. 28, 68, docent
Kostecki, Marian, Jan, f. 49, 83, professor
Kronsell, Annica, f. 59, 09, professor
Krummacher, Friedhelm, f. 36, 75, professor
Kvist, Hans-Olof, f. 41, 94, professor
Källkvist, Marie, f. 67, 07, professor
Körting, Corinna, f. 67, 20, professor
Lagnevik, Claes-Magnus, f. 49, 98, professor
Landén, Barbro, f. 54, 99, universitetslektor
Larsson, Björn, f. 53, 96, professor
Larsson, Lars, f. 47, 84, professor
Larsson, Lars-Olof, f. 38, 85, professor
Lauha, Aila, f. 51, 02, professor
Leiss, Elisabeth, f. 57, 03, professor
Levay, Charlotta, f. 66, 18, docent
Lewan, Nils, f. 29, 77, docent
Liepe, Lena, f. 62, 03, professor
Lilius, Henrik, f. 39, 85, professor
Liljefors, Max, f. 63, 13, professor
Lindahl, Anders, f. 53, 97, universitetslektor
Lindahl, Lars, f. 36, 89, professor
Lindberg, Christer, f. 56, 97, professor
Lindström, Caj-Gunnar, f. 42, 80, professor

Lindström, Fredrik, f. 53, 95, professor
Ljung, Per Erik, f. 43, 95, docent
Lund, Jørn, f. 46, 92, professor
Lundblad, Kristina, f. 65, 17, docent
Lundgren, Svante, f. 60, 12, docent
Lundin, Susanne, f. 55, 00, professor
Lundquist, Karl-Johan, f. 59, 05, professor
Löfgren, Anna Brita, f. 33, 85, docent
Löfgren, Orvar, f. 43, 81, professor
Magnusson Staaf, Björn, f. 62, 14, docent
Malm, Thomas, f. 60, 13, professor
Mansén, Elisabeth, f. 54, 97, professor
Massengale, James, f. 40, 85, professor
Mattsson, Titti, f. 64, 15, professor
Melander, Göran, f. 38, 83, professor
Mettinger, Tryggve, f. 40, 86, professor
Moëll, Christina, f. 50, 02, professor
Molnár, Valéria, f. 52, 95, professor
Mortensen, Anders, f. 59, 03, fil. dr
Mårtensson, Anders, f. 27, 82, museichef
Nergelius, Joakim, f. 62, 00, professor
Nielsen, Kirsten, f. 43, 93, professor
Nilsén, Per, f. 67, 12, docent
Nilsson, Annika, f. 58, 09, docent
Nilsson, Jan-Henrik, f. 61, 14, docent
Nilsson, Jan Olof, f. 54, 97, universitetslektor
Nilsson, Sten Åke, f. 36, 73, professor, f.d. præses
Noll, Gregor, f. 64, 12, professor
Norberg, Claes, f. 60, 99, professor
Nordin, Magdalena, f. 67, 19, docent
Nordin, Svante, f. 46, 93, professor
Norlin, Kjell, f. 43, 96, universitetslektor
Norrhem, Svante, f. 62, 15, docent
Nyberg, Lennart, f. 56, 00, universitetslektor
Näsman, Ulf, f. 44, 94, docent
Nøjgaard, Morten, f. 34, 78, professor
O'Dell, Tom, f. 62, 14, professor

Ohlsson, Anders, f. 56, 99, professor
Olander, Birgitta, f. 47, 96, docent
Olausson, Deborah, f. 51, 99, professor
Olsson, Erik J., f. 64, 07, professor
Otterbeck, Jonas, f. 65, 10, professor
Palm, Anders, f. 42, 86, professor
Paradis, Carita, f. 53, 03, professor
Paulsson, Göte, f. 45, 78, docent
Persson, Anders, f. 56, 00, professor
Pettersson, Björn, f. 56, 08, docent
Pettersson, Bo, f. 60, 00, professor
Piltz, Anders, f. 43, 82, professor
Platzack, Christer, f. 43, 87, professor
Prasad, Pushkala, f. 57, 99, professor
Pålsson, Anne-Marie, f. 51, 95, docent
Qvarnström, Olle, f. 53, 00, professor
Rabinowicz, Wlodzimierz, f. 47, 96, professor
Radler, Aleksander, f. 44, 87, professor
Ragvald, Lars, f. 42, 95, professor
Rahm, Henrik, f. 63, 11, docent
Raudvere, Catharina, f. 60, 96, professor
Resic, Sanimir, f. 64, 08, docent
Riddersporre, Mats, f. 54, 98 docent
Ritte, Hans, f. 30, 77, Universitäslektor, Dr Phil
Rivano Eckerdal, Johanna, f. 67, 20, docent
Roos, Carl Martin, f. 41, 76, professor
Roos, Paavo, f. 37, 90, universitetslektor
Rosengren, Inger, f. 34, 71, professor
Rosenkvist, Henrik, f. 65, 11, professor
Roslund, Mats, f. 57, 04, professor
Rubenson, Samuel, f. 55, 95, professor
Rudebeck, Elisabeth, f. 52, 01, fil. dr
Rundquist, Franz-Michael, f. 48, 98, professor
Rydén, Per, f. 37, 82, professor
Rystedt, Eva, f. 45, 96, professor
Rønnow-Rasmussen, Toni, f. 56, 07, professor
Sabatakakis, Vassilios, f. 54, 06, fil. dr

Sahlin, Nils-Eric, f. 54, 88, professor
Salmon, Patrick, f. 52, 04, professor
Salomon, Kim, f. 48, 89, professor
Salomonsson, Karin, f. 59, 05, docent
Sanders, Hanne, f. 52, 01, professor
Sandqvist, Sven, f. 39, 86, docent
Sandström, Sven, f. 27, 59, professor
Scheuer, Blazenka, f. 67, 09, teol. dr
Schiöler, Niklas, f. 64, 09, docent
Schlyter, Suzanne, f. 44, 91, professor
Schönström, Rikard, f. 55, 07, professor
Schötz, Susanne, f. 65, 16, docent
Sellerberg, Ann-Mari, f. 43, 93, professor
Sen, Amartya, f. 33, 81, professor
Sigrell, Anders, f. 61, 09, professor
Simonsson, Tord, f. 26, 74, docent, biskop
Sjöberg, Birthe, f. 46, 98, professor
Sjöblad, Christina, f. 39, 93, professor
Skansjö, Sten, f. 42, 88, professor
Steene, Birgitta, f. 28, 80, professor
Steenland, Lars, f. 41, 94, professor
Stenberg, Leif, f. 59, 03, professor
Stenström, Johan, f. 51, 01, professor
Strömqvist, Sven, f. 54, 00, professor
Sundholm, Göran, f. 53, 93, professor
Swahn, Sigbrit, f. 33, 82, professor
Svantesson, Jan-Olof, f. 44, 95, professor
Svartvik, Jan, f. 31, 70, professor
Svartvik, Jesper, f. 65, 04, professor, f.d. præses
Svenbro, Jesper, f. 44, 92, professor
Svensson, Birgitta, f. 48, 96, professor
Svensson, Christina, f. 45, 98, docent
Svensson, Jan, f. 50, 02, professor
Svensson, Lars-Håkan, f. 44, 85, professor
Svensson, Lars, f. 38, 86, docent
Söderpalm, Sven Anders, f. 33, 76, professor
Söderström, Lars, f. 40, 89, professor

Tamm, Ditlef, f. 46, 85, professor
Teleman, Ulf, f. 34, 85, professor
Thavenius, Jan, f. 34, 81, professor
Thormählen, Marianne, f. 49, 83, professor
Touati, Paul, f. 50, 95, professor
Trautner Kromann, Hanne, f. 45, 95, professor
Tägil, Sven, f. 30, 68, professor
Törnquist-Plewa, Barbara, f. 60, 00, professor
Törnqvist, Gunnar, f. 33, 68, professor
Ulvros, Eva Helen, f. 54, 98, professor
Vandkilde, Helle, f. 55, 00, docent
Viberg, Åke, f. 45, 95, professor
Vikner, Kerstin, f. 51, 98, docent
Wallengren, Ann-Kristin, f. 59, 07, professor
Weijer, Joost van de, f. 66, 17, docent
Werbart, Bozena, f. 48, 95, professor
Werner, Yvonne, f. 54, 97, professor
Westerhult, Bo, f. 29, 72, docent
Westerhäll, Lotta, f. 44, 93, professor
Wiberg, Eva, f. 58, 02, professor
Wienberg, Jes, f. 56, 97, professor
Wikander, Örjan, f. 43, 92, professor
Wikdahl, Magnus, f. 54, 97, universitetslektor
Wilson, David, f. 30, 72, professor
Wrede, Johan, f. 35, 72, professor
Wärneryd, Olof, f. 31, 76, professor
Yard, Stefan, f. 49, 99, professor
Zander, Ulf, f. 65, 03, professor
Zetterholm, Karin, f. 67, 08, docent
Zetterholm, Magnus, f. 58, 08, docent
Zillén, Erik, f. 60, 03, docent
Zlatev, Jordan, f. 65, 08, professor
Åkesson, Lynn, f. 51, 97, professor
Östersjö, Stefan, f. 67, 16, docent

Bortgångna hedersledamöter

Andrén, Carl-Gustaf, 1922–2018, professor, f.d. universitetskansler

Broberg, Gunnar, 1942–2022, professor, f.d. præses
 Croce, Benedetto, 1866–1952, senator
 Ekwall, Bror Oskar Eilert, 1877–1964, professor
 Evans, Sir Arthur John, 1851–1941, professor
 Fehrman, Carl, 1915–2010, professor, f.d. præses
 Gjerstad, Erik Einar, 1897–1988, professor
 Heckscher, Eli, 1879–1952, professor
 Hirn, Yrjö, 1870–1942, professor
 Josephson, Ragnar, 1893–1966, professor, f.d. præses
 Kock, Karl Axel Lichnowsky, 1851–1935, professor
 Löfstedt, Einar, 1880–1955, professor, f.d. præses
 Lönnroth, Erik, 1910–2002, professor
 Meillet, Antoine, 1866–1936, professor
 Montelius, Oscar, 1843–1921, riksantikvarie
 Müller, Sophus, 1846–1934, museumsdirektör
 Nilsson, Martin P:sson, 1874–1967, professor
 Odén, Birgitta, 1921–2016, professor
 Stjernquist, Berta, 1918–2010, professor
 Tegnér, Esaias, 1843–1928, professor
 Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, 1842–1927, excellens, professor
 Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von, 1848–1931, excellens, professor
 Weibull, Lauritz, 1873–1960, professor, f.d. præses
 Werin, Algot, 1892–1975, professor
 Wölfflin, Heinrich, 1864–1945, professor

Bortgångna stiftande ledamöter

Acking, Carl-Axel, 1910–2001, professor
 Bendz, Maj, 1909–2006, fru
 Bendz, Olof Gregor Mortimer, 1904–1973, godsägare
 Bergengren, Axel Göran Magnus, 1921–1972, civilekonom
 Berger, Svante Edwin Larsson, 1871–1962, direktör
 Berger, Carl Magnus, 1915–1964, direktör
 Berger, Dagmar Linnea Charlotta, f. Boon, 1915–1989, fru
 Bergh, Thorsten Christian Howard, 1901–1965, jur. o. fil. kand., konsul
 Borelius, Sven 1928–2004, direktör
 Bratt, Bertil, 1932–1997, direktör
 Cavalli-Björkman, Hans, 1928–2020, bankdirektör

Coyet, Hilda Eleonore Henriette Dorotée Amelie, f. friherrinnan Cederström, 1859–1941
 Crafoord, Holger Alf Erik, 1908–1982, direktör
 Dahlgren, Sture Hjalmar Thorild, 1888–1968, fil. dr, assuransdirektör
 Dunker, Henry Christian Louis, 1870–1962, fabriksdisponent
 Edstrand, Karin Thekla Eleonora, 1880–1959, fröken
 Edstrand, Reinhold Theodor Werner, 1882–1923, direktör
 Ehrnberg, Gösta Theodor, 1895–1981, direktör
 Ekblom, Ingemar, 1903–1987, direktör
 Engeström, Max Emil Leopold, 1867–1930, konsul
 Faxe, Jörgen, 1902–2002, direktör
 Geijer, Fredrik Wilhelm Gustaf von, 1865–1930, ryttmästare, godsägare
 Gierow, Karl Ragnar Knut, 1904–1982, fil. dr, författare
 Græbe, Ejler Otto, 1892–1977, domkyrkoarkitekt
 Grönvall, Anders, fil. lic., 1937–2009, förste bibliotekarie
 Gyllenkrok, Nils Johan Malcolm, 1887–1941, friherre, hovstallmästare
 Gyllenkrok, Thure-Gabriel, 1922–2012, friherre
 Haffner, Johan, 1876–1931, stadsläkare
 Hallström, Hadar Erik H:son, 1900–1988, direktör
 Hallwyl Anna Fredrika Wilhelmina von, f. Kempe, 1844–1930, grevinna
 Hallwyl, Walter von, 1839–1921, greve
 Hammarskiöld, Sven Ludvig, 1901–1983, direktör, f.d. hovrättsråd
 Hansen, Einar Anton, 1902–1994, direktör
 Hansen, Jozzi Ella, f. Jensen, 1912–2000, verkst. direktör
 Hjelme-Lundberg, John, 1902–1970, konsul
 Holmberg, Hans Åke, 1919–2001, tekn. dr
 Holmström, Nils Gunnar Teodor, 1904–1987, direktör
 Jacobsen, Helge, 1882–1946, direktör
 Janson, Rolf G., 1925–2018, direktör
 Jensen, Arthur Marinus, 1891–1968, direktör
 Jerenäs, Hans, 1938–2018, grosshandlare
 Johnson, Sten K., 1945–2013, direktör
 Kamprad, Ingvar, 1926–2018, direktör
 Kennedy, Douglas, 1912–2007, godsägare
 Larsson, Inger, 1937–2013, informationskonsult
 Larsson, Sven Gunnar, 1911–2003, direktör
 Lilliehöök, Lennart, 1924–2019, verkst. direktör

Lindblad, Per, 1929–2018, direktör
Lindh, Sten, 1922–2011, ambassadör
Lindeberg, Sven-Ola, 1928–2016, fil. dr
Lindskog, Bengt I., 1929–2021, professor
Lundberg, Sven Emil, 1889–1947, bergsingenjör, direktör
Lundblad, Nils Waldemar, 1888–1947, hovrättsassessor, direktör
Lundeqvist, Gösta Evald Andreas, 1892–1962, civilingenjör, direktör
Lundström, Margit, f. von Geijer, 1907–2002, generalska
Marklund, Kari, 1938–2018, landshövding
Modin, Alvar, 1920–2007, direktör
Malmros, Frans, 1925–2003, konsul
Montelin, Adolf Fredrik, 1871–1941, apotekare
Munksgaard, Ejnar Johannes, 1890–1948, forlagsboghandler, dr phil
Mårtensson, Folke, 1922–1996, direktör
Möller, Frans Ballieu, 1897–1995, direktör
Mörck, Einar Walter, 1914–1982, direktör
Nevsten, Andreas Edvard, 1885–1962, byggmästare
Nordqvist, Gunhild Theresia Elvira, f. Edstrand, 1883–1951, doktorinna
Ohlsson, Sven Håkan, 1920–1997, bokförläggare
Olofsson, Johan Sigfrid Mattias, 1899–1981, leg. läkare
Palmstierna, Anne-Marie Aurore, 1907–1995, friherrinna
Palmstierna, Carl Otto, 1900–1966, friherre, hovjägmästare
Palmstierna, Jacob, 1934–2013, friherre
Penser, Per Wilhelm Julius, 1901–1993, advokat
Petrén, Karl Anders, 1868–1927, professor
Rasmusson, Eric, 1916–2011, direktör
Rausing, Gad Anders, 1922–2000, docent, direktör, f.d. præses
Rausing, Hans, 1926–2019, direktör
Roos, Axel, 1922–2007, bankdirektör
Roos, Axel Bernhard, 1886–1957, jur. dr, advokat
Sager, Olof, 1920–2008, universitetslektor
Sahlberg, Karl-Erik, 1928–2018, direktör
Sahlin, Bo Carl Henrik, 1901–1949, med. lic., direktör
Sahlin, Carl Andreas, 1861–1943, fil. dr
Sahlin, Johan Albert, 1868–1936, fabriksägare
Sahlin, Stig Erik Gunnar, 1899–1963, ambassadör
Samuelson, Sten Olov, 1926–2002, professor

Sandberg, Ivar Nils Gotthard, 1881–1961, direktör
 Sandblom, Grace, f. Schaefer, 1907–2006, fru
 Schmitterlów, Adelheid Emma Otburgis von, 1875–1959, godsägare
 Silfverschiöld, Irma, 1937–2020, friherrinna
 Strömbom, Nils Alfred Ragnar, 1898–1983, kapten, fil. lic.
 Ståhlbrandt, Åke, 1914–1995, direktör
 Swartz, Carl Johan Gustaf, 1858–1926, universitetskansler
 Swartz, Pehr Johan Jacob, 1860–1939, direktör
 Thomasson, Tage Emanuel, 1894–1974, civilingenjör, direktör
 Thott, Greta, 1908–2003, grevinna
 Thott, Gustaf Otto Tage Stig, 1885–1948, greve, hovjägmästare
 Trolle-Bonde, Anna Ingeborg Blenda, f. von Essen, 1908–1973, grevinna
 Trolle-Bonde, Carl, 1907–1969, greve
 Tunhammar, Elam, 1903–1995, direktör
 Wachtmeister, Axel Wilhelm, 1869–1929, greve, kammarherre
 Wehtje, Ernst Jonas, 1891–1972, tekn. dr, direktör
 Weibull, Märta Maria (Mary) Sofia, f. Fahlbeck, 1897–1968, fru
 Wessman, Gunnar, 1928–2019, verkst. direktör
 Westerberg, Gunnar, 1920–2001, civilingenjör
 Westrup, Johan Wilhelm Magnus, 1862–1939, v. konsul
 Wetterlundh, Sune Charles Gustaf, 1904–2000, verkst. direktör
 Wiberg, John Åke Truli, 1902–1963, överintendent
 Wigstrand, Gunnar, 1903–1965, disponent
 Wijkander, Klara Severina, f. Kock, 1888–1977, fru
 Wrangel von Brehmer, Margit, 1916–2011, friherrinna
 Wrede, Ulrika, 1955–2012, friherrinna

Stadgar för Vetenskaps societeten i Lund

Av den 6 maj 1920 med ändringar av den 8 dec. 1944, den 27 nov. 1948, den 4 dec. 1953, den 31 nov. 1964, den 25 nov. 1967, den 21 nov. 1970, den 20 nov. 1971, den 19 nov. 1982, den 25 nov. 1994 och den 30 nov. 2001.

SOCIETETENS UPPGIFT OCH SAMMANSÄTTNING

§ 1

Vetenskaps societeten i Lund har till uppgift att främja humanistisk vetenskaplig forskning, däri inbegripet religions-, rätts- och samhällsvetenskap. Societeten skall i sin verksamhet särskilt beakta yngre forskares behov.

§ 2

Societeten består av stiftande samt inländska och utländska arbetande ledamöter jämte hedersledamöter och seniores. Till arbetande ledamot kan endast vetenskapsidkare som inte fyllt 55 år utses. Vid 55 års ålder övergår arbetande ledamot till gruppen seniores. I Societetens styrelse och nämnder kan endast stiftande och inländska arbetande ledamöter inväljas.

Endast stiftande och inländska arbetande ledamöter äger delta i val och i sådana överläggningar och beslut som rör ekonomiska och administrativa frågor.

§ 3

De inländska arbetande ledamöternas antal får vara högst 100, de utländska arbetande ledamöternas högst 35, de stiftande ledamöternas högst 50.

§ 4

Till stiftande ledamot kan utses person, som visat synnerligt engagemang för humanistisk vetenskap och kultur, eller person, som Societeten finner kunna bidra till Societetens verksamhet och utveckling. Stiftande ledamot äger samma rättigheter som inländsk arbetande ledamot.

§ 5

Till Societetens hedersledamöter kan väljas personer av utmärkt förtjänst om humanistisk vetenskap. Deras antal må ej överstiga sju.

STYRELSER OCH NÄMNDER

§ 6

Societetens angelägenheter handhas av en styrelse, bestående av nio ledamöter, av vilka en är praeses, en vice praeses, en sekreterare, en vice sekreterare och en skattmästare. Av styrelsens medlemmar skall minst tre vara stiftande ledamöter. För styrelsemedlemmarna väljs tre ersättare.

§ 7

Vid varje högtidssammanträde väljs för en tid av 3 år tre styrelsemedlemmar och en ersättare.

§ 8

Styrelsen, som har sitt säte i Lund och till vars sammanträden samtliga dess medlemmar och ersättare kallas, är beslutför då minst fem av dessa är närvarande. Vid lika röstetal har praeses utslagsröst.

§ 9

Arbetande ledamöter och hedersledamöter väljs av Societeten. Det åligger styrelsen att, genom utsedd valkommitté, bereda och för Societeten framlägga förslag till inval. Envar ledamot äger lämna förslag till inval. Sådant förslag skall vara styrelsen tillhanda senast den 1 februari året för inval.

Stiftande ledamöter väljs av styrelsen.

§ 10

Till tryckning i Societetens skriftserier inlämnade skrifter bedöms av styrelsen eller en av styrelsen utsedd kommitté, efter inhämtande av utlåtande från facksakkunnig.

ÄMBETSMÄN

§ 11

Societetens ämbetsmän är sekreteraren, vice sekreteraren och skattmästaren.

§ 12

Sekreteraren skall hålla förteckning över Societetens ledamöter, föra protokoll vid Societetens sammanträden samt förbereda och föredraga de ärenden som där skall förekomma, verkställa de vid sammanträdena fattade besluten, till varje högtidssammanträde avge styrelsens berättelse om Societetens verksamhet under föregående år samt omhänderha Societetens publikationsverksamhet.

§ 13

Skattmästaren handhar Societetens ekonomiska angelägenheter, för Societetens räkenskaper samt avlämnar före den 15 maj föregående års räkenskaper till revisorerna.

SAMMANTRÄDEN OCH VAL

§ 14

Societetens sammanträder i Lund efter kallelse av praeses. Begär tio ledamöter i skrift till praeses sammanträde, är denne skyldig att omedelbart utlysa sådant. Högtidssammanträde hålls årligen i november månad, för så vitt ej styrelsen av särskild anledning bestämmer annorlunda.

§ 15

Societetens är beslutförför, om minst tio av dess ledamöter jämte praeses och sekreteraren eller deras ersättare är närvarande. Endast närvarande ledamot äger delta i omröstning.

§ 16

Val av arbetande ledamöter, hedersledamöter och styrelse förrättas öppet, såvida inte röstberättigad ledamot begär slutet omröstning. Vid lika röstetal avgöres valet genom lottning.

§ 17

Beslut i ärende, som inte angivits i kallelse till sammanträde, får inte fattas, såvida inte stadgarna föreskriver att det skall behandlas.

EKONOMI

§ 18

Societetens räkenskapsår är kalenderår.

§ 19

Societetens verksamhet finansieras genom en dispositionsfond samt genom för ändamålet donerade fonder. Av Societetens grundfond får endast avkastningen disponeras.

§ 20

För granskning av årets räkenskaper och inventering av Societetens tillhörigheter utses vid högtidssammanträdet för en tid av 1 år två revisorer med två ersättare. Revisorerna äger tillgång till samtliga protokoll och handlingar samt Societetens övriga tillhörigheter.

Revisionsberättelsen, som skall innehålla till- eller avstyrkan om ansvarsfrihet åt styrelsen, överlämnas till Societetens senast den 2 september och framlägges för beslut om godkännande på högtidssammanträdet.

ALLMÄNNA BESTÄMMELSER

§ 21

Societetens årsbok utdelas kostnadsfritt till samtliga ledamöter. I Societetens ordinarie skriftserie ("Skrifter") ingående skrifter utsänds kostnadsfritt efter rekvisition.

§ 22

Om Societetens verksamhet i övrigt gäller den arbetsordning Societeteten finner skäl att antaga.

§ 23

För ändring av dessa stadgar erfordras samstämmiga beslut med minst 2/3 majoritet på två omedelbart efter varandra följande högtidssammanträden. Dock får beslut om ändring av Societetens uppgift att främja humanistisk forskning, av § 2 första stycket tredje meningen eller av bestämmelserna i § 19 angående grundfonden inte fattas.

VETENSKAPSSOCIETETEN I LUND

Skriftförteckning

1. Herbert Petersson. *Studien über die indogermanische Heteroklisie*. 1921.
2. Alf Nyman. *Kring antinomierna. Teser och antiteser inom föraristotelisk filosofi*. 1920.
3. Axel W. Persson. *Staat und Manufaktur im römischen Reiche. Eine wirtschaftsgeschichtliche Studie nebst einem Exkurse über angezogene Götterstatuen*. 1923.
4. James Harrington's *Oceana*, utgiven och kommenterad av S. B. Liljegren. 1924.
5. John Frödin. *Siljansområdets fåbodbygd*. 1925.
6. Sigurd Agrell. *Runornas talmystik och dess antika förebild*. 1927.
7. N. Otto Heinertz. *Etymologische Studien zum Althochdeutschen*. 1927.
8. Alf Nyman. *Schema och slutsats. En experimentallogisk undersökning*. 1928.
9. Fredrik Lagerroth. *Platons stats- och rättsbegrepp. En studie i allmän statslära*. 1928.
10. Sigurd Agrell. *Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen*. 1928.
11. *Stockholms stads tänkebok 1524–1529 av M:r Olauus Petri Phase*, utgiven av Ludvig Larsson, häfte 1–2. 1929. Häfte 3: Register av Sven Ljung. 1940.
12. *Gudmundi Olai Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ*, utgiven av Gottfrid Kallstenius. 1930.
13. Torsten Wennström. *Studier över böter och myntvärden i Västgötalagarna*. 1931.
14. Heinrich Hoppe. *Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians*. 1932.
15. Ivar Lindquist. *Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern*. 1932.
16. Albert Wifstrand. *Von Kallimachos zu Nonnos. Metrisch-stilistische Untersuchungen zur späteren griechischen Epik und zu verwandten Gedichtgattungen*. 1933.
17. Ingvar Andersson. *Erik XIV:s engelska underhandlingar. Studier i svensk diplomati och handelspolitik*. 1935.
18. Anders Gagnér. *Florilegium Gallicum. Untersuchungen und Texte zur Geschichte der Mittellateinischen Florilegienliteratur*. 1936.
19. Gunnar Carlsson. *Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. Historisch-philologisch Untersucht*. 1936.
20. *Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker*, utgivna av Erik Noreen. 1937.
21. Johan Åkerman. *Das Problem der sozialökonomischen Synthese*. 1938.
22. Erik Noreen. *Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. Undersökningar jämte två textbilagor: "Nachspiel" och "Troas"*. 1938.
23. Walter Åkerlund. *Studier över Ynglingatal*. 1939.
24. Ivar Lindquist. *Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen*. 1940.
25. *Jesper Swedbergs Lefwernes Beskrifning*, utgiven av Gunnar Wetterberg. I. Text. 1941.
26. Ivar Lindquist. *Västgötalagens litterära bilagor. Medeltida svensk småberättelsekonst på poesi och prosa*. 1941.

27. Bertil Axelson. *Das Prioritätsproblem Tertullian – Minucius Felix*. 1941.
28. K. G. Ljunggren. *Almanackorna och det svenska ordförrådet. Bidrag till svensk ordhistoria*. 1944.
29. Bertil Axelson. *Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache*. 1945.
30. Per Wieselgren. *Neli Suecani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundratalet*. 1946.
31. *Zwei unberücksichtige mittelhochdeutsche Laurin-Versionen*, utgivna av Torsten Dahlberg. 1948.
32. *Erik Johan Mecks dagbok 1644–1699*, utgiven av Fredrik Arfwidsson. 1948.
33. Thede Palm. *Trädskult. Studier i germansk religionshistoria*. With a summary in English. (Tree Worship. Studies in Teutonic History of Religion.) 1948.
34. Carl-Martin Edsman. *Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites*. 1949.
35. Sven Svensson. *Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria*. With a summary in English. (The Commercial Background of the Russian Attack on the Livonian State in 1558. A Study on the Origins of Russian Imperialism.) 1951.
36. Erik Rooth. *Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs.)* 1951.
37. Sture M. Waller. *Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Åbo en 1812 et la cessation de l'armement suédois.)* 1951.
38. Hugo Yrwing. *Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275–1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275–1281.)* 1952.
39. Arthur Thomson. *Studier i frihetstidens prästvalslagstiftning*. 1951.
40. Samuel Cavallin. *Vitae Sanctorum Honorati et Hilaru episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo*. 1952.
41. Sven A. Nilsson. *Kampen om de adliga privilegierna 1526–1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526–1594.)* 1952.
42. *Sko klosterns medeltida jordeböcker*, utgivna och kommenterade av Arthur Peetre. 1953.
43. Carl Fehrman. *Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic Churchyard Poetry. Studies in 18th Century English and Swedish Literature.)* 1954.
44. Gerhard Bendz. *Emendationen zu Caelius Aurelianus*. 1954.
45. Hugo Yrwing. *Kungamordet i Finderup. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The Regicide at Finderup. Politic Complications in Scandinavia during the Later Part of the Reign of Erik Klipping.)* 1954.

46. Nils Gösta Sandblad. *Manet. Three Studies in Artistic Conception*. 1954.
47. Sven Edlund. *Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevs skolmognad*. With a summary in English. (On the Prognostic Value of the Kalmar Readiness Test.) 1955.
48. Sixten Belfrage. *Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet*. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms.) 1955.
49. Hugo Yrwing. *Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527*. Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Västerås 1527.) 1956.
50. Pietro Belloni & Hans Nilsson-Ehle. *Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi*. 1957.
51. Sven Edlund. *Studier rörande ordförådsutvecklingen hos barn i skolåldern*. 1957.
52. Gunnar Westin. *Riksförståndaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512-1517*. 1957.
53. Carl Fehrman. *Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och 1800-talens litterära ikonologi*. 1957.
54. Göran Rystad. *Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. Die Schlacht bei Nördlingen in den gleichzeitigen, gedruckten Kriegsberichten*. 1960.
55. Gerhard Bendz. *Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix*. 1964.
56. Birgitta Odén. *Kronohandel och finanspolitik 1560-1595*. 1966.
57. Erland Lagerroth. *Selma Lagerlöfs Jerusalem. Revolutionär sekterism mot fädernaärvd bondeordning*. With a summary in English. (Selma Lagerlöf's Jerusalem. Revolutionary Secterianism versus the Traditional Peasant Heritage.) 1966.
58. Gösta Svenæus. *Edvard Munch. Das Universum der Melancholie*. 1968.
59. Alf Önnerfors. *Die Hauptfassungen des Sigfridoffiziums*. 1968.
60. *Brev till Georg Stiernhielm*, utgivna och kommenterade av Per Wieselgren. 1968.
61. Erland Lagerroth. *Svensk berättarkonst. Röda rummet, Karolinerna, Onda sagor och Sibyllan*. With a translation of the last chapter concerning a method of studying works of fiction. 1968.
62. *Bröllops besvärs Ihugkommelse*, utgiven och kommenterad av Bernt Olsson. I (textutgåva). 1970.
63. *Bröllops besvärs Ihugkommelse*, utgiven och kommenterad av Bernt Olsson. II (en monografi). 1970.
64. Johannes Th. Kakridis. *Homer Revisited*. 1971.
65. Jan Mogren. *Tegnér's översättningsverksamhet*. 1971.
66. Gösta Svenæus. *Edvard Munch. Im männlichen Gehirn*. I (textband). 1973.
67. Gösta Svenæus. *Edvard Munch. Im männlichen Gehirn*. II (bildband). 1973.
68. Fredrik Lagerroth. *Sverige och Eidsvollsförfattningen*. 1973.
69. Bernt Olsson. *Den svenska skaldekonstens fader och andra Stiernhielmsstudier*. 1974.

70. Arthur Thomson. *Fortsatta studier i frihetstidens prästvalsagstiftning 1731–1739*. 1974.
71. Giovanni Pico della Mirandola, *Om människans värdighet. Med några kapitel om humanism och mystik och naturfilosofi under renässansen*, utgiven av Rolf Lindborg. 1974.
72. Ulf Sjödel. *Infödda svenska män av ridderskapet och adeln. Kring ett tema i Sveriges inre historia under 1500- och 1600-talen*. 1976.
73. Louise Vinge. *Morgonrodnadens stridsmän. Epokbildningen som motiv i svensk romantik 1807–1821*. 1978.
74. Hans Jonsson. *The Laryngeal Theory. A Critical Survey*. 1978.
75. Ulf Sjödel. *Historiker inför Kalmarunionen*. 1981.
76. Alf Lombard & Constantin Gâdei. *Dictionnaire morphologique de la langue roumaine. Permettant de connaître la flexion entière des mots qui en possèdent une: substantifs, adjectifs, pronoms, verbes*. 1982.
77. Gunnar Sjögren. *Hamlet the Dane. Ten Essays*. 1983.
78. Gillis Kristensson. *A Survey of Middle English Dialects 1290–1350. The West Midland Counties*. 1987.
79. Ivar Lindquist. *Religiösa runtexter III. Kvinnebyamuletten. Ett tydningsförslag efter författarens efterlämnade manuskript*, utg. av Gösta Holm. 1987.
80. *The Middle English Translation of Guy de Chauliac's Treatise on "Apostemes". I. Text. Book II of the Great Surgery. Edited from MS New York Academy of Medicine 12 and related MSS by Björn Wallner*. 1988.
81. Maturin Cordier. *De corrupti sermonis emendatione. Rédaction Anvers 1540. Texte et commentaire linguistique par Leena Löfstedt et Bengt Löfstedt*. 1989.
82. *The Middle English Translation of Guy de Chauliac's treatise on "Apostemes". II. Introduction, Notes, Glossary, Marginalia, and Latin Appendix. Book II of the Great Surgery. Edited from MS New York Academy of Medicine 12 and related MSS by Björn Wallner*. 1989.
83. Sture Hast. *Samuel Schultze och hans Svenskt Lexicon*. 1990.
84. Johan Cederlund. *Ritmästarna vid Lunds universitet*. 1990.
85. *A Danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century. I*, utgiven av Sigurd Kroon et al. 1993.
86. Waldemar Sundberg. *Kushta. A Monograph on a Principal Word in Mandaean Texts. II. The Ascending Soul*. 1994.
87. *An Interpolated Middle English Version of the Anatomy of Guy de Chauliac. I. Text. Edited from Glasgow University Library Hunter MS 95 by Björn Wallner*. 1995.
88. Gillis Kristensson. *A Survey of Middle English Dialects 1290–1350. The East Midland Counties*. 1995.
89. *An Interpolated Middle English Version of the Anatomy of Guy de Chauliac. II. Introduction, Notes, Glossary. Edited from Glasgow University Library Hunter MS 95 by Björn Wallner*. 1996.

90. Diego Valadés. *Catholicae Assertiones*, utgiven av Bengt Löfstedt & Scott Talkovic. 1998.
91. Thomas Rydén. *Det anglosaxiska Köpenhamnsevangelariet. Det Kongelige bibliotek. Gl. Kongl. Saml. 102 o.* 2001.
92. Mats Roslund. *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300.* 2001.
93. Gillis Kristensson. *A Survey of Middle English Dialects 1290–1350. The Southern Counties. I. Vowels (except diphthongs).* 2001.
94. Gillis Kristensson. *A Survey of Middle English Dialects 1290–1350. The Southern Counties. II. Diphthongs and Consonants.* 2002.
95. Hans Jonsson. *Metaforen som semantisk händelse.* 2003.
96. *A Danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century. II. Commentary and Essays*, utgiven av Britta Orlík Frederiksen et al. 2008.
97. Paavo Roos. *Studies of Hostages in Antiquity.* 2019.
98. Henrik Rahm, David Dunér, Sten Hidal & Bibi Jonsson (red.). *I Pallas Athenas huvud. Hundra år av humaniora.* 2020.

Skånsk Senmedeltid och Renässans

Skriftserie utgiven av Vetenskapssocieteten i Lund

1. Gösta Johannesson. *Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian church and the reformation.)* 1947. Kan erhållas inb. i hfr bd.
2. Nils Gösta Sandblad. *Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658.)* 1949. Kan erhållas inb. i hfr bd.
3. Karl E. Hansson. *Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658.)* Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.
4. K. G. Ljunggren och Bertil Ejder. *Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Malmöhus län.* 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.
5. K. G. Ljunggren och Bertil Ejder. *Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm.* 1952. Kan erhållas inb. i hfr bd.
6. K. G. Ljunggren och Bertil Ejder. *Lunds stifts landebok. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register.* 1965. Kan erhållas inb. i hfr bd.
7. Gösta Johannesson. *Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok.* 1953. Kan erhållas inb. i hfr bd.
8. Wilhelm Norlind. *Tycho Brahe. En levnadsteckning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Tycho Brahe. Eine Biographie. Mit neuen Beiträgen zu seinem Leben und Werk.)* 1970.

9. Salomon Kraft. *Tre senmedeltida godsorganisationer. Mit deutscher Zusammenfassung. (Drei Gutsorganisationen in der ostdänischen Provinz Schonen am Ende des Mittelalters.)* 1971.
10. Knut Knutsson och Göte Paulsson. *Dalby Kloster intäktsbok 1530–1531.* 1983.
11. Sten Skansjö. *Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid.* 1983.
12. Per Ingesman. *Ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen.* 1990.
13. *Bjersjöholm. Gods och slott.* Av Sölve Johansson m.fl. 1992.
14. Lena Liepe. *Den medeltida träskulpturen i Skåne. Produktion och förvärv.* 1995.
15. Lena Liepe. *Den medeltida träskulpturen i Skåne. En bildokumentation.* 1995.
16. Bertil Ejder och Thorsten Andersson. *Kristianstads Rådstugubok 1616–1637. Rådhusrättens äldsta protokoll.* 1998.
17. *Glimmingehus 500 år. Tretton texter redigerade av Sten Åke Nilsson under medverkan av Annette Landen.* 1999.
18. Ola Svensson. *Helsingborgs län. Räkenskaper 1582/83. Jordebok 1583–84. Extra skattamentalslängd 1584.* 2001.
19. Karl-Erik Frandsen och Jens Christian Vesterskov Johansen (red.). *Da Østdanmark blev Skåne.* Utgiven i samarbete med Skippershoved. 2004.
20. Thorsten Andersson, Bertil Ejder m.fl. *Kristianstads rådstugubok 1617–1637. Registerdelen.* 2004.
21. *Decimantboken 1651 för Skåne, Blekinge och Bornholm.* Utgiven och kommenterad av Sten Skansjö och Birgitta Tuvestrand. 2007.
22. Torkel Eriksson, Knut Drake och Peter Carelli, *Kärnan och borgen. Helsingborgs slotts medeltida byggnadshistoria.* 2007.
23. Mattias Karlsson, *Konstruktionen av det heliga. Altarna i det medeltida Lunds stift.* 2015.
24. *Norra Åsbo dombok.* Förord av Ola Svensson. 2016.
25. *Lunds domkapitels jordeböcker 1570 och 1650.* Utgiven och kommenterad av Göte Paulsson och Sten Skansjö. 2017.

Årsbok 1920–2020

Årsbok 1946 innehåller register för årgångarna 1920–1945, årsbok 1970 för 1946–1969, årsbok 2020 för 1920–2020.

Artikelförfattare

Per Bauhn är professor i praktisk filosofi vid Linnéuniversitetet. Han dispute-
rade i Lund 1989 på avhandlingen *Ethical Aspects of Political Terrorism*, blev
docent i praktisk filosofi vid Lunds universitet 1996 och befordrades 2004
till professor i samma ämne vid dåvarande Högskolan i Kalmar (från 2010
Linnéuniversitetet). Han har efter avhandlingen publicerat monografier om
nationalism (*Nationalism and Morality*, 1995), om dygden tapperhet (*The
Value of Courage*, 2003), och om identitetens normativa innehåll (*Normative
Identity*, 2017). Hans senaste bok är *Leva fritt och leva väl: En studie i moral,
mening och mänskliga rättigheter* (2020). Bauhn har även författat ett flertal
artiklar inom moralfilosofi och politisk filosofi i ämnen som mänskliga rät-
tigheter, räddningspliktens grunder och gränser, flyktingmottagande, och
humanitära interventioner. Han har också publicerat artiklar inom estetik,
framför allt rörande skönhetsens moraliska värde och samspelet mellan konst
och agentskap. Bauhn medverkar återkommande i svensk dagspress och i
radioprogrammet Filosofiska Rummet.

Göran Bexell är seniorprofessor i etik i Lund. Han har varit dekanus och
rektor för Lunds universitet 2003–2008 samt preses för Vetenskapssociete-
ten. Han var en period ordförande i Sveriges Universitets- och Högskoleför-
bund och under nio år ordförande i styrelsen för Skissernas museum. Hans
forskning har omfattat bl.a. vad en välgrundad moraluppfattning kan tänkas
innebära, moralfrågors behandling i svensk politik, konstruktionen av en
etik i kristendomens traditioner och möjligheten av en global etik. Under
senare år har han medverkat i *En lundensisk litteraturhistoria, 350 näsor
under 350 år, Men Lundagård lever* samt tillsammans med Per Lindström
redigerat och skrivit i *Handbok i lundaandan – om den finns*. Han är även
nasologie doktor med avhandlingen *Att lägga näsan i blöt*.

Göran Hermerén är seniorprofessor i medicinsk etik i Lund, tidigare professor i praktisk filosofi (Lund) och vetenskapsteori (Umeå). Han har bedrivit forskning vid flera amerikanska universitet och vid Trinity College, Dublin. Han har forskat inom estetik och konstteori samt inom medicinsk etik och forskningsetik. Inom det förra området har han särskilt ägnat sig åt centrala begrepp i ikonografisk och ikonologisk konstvetenskaplig forskning. Hans bidrag till hermeneutik och tolkningsteori gäller metodfrågor och analys av begrepp som tolkning, intention, allusion, påverkan. Han har varit ordförande i styrelsen för Skissernas museum i Lund under 11 år och var president för International Association of Aesthetics 1988–1996. Han är också verksam som konstnär och är medlem i KRO (konstnärernas riksorganisation) sedan 2004. Han har skrivit böcker och katalogtexter om flera konstnärer, bl.a. Tor Hörlin, Ulla Kraitz, Carl Magnus, Tomas Nordbeck, Sune Rudnert och Georg Suttner.

Kenth Hansen är fil. doktor i historisk arkeologi. Som knuten till Institutionen för arkeologi och antikens historia i Lund disputerade han 2020 med avhandlingen *Medeltida stadsaristokrati – världsligt frälse i de skånska landskapens städer*. I avhandlingen ifrågasattes den rådande synen på medeltida städer som en plats dominerad av borgerskapet. I stället visade Kenth Hansen att frälset ofta var en ledande grupp i medeltidens städer och han åskådliggjorde frälsets närvaro och dess olika roller i samband med städernas etablering och senare utveckling under hög- och senmedeltid. Avhandlingen belönades med pris 2021 både från Vetenskapssocieteten i Lund och från Nils Karlebys Stiftelse. Kenth Hansen forskar främst kring medeltida och tidigmodern aristokrati, i första hand ur ett sydsvenskt perspektiv, men även inom idrottshistoria med inriktning på Olympiska Spel.

Oscar Jansson är forskare i litteraturvetenskap vid Lunds universitet. Hans avhandling, *Mönster i grönt: Graham Greene och 1900-talslitteraturens villkor* (ellerströms 2021), undersöker den internationella receptionen av Graham Greenes författarskap. Jansson är redaktör för *The Geschlecht Complex* (Bloomsbury 2022) och har skrivit artiklar om J.L. Runebergs nationalromantik och ekokritisk affekt i *The Last of Us*. Han avslutar under 2022 ett projekt om feministisk historieskrivning i Kristina Sandbergs romaner om hemmafrun Maj Berglund.

Håkan Jönsson är docent i etnologi vid institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet. Han är också gästprofessor i food studies vid SLU Alnarp och universitetslektor vid institutionen för Livsmedelsteknik, LTH. Hans forskning berör primärt mat och måltid. Tillämpningar av kulturvetenskaplig forskning och tvärvetenskapliga samarbeten är viktiga inslag i hans arbete. Bland hans böcker märks *Den gastronomiska revolutionen, Från krog till krog* (tillsammans med Richard Tellström) och *Svensk måltidskultur*.

Paul Linjamaa är forskare verksam vid Centrum för teologi och religionsvetenskap vid Lunds universitet. Han disputerade 2018 med en avhandling om tidigkristen determinism som nyligen publicerades under titeln *The Ethics of The Tripartite Tractate (NHC I, 5): A Study of Determinism and Early Christian Philosophy of Ethics* (Leiden: Brill, 2019). Han arbetar nuvarande med ett treårigt forskningsprojekt finansierat av Vetenskapsrådet i syfte att kartlägga och analysera skrivartecken i en tidigkristen textsamling på koptiska.

Per Erik Ljung, docent i litteraturvetenskap, har arbetat med undervisning, handledning och forskning vid litteraturvetenskapliga institutionen i Lund 1970–1980 och 1987–2010; 1981–1987 var han svensk lektor vid Institut for nordisk filologi i Köpenhamn. Han disputerade 1980 med *Vilhelm Ekelund och den författarrollen* och har i sin forskning bland annat sysslat med poetik, litteraturteori, ämneshistoria och översättningsteori. På 70-talet var han med och startade *Tidskrift för litteraturvetenskap* och senare institutionens skriftserie *Absalon*. 2006–2010 var han chair i International Association for Scandinavian Studies (IASS) och arrangerade tillsammans med Claes-Göran Holmberg dess 28:e konferens i Lund 2010. Under många år medlem i redaktionen för tidskriften *Res Publica* och verksam som litteraturkritiker i *Arbetet*, *Sydsvenska Dagbladet* och *Göteborgs-Posten*.